

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
HARPUT UYGULAMA ve ARAŞTIRMA MERKEZİ



FIRAT ÜNİVERSİTESİ
HARPUT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ (FÜHAD)

JOURNAL OF HARPUT STUDIES

Türkçe ve İngilizce yayımlanan uluslararası hakemli sosyal bilimler dergisidir. Mart ve Eylül aylarında olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanır.

International peer-reviewed journal of social sciences published in Turkish and English. It is published as two issues a year, in March and September.

Cilt/Volume: 6 Sayı/Issue: 12 Eylül/September 2019

ISSN: 2148-2527



Harpur Araştırmaları Dergisi, Research Bible, OpenAire, Google Scholar, Road, DRJI (Directory of Research Journal Indexing), Scientific Indexing Services (SIS), Journal TOCs, ASOS Index, Sobiad, DergiPark ve İSAM tarafından indekslenmektedir.

Sahibi/Owner

Prof. Dr. Kutbeddin DEMİRDAĞ
Fırat Üniversitesi Rektörü

Editörler/Editors

Prof. Dr. Enver ÇAKAR
Doç. Dr. Kürşat ÇELİK

Yayın Kurulu/Editorial Board

Doç. Dr. Hasan ŞENER
Prof. Dr. Burcu ÖZCAN
Doç. Dr. Asef ORUCOV
Prof. Dr. Bahir SELÇUK
Prof. Dr. Murat SUNKAR
Prof. Dr. Akimova ELNERA
Doç. Dr. Zhanat IDRISHEVA
Prof. Dr. Cornel SIGMIREAN
Prof. Dr. Ömer Osman UMAR
Prof. Dr. Yüksel ARSLANTAŞ
Doç. Dr. Venera ANARBЕКOVA

Redaktörler/Redactors

Arş. Gör. Bedirhan ÜNLÜ (Türkçe)
Dr. Öğr. Üyesi H. Gökçe DEMİREL (İngilizce)

Yazışma Adresi/Correspondence Address

Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü Elazığ
e-posta: harputumdergi@gmail.com **Tel:** (0424) 2370000/3839-4197

Baskı/Printed By

Fırat Üniversitesi Basımevi-Elazığ

Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi,
uluslararası hakemli bir dergidir. Mart ve Eylül aylarında olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanır. Yayımlanma dili Türkçe ve İngilizcedir. Her hakkı saklıdır. Makale son kabul tarihleri: Mart ayı için **Ocak** ayı sonu, Eylül ayı için ise **Temmuz** ayı sonudur. Makaleler, **intihal.net** intihal programından olumlu rapor alındıktan sonra yayımlanır. Dergimizin yayım kurallarına göre hazırlanmamış makaleler kabul edilmez. Yazıların her türlü hukuki ve bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir. Makalelere PDF formatında Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi'nin Web sayfasından ulaşılabilir. Ancak kaynak gösterilmeksizin kullanılamaz.

Danışma ve Hakem Kurulu/Advisory&Referees Board

Prof. Dr. Abdullah İLGAZİ	Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Abdulvahap ÖZCAN	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Abdülhalik BAKIR	Bilecik Şeyh Edebali Ün.
Prof. Dr. Adem BAŞIBÜYÜK	Erzincan Üniversitesi
Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Ahat ÜSTÜNER	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet AKSİN	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet BURAN	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ	Gaziantep Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet YATKIN	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Akimova ELNERA	Azerbaycan Bilimler Akademisi
Prof. Dr. Ali DERAN	Mersin Üniversitesi
Prof. Dr. Ali ÖZÇAĞLAR	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Ali YILDIRIM	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Aydın ÇELİK	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Bahir SELÇUK	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Beyhan KESİK	Giresun Üniversitesi
Prof. Dr. Burcu ÖZCAN	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Cornel SIGMIREAN	Petru Maior Üniversitesi
Prof. Dr. Çetin SEMERCİ	Bartın Üniversitesi
Prof. Dr. Emir ERDEN	Nevşehir Üniversitesi
Prof. Dr. Enver ÇAKAR	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Ercan ALKAYA	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Erdal AÇIKSES	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Ergün LAFLI	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Fahrettin TIZLAK	Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Füsün KARA	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. H. Mehmet SOYSALDI	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Hamza ATEŞ	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan YÜKSEL	Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim YILMAZÇELİK	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. İlknur ÖNER	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. İrfan ALBAYRAK	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. İskender OYMAK	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail AYTAÇ	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal GÖRMEZ	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Kenan ARINÇ	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Kenan PEKER	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Levent GÖKDEMİR	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Lütfi Gürkan GÖKÇEK	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Ün.
Prof. Dr. Lütfi ÖZAV	Uşak Üniversitesi
Prof. Dr. M. Taner ŞENGÜN	Fırat Üniversitesi

Prof. Dr. Mahmut TEKİN	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Ali ÜNAL	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ÇEVİK	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet KARAGÖZ	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Nuri GÖMLEKSİZ	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Zeydin YILDIZ	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Muhammet Beşir AŞAN	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Murat SUNKAR	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ÇELİKTEN	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK	İzmir Demokrasi Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa TURAN	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Nesrin ALGAN	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan KILIÇ	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan YAZICI	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer AYTAÇ	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer Osman UMAR	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Rahmi DOĞANAY	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Recep YILDIRIM	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Saadettin TONBUL	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Salih ÇEÇEN	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Selma YEL	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Şener DEMİREL	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Şenol ÇELİK	Balıkesir Üniversitesi
Prof. Dr. Şuayip ÖZDEMİR	Amasya Üniversitesi
Prof. Dr. Tark ÖZCAN	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Turgut YİĞİT	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Uğur YAVUZ	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Y. Cemalettin ÇOPUROĞLU	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Yücel ÖZTÜRK	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Yüksel ARSLANTAŞ	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Zahir KIZMAZ	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Zeki BOYRAZ	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Zeynel ÖZLÜ	Gaziantep Üniversitesi
Doç. Dr. Asef ORUCOV	Azerbaycan Bilimler Akademisi
Doç. Dr. Erkan Turan DEMİREL	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Esmâ Ülkü KAYA	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan ŞENER	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Kürşat ÇELİK	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Sabri KARADOĞAN	Dicle Üniversitesi
Doç. Dr. Taner YILDIRIM	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Ünal TAŞKIN	Adıyaman Üniversitesi
Doç. Dr. Venera ANARBEKOVA	Celal-Abad Devlet Üniversitesi
Doç. Dr. Zhanat IDRISHEVA	Doğu Kazakistan Devlet Ün.

Bu Sayının Hakemleri/Referees For This Issue

Doç. Dr. Özlem Tütüncüler BİRCAN
Adnan Menderes Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa Fedai ÇAVUŞ
Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi

Prof. Dr. Yüksel ARSLANTAŞ
Fırat Üniversitesi

Doç. Dr. Sıtkı ULUERLER
Bingöl Üniversitesi

Doç. Dr. Nazmi ÖZEROL
İnönü Üniversitesi

Doç. Dr. Davut KAPLAN
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Prof. Dr. Hasan YÜKSEL
Cumhuriyet Üniversitesi

Prof. Dr. Bahir SELÇUK
Fırat Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet AKSIN
Fırat Üniversitesi

Prof. Dr. Ferit KÜÇÜK
Harran Üniversitesi

Doç. Dr. Anar AZİZSOY
Karabük Üniversitesi

Doç. Dr. Erkan ATAK
Sakarya Üniversitesi

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

Enver ÇAKAR

19. Yüzyılın İlk Yarısında Keban Köylerinin İdari ve Demografik Yapısı (Araştırma Makalesi)

Administrative And Demographic Structures of Keban's Villages In the First Half 19th Century (Research Article) 1

Korkmaz ŞEN, Serkan ERDOĞAN

Geleneksel Tunceli Evlerinde Kırlangıç (Tüteklikli) Örtülü Bir Konut Örneği (Araştırma Makalesi)

An Example Of Kırlangıç (Tüteklikli) Covering House In The Traditional Tunceli Houses (Research Article) 35

Ayşe ÖZDEMİR, Abdulkadir ÖZDEMİR, Ziya KILINÇ

Murat Tepe'den Urartu Kemer Parçası (Araştırma Makalesi)

Fragments of Belt Urartu in Murat Tepe (Research Article) 53

Ahmet KARATAŞ

Harputlu Efendigil Âilesinin Yakalandıkları Katarakt Hastalığıyla İlgili Manzumeleri (Araştırma Makalesi)

Efendigil Family's Poems About Cataract Disease (Research Article) 65

Özcan TATAR, Suha Oğuz BAYTİMUR

I. Dünya Savaşı Sırasında Elazığ'da Eğitimin Durumu (Araştırma Makalesi)

The State Of Education In Elazig During The First World War (Research Article) 103

Seren GÖZÜAÇIK, Özcan DEMİR

Franchising'in Girişimcilik Üzerindeki Etkileri Üzerine Elazığ-Malatya İllerinde Bir Çalışma (Araştırma Makalesi)

A Study on the Effects of Franchising' on Entrepreneurship in Elazig-Malatya Provinces (Research Article) 121

Yayım İlkeleri ve Makale Yazım Kuralları

Publication Principles And Article Writing Rules 145



Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi (FÜHAD)
Cilt: 6, Sayı: 12, Eylül 2019, s. 1-34, ISSN: 2148-2527

Journal of Harput Studies, Vol. 6, Issue 12, September 2019, pp. 1-34

Araştırma Makalesi/Research Article

19. YÜZYILIN İLK YARISINDA KEBAN KÖYLERİNİN İDARİ VE DEMOGRAFİK YAPISI

Administrative And Demographic Structures of Keban's Villages In the First Half 19th Century

Enver ÇAKAR*

Geliş/Received: 29.07.2019

Kabul/Accepted: 09.09.2019

Öz

Bu çalışmada, Osmanlı nüfus defterleri kaynak olarak kullanılmak suretiyle, Keban ilçesi köylerinin 19. yüzyılın ilk yarısındaki idari ve demografik yapısı incelenmiştir.

Bugün Elazığ iline bağlı bir ilçe merkezi olan Keban, 1515 yılında Osmanlı idaresine geçmiş ve uzun bir süre Çemişgezek Sancağı'na bağlı bir nahiye merkezi olarak varlığını sürdürmüştür.

Kurşun ve gümüş rezervlerine sahip olan Keban, bu madenlerin çıkarılmaya başlandığı 18. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti içerisinde gittikçe önem kazanmıştır. Bu önemin artmasına paralel olarak, 1775 yılında Maadin-i Hümayun Emaneti kurulmuş, Keban Kasabası da bu emanetin merkezi konumuna yükselmiştir. Ayrıca Keban'ın çevresinde yer alan birçok kaza da mali ve idari açılarından Maadin-i Hümayun Emaneti'ne dâhil edilmiştir.

19. yüzyılın ilk yarısında mahalle ve çarşılarından oluşan Keban, bir eyalet merkezi konumundaydı ve köyleri yoktu. Bugünkü Keban ilçesini oluşturan köyler ise, idari bakımdan Çemişgezek, Harput, Arapgir ve Arguvan kazalarına bağlıydı. Bu köylerin hepsi Müslüman köyleri olmakla birlikte, bazı mezarlarında çok az sayıda gayrimüslim nüfus da barınmaktaydı. 19. yüzyılın ikinci yarısında Maadin-i Hümayun'u oluşturan kazaların idari yapısında önemli değişiklikler yapılmıştır. Özellikle madencilik faaliyetlerinin sona erdirildiği yüzyılın son çeyreğinde, bundan önce Arapgir, Çemişgezek ve Harput kazalarına bağlı olan çok sayıda köyün yanı sıra, sınırları daraltılarak nahiye haline getirilen Arguvan da Keban Kazası'na dâhil edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Keban, Harput, Arapgir, Arguvan, Elazığ, nüfus.

* Prof. Dr., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, ecakar@firat.edu.tr; <https://orcid.org/0000-0002-2601-2013>

Abstract

In this study, the administrative and demographic structure of the villages of Keban district in the first half of the 19th century was investigated by using the Ottoman population records as a source.

Today, Keban is a district center connected to the province of Elazığ. Keban was conquest by the Ottomans in 1515 and managed as a district (nahiya) subject to Çemişgezek for a long time.

Having lead and silver reserves, Keban became increasingly important in the Ottoman Empire from the beginning of the 18th century when these mines began to be removed. In parallel with this increase in importance, Maadin-i Hümayun Emaneti was established in 1775, and Keban town has increased to the central position of this administration. In addition, many kadas (districts) around Keban have been included in the Maadin-i Hümayun Emaneti from financial and administrative perspectives.

The villages of today's Keban district were administratively linked to Çemişgezek, Harput, Arapgir and Arguvan kadas. Although all of these villages were Muslim villages, there were very few non-Muslim populations in some of the villages. But in the second half of the 19th century, important changes were made to the administrative structure of the kadas that constituted Maadin-i Hümayun. Especially in the last quarter of the century when mining activities were ended, Arguvan was incorporated into Keban, which had been turned into a nuke by narrowing the borders with the numerous villages of Arapgir, Çemişgezek and Harput.

Keywords: *Keban, Harput, Arapgir, Arguvan, Elazığ, population.*

Giriş

Keban, 19. yüzyılın ilk yarısında bir eyalet büyüklüğünde olan Maadin-i Hümayun Emaneti'nin merkeziydi ve mahallelerden oluşuyordu¹. Bugünkü Keban ilçesini oluşturan köyler ise, Çemişgezek, Harput, Arapgir ve Arguvan kazalarına bağlıydı.

Keban'ı oluşturan köylerin 19. yüzyılın ilk yarısındaki idari vaziyeti ile nüfus yapısının incelendiği bu çalışma, Osmanlı nüfus defterlerinden² fay-

¹ Keban Kasabası ve mahalleleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Enver Çakar, "19. Yüzyılda Keban: Demografik Yapı ve Meslekler", *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, 6/11 (Mart 2019), s. 1-31.

² Osmanlı Devleti'nde nüfus sayımları, genellikle vergi toplama ya da asker sayısını belirleme amacıyla yapıldığı için sadece erkek nüfusla sınırlı tutulmuştur. Bu bağlamda, 1831 yılında yapılan ilk sayımın ardından 1844 sayımları yapılmıştır (Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, II. Baskı, Ankara 1997, s. 8-9; Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, (çev. Bahar Tırnakçı), İstanbul, 2003, s. 56, 62). Kadınlara da yer verilen ilk nüfus sayımına ise 1881-82 yılında başlan-

dalanılarak hazırlanmıştır. Çemişgezek, Harput, Arapgir ve Arguvan kazalarına ait bu defterlerin hepsi (toplam 8 defter) Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde yer almakta ve Nüfus Defterleri tasnifinde (NFS-d), 2587, 2603, 2604, 2605, 2649, 2650, 2675 ve 2679 numaralarla kayıtlı bulunmaktadır.

2587 numarayla kayıtlı olan ilk defter, 21 Zilhicce 1247 (22 Mayıs 1832) tarihli Arapgir Kazası Müslim nüfus defteridir. Bu defterde bugünkü Keban'ın köylerinden olan Bayındır, Denizli, Horunek ve Nimri de yer almaktadır.

2603 numara ile kayıtlı olan ikinci defter, Çemişgezek Kazası'nın nüfus defteri olup, 25 Muharrem 1251 (23 Mayıs 1835) tarihlidir. Müslüman ve gayrimüslim erkek nüfusun kaydedildiği bu defterde, Keban ilçesini oluşturan 11 köyün nüfus kayıtları da bulunmaktadır. Bu köylerin hepsi o tarihte Kırnir Nahiyesi'ne bağlıdır ve söz konusu defterin 269-344. sayfaları ile 434-438. sayfaları arasında yer almaktadır. 2604 numarayla kayıtlı olan üçüncü defter de Çemişgezek Kazası Müslim defteridir ve 15 Şaban 1256 (12 Ekim 1840) tarihlidir. Toplam 583 sayfa olan bu defterde Kırnir Nahiyesi'ni oluşturan köyler, 464-562. sayfalar arasında yer almaktadır. Dördüncüsü ve yine aynı tarihte hazırlanan gayrimüslim nüfus defteri ise 2605 numarayla kayıtlıdır. Toplamı 153 sayfa olan bu defterde, Kırnir Nahiyesi köyleri 145-150. sayfalar arasında yer almaktadır.

2649 numarayla kayıtlı olan beşinci defter, 21 Şevval 1250 (20 Şubat 1835) tarihli olup, Arguvan Kazası nüfus defteridir. Bu defterde, bugünkü Keban ilçesine bağlı olan Tabkırar (Topkırar) ve Zırkı köyleri yer almaktadır. 2650 numarayla kayıtlı olan altıncı defter de yine Arguvan Kazası Müslim defteridir ve 29 Zilhicce 1256 (21 Şubat 1841) tarihlidir.

2675 numarayla kayıtlı olan yedinci defter, 1 Şaban 1250 (3 Aralık 1834) tarihli Harput Kazası nüfus defteridir. Bu defterde Keban ilçesini oluşturan köylerden 10'u yer almaktadır (bkz. v. 189a-197b, 231b, 233a). Bu defterde, köy ve mezraların toplam hane ve nefer sayıları yazılmadığı için, her köy ve mezralardaki hane ve nüfusu tek tek saymak gerekmektedir.

2679 numarayla kayıtlı olan sekizinci ve son defter ise, 1 Zilkade 1260 (12 Kasım 1844) tarihlidir. Bu defterde Harput Kazası'nda meskûn Herdi, Zeyve ve Parçikan aşiretleri nüfus kayıtları yer almaktadır.

dığı ileri sürülmekle birlikte, bu tarz sayımın aslında 1870 yılında gerçekleştiği görülmektedir (bkz. Hasan Yüksel, "Osmanlı'da Modern Anlamda Yapılan İlk Nüfus Sayımına Göre Divriği'nin Demografik Yapısı", *Nüfusbilim Dergisi/Turkish Journal of Population Studies*, c. 28-29 (2006), s. 73-89).

1. Keban Köylerinin İdari Yapısı

Keban ve çevresi 1515 yılında Osmanlı hâkimiyetine geçmiş ve Çemişgezek Sancağı'nın sınırları içinde yer almıştır³. Osmanlı idaresinin ilk zamanlarında bir nahiye olarak teşkilatlandırılan Keban'ın, 1518'de *Kerkâh*, *Mişellü* (*cemaat*), *Kirnir* (*cemaat*), *Rabat* ve *Hidi* olmak üzere 5 köyü vardı⁴. Bunlardan Rabat (Ribat) bugünkü Keban olup, nahiyenin de merkeziydi. Mişellü ve Kirnir adlı yerler ise cemaat yani aşiret yerleşmeleri idi. Sonraki yıllarda, yeni yerleşmelerin kurulmasıyla birlikte, Keban Nahiyesi'nin köy sayısı 1541'de 7'ye, 1566'da da 8'e yükselmiştir⁵.

Keban'ın 18. yüzyıla kadar Osmanlı taşrasında fazla bir ehemmiyeti yoktu. Fakat 1708 yılında buradaki maden ocaklarının işletilmeye başlanmasıyla birlikte, hızla büyümeye ve imparatorluk içerisinde ayrı bir önem kazanmaya başlamıştır⁶. Özellikle 1775 yılında *Maadin-i Hümayun Emaneti*'nin kurulmasıyla⁷, bölgesinde idarî ve mali bakımdan üstün ve ayrıcalıklı bir konuma yükselmiştir. Zira bu emanetin merkezi Keban'dı ve maden eminleri de uzun bir süre burada oturmuşlardır.

Maadin-i Hümayun Emaneti'nin kurulmasından sonra, daha önce Keban Madeni'ne kömür ve kütük sağlamakla mükellef olan kazalar da mali ve idari açılardan bu emanete bağlanmıştır. Nitekim 1832 yılında *Keban*, *Ergani*, *Çüngüş*, *Çermik*, *Siverek*, *Ebutahir*, *Palu*, *Harpur*, *Eğir*, *Kuruçay*, *Gürcanis*, *Eğil* ve *Kemah* kazaları ile *Çarsancak*, *Arapgir* ve *Malatya* sancakları Maadin-i Hümayun Emaneti sınırları içinde yer alıyordu. Dolayısıyla bir eyalet büyüklüğündeki bölgeyi kapsayan Maadin-i Hümayun Emaneti'ni yöneten eminler de oldukça geniş yetkileriyle âdetta bir beylerbeyi statüsüne sahiplerdi ve bunların çoğu vezir-paşa rütbesindeki üst düzey Osmanlı yöneticileriydi⁸.

³ Çemişgezek Sancağı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, TTK, Ankara, 1999.

⁴ BOA, TD, no: 64, s. 783.

⁵ TKA, TD, no: 164, v. 139b-141a; TKA, TD, no: 106, v. 56a-60a.

⁶ Hasan Yüksel, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Madenleri, 1776-1794 Tarihli Maden Emni Defteri*, Sivas, 1997, s. x; Fahrettin Tızlak, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850)*, TTK, Ankara, 1997, s. xxx.

⁷ Fahrettin Tızlak, "Ma'adin-i Hümayun Emanetinin Osmanlı İdari Düzenindeki Yeri (1775-1867)" *XII. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 12-16 Eylül 1994, Kongreye Sunulan Bildiriler*, III, Ankara, 1999, s. 927-928; Hasan Yüksel, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Madenleri, 1776-1794 Tarihli Maden Emni Defteri*, s. xii.

⁸ H. Yüksel, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Madenleri, 1776-1794 Tarihli Maden Emni Defteri*, s. xv, xix.

1836 yılında Maadin-i Hümayun Emaneti, kaza ve sancaklarıyla birlikte, yeni oluşturulan Sivas Müşirliği'ne bağlandı. Bu tarihten itibaren müstakil ve serbestiyet üzere yönetilen bir idari birim olmaktan çıkan⁹ bu emanet, 1839 yılında Diyarbakir Müşirliği'ne dâhil edildi¹⁰.

1845 yılına gelindiğinde, Harput ve Maadin-i Hümayun'a bağlı kazalar Diyarbakir Eyaleti'nden ifraz edilerek ayrı bir mutasarrıflık haline getirildi. Ancak ertesi yıl Harput müstakil eyalet yapıldığından Maadin-i Hümayun kazaları da bu yeni eyalete bağlandı¹¹.

19. yüzyılın ilk yarısında Keban Kazası'nın nahiyeleri ve köyleri yoktu. Bir nevi eyalet merkezi olan Keban Kasabası çarşı ve mahallelerden oluşuyordu. Bugünkü Keban ilçesini oluşturan köyler ise çevresindeki Çemişgezek, Harput, Arapgir ve Arguvan kazalarına bağlıydı¹² (bkz. Tablo-1). Bu köylerden *Bayındır*, *Denizli*, *Horunek* ve *Nimri* Arapgir Kazası'na¹³, *Birvan*, *Halifeuşağı*, *Kiliruşağı*, *Koyunuşağı*, *Piran* köyleri, *Temte* ve *Yukarıçakmak* Harput Kazası'na¹⁴, *Zırkı* köyleri ve *Topkıran* (Tabkırar) Arguvan Kazası'na¹⁵, *Bağçelü* (Bahçeli), *Çalık*, *Çendikan*, *Hacisor*, *Hamzikân*, *Karkid*, *Kudikân*, *Kuşçulu* (Kuşcu), *Mişellü Süfla* (Aşağı Mişelli), *Mişellü Ulya* (Yukarı Mişelli), *Niskuşağı* ve *Zeryan* köyleri de Çemişgezek Kazası'nın Kirmir Nahiyesi'ne bağlıydı. Yine Kirmir Nahiyesi dâhilinde, bugün mevcut olmayan *Kerkâh Köyü* ile Elazığ Merkez ilçeye bağlı bulunan *Hidi* (*Aydınlılar*) *Köyü* de yer alıyordu¹⁶. Bu köylerin bağlı olduğu Kirmir Nahiyesi'nin bir merkezi veya kasabası mevcut değildi¹⁷. Esasen 19. yüzyılda Kirmir adını taşıyan bir yerleşim birimi de yoktu. Fakat 16. yüzyılda Kirmir, köy sta-

⁹ H. Yüksel, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Madenleri, 1776-1794 Tarihli Maden Emini Defteri*, s. XIX.

¹⁰ İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, TTK, Ankara, 1995, s. 136; H. Yüksel, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Madenleri, 1776-1794 Tarihli Maden Emini Defteri*, s. XIX-XX.

¹¹ Ahmet Aksın, *19. Yüzyılda Harput*, Elazığ, 1999, s. 29-30.

¹² Keban ilçesinin bugün 30 köyü vardır. 19. yüzyılın ilk yarısında bu köylerin 11'i (% 37'si) Çemişgezek Kazası'na, 10'u (% 33'ü) Harput Kazası'na, 5'i (% 17'si) Arapgir Kazası'na, 4'ü (% 13'ü) de Arguvan Kazası'na bağlıydı (bkz. Grafik-1).

¹³ BOA, NFS-d, no: 2587, v. 39a-b, 42a-b, 52b-53b.

¹⁴ BOA, NFS-d, no: 2675, v. 188b-197b, 231b, 233a.

¹⁵ BOA, NFS-d, no: 2649, s. 127-132.

¹⁶ BOA, NFS-d, no: 2604, s. 464-560.

¹⁷ Çemişgezek Kazası'nın Kirmir Nahiyesi'ne bağlı olan bütün köyler, mezarlarıyla birlikte, 1840 yılında malikâne olup, Keban Madeni'nde Hafız Halil Efendi, Hacı Mahmud Ağa, Arapgirli Hacı Ömer Ağa ve kardeşi Osman Ağa, Yusuf Ağa, Rencoğlu? Rüstem Ağa, Ketenoğlu Bekir Efendi, Receb oğlu Şerif Ağa, Hacı Hafız Ağa, Cafer Çavuş oğlu Ahmed Ağa, Hüseyin Ağazâde Osman Ağa, Hacı Ahmed Bey, Muhammed Bey ve Çemişgezek köylerinden Müşdekli müteveffa Ahmed Efendi'nin mahlûlünden olduğuna dair şerh verilmiştir (bkz. BOA, NFS-d, no: 2603, s. 464-566).

tüsünde bir aşiret (cemaat) yerleşmesiydi. Öyle anlaşılıyor ki, sonraki yıllarda ortadan kalkmış ve ismi bir bölge (nahiye) adı olarak bir süre daha varlığını devam ettirmiştir¹⁸.

Keban'daki bazı köy ve mezralar aynı ismi taşımaktadır. Akraba topluluklar tarafından kurulan bu tür yerleşim birimlerini birbirinden ayırt etmek maksadıyla, "aşağı" ve "yukarı" ön adları kullanılmıştır. Yerleşim birimlerinin coğrafi konumlarına göre yapılan bu adlandırmalar, resmi kayıtlarda "süfla" ve "ulya" şeklinde Arapça kelimelerle yapılmıştır. Mesela Aşağı Çakmak-Yukarı Çakmak (veya Aşağı Çakmak-Gedük Çakmak), Aşağı Mişelli-Yukarı Mişelli (Mişellü Süfla-Mişellü Ulya) ve Aşağı Kudikan-Yukarı Kudikan (Kudikan-ı Süfla-Kudikan-ı Ulya) bu tür yerleşmelerdir. Aynı isimi taşıyan bazı yerleşmeler ise ikincil bir isimle birbirinden tecrit edilmiştir. Mesela Zırkı yerleşmeleri için Zırkı (daha sonra Zırkı Şeyhemir), Zırkı Bazuşağı ve Zırkı Çukuşağı şeklinde isimlendirmeler yapılmıştır.

1835 yılında her köyün bir ihtiyarı (temsilcisi) vardı. 1840 yılında ise, muhtarlık teşkilatının¹⁹ bu bölgede uygulanmasıyla birlikte, "muhtar-ı evvel" ve "muhtar-ı sâni" olmak üzere, her köyün iki muhtarının olduğu görülmektedir. Bu ikinci muhtar, birinci muhtarın kardeşi veya oğlu olabileceği gibi, köyden başka biri de olabilirdi. Mesela, Hamzikân Köyü'nün birinci muhtarı *Mercan oğlu Molla Mehmed*, ikinci muhtarı ise oğlu *Davud*²⁰ iken, Kerkâh Köyü'nün birinci muhtarı *Ali oğlu Hüseyin*, ikinci muhtarı da kardeşi *Halil* idi²¹. Fakat Bağçelü Köyü'nün birinci muhtarı *Umur Hüseyin oğlu Ali*, ikinci muhtarı ise yine aynı köyden *Topal Mustafa oğlu Bekir*²² adında biriydi.

¹⁸ 1834 yılında Harput Kazası'na tabi Sarını Mezrası Kışlası'nda Kirmirli olan 3 aile yaşıyordu. Bkz. BOA, NFS-d, no: 2675, v. 158b.

¹⁹ Osmanlı Padişahı II. Mahmud, halkın refah ve güvenini sağlamak amacıyla yönetimde bazı düzenlemeler yapmak istemiş ve bu çerçevede 1829 yılında İstanbul mahallelerinde, 1833 yılında ise bütün köy ve mahallelerde muhtarlıklar oluşturulmuştur. Daha sonra, Kastamonu'daki muhtar seçim yöntemi örnek alınarak her mahalle ve köyde, iyi huylu ve becerikli kimseler arasından, birinci ve ikinci muhtar adıyla ikişer muhtar seçilmiştir (bkz. Musa Çadırcı, "Tanzimat'ın İlanı Sıralarında Türkiye'de Yönetim (1826-1839)", *Belleten*, 51/201, Ankara 1987, s. 1238). Ancak Keban yöresindeki mahalle ve köylerde ikişer muhtarın varlığını 1840 yılı nüfus kayıtlarında görmekteyiz.

²⁰ BOA, NFS-d, no: 2604, s. 505.

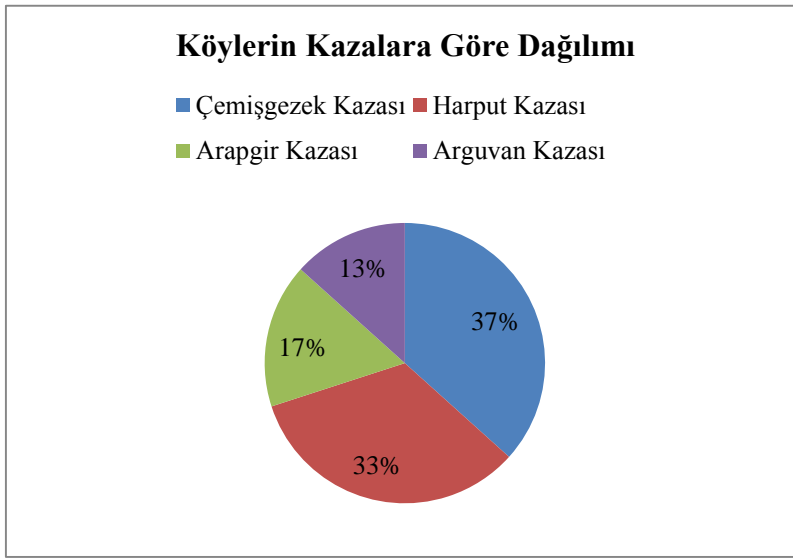
²¹ BOA, NFS-d, no: 2604, s. 468.

²² BOA, NFS-d, no: 2604, s. 528, 529.

Tablo-1: Keban İlçesi Köyleri ve Eski Adları

Sıra No	Köyler	Eski Adı	19. Yüzyılın İlk Yarısında Bağlı Olduğu Kaza
1	Akçatepe	Zırkı (Zırkı Şeyhemir)	Arguvan Kazası
2	Akgömlek	Gurukuş (Kurukuş)	Harput Kazası
3	Altinkürek	Hozikan	Harput Kazası
4	Altıyaka	Temte	Harput Kazası
5	Aşağıçakmak	Aşağıçakmak	Harput Kazası
6	Aslankaşı	Niskuşağı	Çemişgezek Kazası
7	Bademli	Lolikân (Lorikân)	Harput Kazası
8	Bahçeli	Bağçelü	Çemişgezek Kazası
9	Bayındır	Bayındır	Arapgir Kazası
10	Beydeğirmeni	Molla (Melilan)	Harput Kazası
11	Bölükçalı	Hacısor	Çemişgezek Kazası
12	Büklümlü	Mişellü Süfla ²³	Çemişgezek Kazası
13	Çalık	Çalık	Çemişgezek Kazası
14	Çevrekaya	Zeryan	Çemişgezek Kazası
15	Denizli	Denizli	Arapgir Kazası
16	Dürümlü	Minayik	Arapgir Kazası
17	Gökbelen	Zırkı Bazuşağı	Arguvan Kazası
18	Göldere	Zırkı Çukuşağı	Arguvan Kazası
19	Güneytepe	Halifeuşağı	Harput Kazası
20	Kopuzlu	Horunek	Arapgir Kazası
21	Koyunuşağı	Koyunuşağı	Harput Kazası
22	Kurşunkaya	Kudikan	Çemişgezek Kazası
23	Kuşcu	Kuşculu	Çemişgezek Kazası
24	Örenyaka	Çendikan	Çemişgezek Kazası
25	Pınarlar	Nimri	Arapgir Kazası
26	Sağdıçlar	Hamzikân	Çemişgezek Kazası
27	Taşkesen	Mişellü Ulya	Çemişgezek Kazası
28	Topkırın	Tabkırın	Arguvan Kazası
29	Üçpınar	Kiliruşağı	Harput Kazası
30	Ulupınar	Birvan	Harput Kazası

²³ Büklümlü'nün eski adı bugün Karkit olarak bilinse de, 19. yüzyılın ilk yarısında Karkit, Mişellü Süfla yani Aşağı Mişelli'nin bir mezrasıydı.

Garafik-1: Keban İlçesi Köylerinin 19. Yüzyılın İlk Yarısındaki İdari Dağılımı

2. Köy ve Mezraların Demografik Yapısı

1832-1835 yılları arasında yapılan sayımlardan hareketle, Keban ilçesini oluşturan bütün köy ve mezraların nüfusunu tespit etmek mümkündür. Çünkü bu tarihleri kapsayan Harput, Çemişgezek, Arapgir ve Arguvan kazalarına ait nüfus defterleri mevcuttur. 1840-1844 yılları arasında yapılan sayımlardan ise sadece Çemişgezek ve Arguvan kazalarına ait defterler bulunmaktadır. Dolayısıyla bu tarihleri içeren Harput ve Arapgir kazalarına ait verilere ulaşmak mümkün değildir (bkz. Tablo-1). Buna göre, Keban ilçesi dâhilinde yer alan köy ve mezraların toplam nüfusu (Keban Baraj Gölü altında kalan köy ve mezralarla birlikte), 1832-1835 yılları arasında 1176 hane ve 3468 erkekten oluşuyordu²⁴. Merkez nüfusu ise 1835 yılında 1023 hane ve bu hanelerde oturan 2539 erkekten (tahminen 5078 kadın ve erkek) meydana geliyordu²⁵.

Bugün Keban ilçe sınırları dâhilinde bulunan köylerin hepsi 19. yüzyılın ilk yarısında Müslüman nüfusun barındığı yerleşmelerdi. Sadece *Ahurik*,

²⁴ Erkek nüfus kadar kadın olduğunu varsaydığımızda, Keban'ı oluşturan köy ve mezraların 1832-1835 yıllarındaki tahmini nüfusu 6936 kişi olmaktadır. 2018 yılı verilerine göre ise Keban'ın kırsal nüfusu 4350'dir. Dolayısıyla kırsal nüfusun, 19. yüzyılın ilk yarısına nazaran, % 22 civarında azaldığı söylenebilir.

²⁵ Enver Çakar, "19. Yüzyılda Keban: Demografik Yapı ve Meslekler", s. 12.

Arkulu, Çakılpare, Hacısor, Mandare ve Karkid adlı mezralarda gayrimüslim nüfus yaşamaktaydı. Bunlardan Ahurik'te 1 hane ve 4 erkek nüfus, Arkulu'da 13 hane ve 50 erkek nüfus, Çakılpare'de 1 hane ve 3 erkek nüfus, Hacısor'da 1 hane ve 4 erkek nüfus, Karkid'de 2 hane ve 4 erkek nüfus, Mandare'de de 1 hane ve 3 erkek nüfus bulunmaktaydı. Ahurik ve Arkulu'da olanlar Ermeni, diğer mezralarda oturan aileler ise Rum milletindendi. Fakat Rumlar, bu bölgenin yerli halkı olmayıp, 18. yüzyılda faaliyete geçirilen Keban'daki madende çalışmak üzere gelen Karadeniz kökenli ailelerdi. Bu aileler sonradan madencilik bırakıp adı geçen mezralara yerleşmiş, ziraatle meşgul olmuşlardır. Bazı aileler ise değirmencilik işiyle meşgul olmuşlardır. Mesela 1835 yılında Keban Kasabası'nın *Pahuçarşusu Mahallesi* nüfusuna kayıtlı olan Kostantin oğlu Hristiyan, kardeşleri ve çocuklarıyla birlikte, *Mişellü*'de, Benabit oğlu Mihail, iki kardeşiyle birlikte, *Mandare Mezrası*'nda çiftçilik, Kanat oğlu Benabit de *Hacısor Mezrası*'nda değirmencilik yapıyordu²⁶. Ahurik'teki bir Ermeni ailesiyle Arkulu Mezrası'ndaki Ermeni ailelerin ise buralara ne zamana yerleştiğini tespit etmek mümkün değildir. Fakat 16. yüzyıl tahrir defterlerinde Keban Nahiyesi dâhilinde gayrimüslim nüfustan hiç bahsedilmemesi²⁷, az sayıdaki Ermeni nüfusun da bu bölgeye sonradan yerleştiğini göstermektedir.

Keban'daki Müslüman yerleşmelerinden *Koyunuşağı* ve *Kiliruşağı Zeyve Aşireti*, *Soğanlı* da Parçikan Aşireti mensupları tarafından kurulmuş köylerdir. Cihanbeyli Aşireti'nin kollarından olan Zeyve ve Parçikan aşiretleri mensuplarının önemli bir kısmı da Elazığ'ın Baskil ve Merkez ilçelerindeki birçok köyün kurucuları olmuşlardır²⁸.

Nüfus defterlerinde açıkça belirtilmemekle birlikte, Keban'daki Piran mezraları da (toplam 9 mezra) birer aşiret yerleşmesidir. Çünkü 1834 tarihli nüfus defterinde, bu mezra isimlerinin yanına Piran'dan olduklarına dair not düşülmüştür. Ayrıca Piran yerleşmeleri dağınık olmayıp, belirli bir bölgede toplanmıştır. Yine Keban'daki Zırkı köyleri de aşiret yerleşmeleri olup, *Zırkı Şeyhemir*, *Zırkı Baz* ve *Zırkı Çükan* olmak üzere üç şubeye ayrılmıştır. Ekrad taifesinden olan Zırkı (Zerkan, Zirikî) şubeleri, Osmanlı döneminde Diyarbakır, Rakka ve Erzurum eyaletlerinde de görülmekteydi²⁹. Şerefname'de

²⁶ BOA, NFS-d, no: 2683, s. 101, 102.

²⁷ Bkz. TKA, TD, no: 106, s. 50-60; BOA, TD, no: 64, s. 783.

²⁸ Mesela Baskil'in *Akuşağı*, *Kızıluşağı*, *Şahindere* (Bilikan) köyleri ile Merkez ilçeye bağlı *Yürekli* (Şaluşağı) ve *Bağdere* (Ancuz) köyleri Zeyve Aşireti mensupları, *Bulutlu*, *Şahaplı* ve *Harabekayış* köyleri de Parçikan Aşireti mensupları tarafından kurulmuştur. Zeyve ve Parçikan aşiretleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Enver Çakar, *Elazığ-Baskil Yöresi Aşiretleri*, Ankara, 2012.

²⁹ Cevdet Türkay, *Başbakanlık Arşiv Belgeleri'ne Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar*, İstanbul, 1979, s. 787.

Zırkı/Zırkî aşireti kökeninin Tercil ve Atak olduğu, beyleri soyunun Şam Araplarına dayandığı, Zırkî adının Seyyid Hasan (Pir Hasan)'ın lakabı olan Ezrakî'den kaynaklandığı, Ezrakî lakabının ise gözlerinin mavi oluşundan veya sürekli mavi elbise giymesinden dolayı kendisine verildiği belirtilmektedir³⁰.

Öte yandan, *Mişelli* ve *Çendikan* köylerinin de aşiret yerleşmeleri olduğu söylenebilir. Çünkü 1518 tarihli Çemişgezek Sancağı Tahrir Defteri'nde, Keban Nahiyesi köylerinden olan Mişellü'den Ekrad (Kürt) cemaat yerleşmesi olarak bahsedilmektedir ki, bu cemaatin 24 hane (evli) ve 10 mücerred (bekâr) yetişkin erkek nüfusu vardı³¹. 1541 yılında ise Mişellü'yü 30 hane ve 14 mücerred yetişkin erkek nüfuslu bir köy olarak görmekteyiz³². Mişelli adlı başka bir köy de Arapgir'de bulunmakta ve bugün *Gözeli* yeni adıyla bilinmektedir. Hem coğrafi yakınlık hem de isim benzerliği, bunların da Keban'daki Mişelli köyleriyle akraba olduğunu göstermektedir. *Çendikanlı* adıyla da bilinen cemaatin ise İran'dan gelerek Erzurum Eyalet'ne bağlı Bayezid Sancağı'na yerleştikleri bilinmektedir³³. Dolayısıyla Çendikan Köyü'ne adını verenlerin bunlarla akraba olmaları kuvvetle muhtemeldir.

16. yüzyılda Keban Nahiyesi'nde bir Ekrad cemaati yerleşmesi olarak görülen *Kirnir*'in, 1518'de 23 hane ve 3 mücerred yetişkin erkek nüfusu vardı³⁴. Sonraki tahrirlerde köy olarak bahsedilen³⁵ Kirnir, 19. yüzyılın ilk yarısında ise müstakil bir yerleşme (köy veya mezra) olmayıp, yine aynı bölgede bir nahiye ismi olarak varlığını sürdürdürmüştür. Bugün Keban ve çevresinde Kirnir isimli bir köy veya nahiye mevcut olmamakla birlikte, nahiyeyi oluşturan köy ve mezra³⁶ mensupları halen yöre halkı tarafından "Kırnıran" olarak nitelendirilmektedirler.

³⁰ Şerefhan Bitlisî, *Şerefname*, c. 1, (çev. Abdullah Yegin), İstanbul, 2015, s. 279-280, 289.

³¹ "*Cemâ't-i Mişellü Ekrâd nâm 'an Nâhiye-i Kaban*", BOA, TD, no: 64, s. 783.

³² TKA, TD, no: 164, v. 139b.

³³ C. Türkay, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar*, s. 296.

³⁴ "*Cemâ't-i Kirnir Ekrâd nâm*", BOA, TD, no: 64, s. 783.

³⁵ Bkz. TKA, TD, no: 106; TKA, TD, no: 164.

³⁶ Kirnir Nahiyesini oluşturan köy ve mezarlar; *Bağçelü* (Bahçeli), *Bani*, *Bostan*, *Çalık*, *Çendikan*, *Hacısor*, *Hamzikân*, *Harabe*, *Karkid*, *Kudikân*, *Kuşçulu* (Kuşcu), *Mişellü Ulya* (Yukarı Mişelli), *Soğanlı*, *Süleymanlı* ve *Zeryan* ile Keban Baraj Gölü altında kaldığı için bugün mevcut olmayan *Kerkah* ve *Mişellü Süfla* (Aşağı Mişelli) adlı yerleşmelerdir.

Keban yöresinde Türkmen cemaatlerinden ismini almış köylerin mevcut olduğu da görülmektedir. Bunlar, *Topkıran*³⁷, *Bayındır*³⁸, *Denizli*³⁹, *Süleymanlı*⁴⁰ ve *Kuşcu*⁴¹ adlı yerleşmelerdir. Ayrıca *Çalık*'in da bir Türkmen yerleşmesi olması muhtemeldir. Zira Adana, Çukurova ve Maraş sancaklarıyla Rakka Eyaleti'nde Çalıklı veya Çalıklu adıyla bir Türkmen taifesinin varlığı bilinmektedir⁴². Fakat “çalık”ın Türkçede “çarpık, doğal renginde olmayan, yanyana giden⁴³” anlamları da vardır. Dolayısıyla bu köyün fizikî görünümünden dolayı bu şekilde isimlendirilmiş olması da muhtemeldir.

Bu mülahazalardan sonra, bugünkü Keban ilçesini oluşturan köy ve mezraların 19. yüzyılın ilk yarısındaki idarî ve demografik yapılarını inceleyebiliriz.

Aşağıçakmak Köyü: 19. yüzyılın ilk yarısında Harput Kazası'nda Çakmak⁴⁴ isimli iki köy vardı ve bunlar, coğrafi konumlarına göre *Aşağıçakmak* ve *Gedükçakmak*⁴⁵ olarak adlandırılmışlardı. Daha sonra *Yukarıçakmak* adıyla anılan Gedükçakmak, 1834 yılında idari bakımdan *Üçağaç Köyü*'ne bağlıydı⁴⁶. Bugün Üçağaç ve Yukarıçakmak köyleri Elazığ Merkez ilçeye, Aşağıçakmak Köyü de Keban ilçesine bağlıdır. 1834 yılında Aşağıçakmak Köyü'nün 24 hane ve 63 erkek nüfusu vardı. Fakat iki haneyi oluş-

³⁷ Tabkıranlı ve Topkıranlı adlarıyla bilinen bir Türkmen şubesine Elbistan ve Maraş taraflarında rastlanmaktadır (bkz. C. Türkay, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar*, s. 706). Fakat bu köyün eski adının Tabkırar olması, köy sakinlerinin Topkıranlı aşiretiyle ilgisini zayıflatmaktadır. Zira köy, Topkıran adını Cumhuriyet Döneminde almıştır. Buna karşın, Tabkırar'ın Zırkı ile birlikte Pir Hasan Zerrakî vakfı olması, bu ikisinin akraba oldukları fikrini uyandırmaktadır.

³⁸ Bayındır, Oğuzların Üçok koluna mensup boylardan biri olup, Anadolu'da çok sayıda köy ve mezra Bayındır adını taşıyordu. Faruk Sümer, “Bayındır”, *DİA*, c. 5, İstanbul, 1992, s. 245-246.

³⁹ Bu Türkmen taifesi, Sivas, Halep, Selanik ve Rakka sancaklarıyla Denizli ve Baklan (Kütahya Sancağı) kazalarında da görülmekteydi. C. Türkay, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar*, s. 320.

⁴⁰ Süleymanlı, Osmanlı Devleti'nde Bozok, Maraş, Alaiye, Teke, Ankara, Adana, Rakka, Kırşehir, Malatya, Aksaray ve Kütahya gibi oldukça geniş bir coğrafyada görülebilen bir Türkmen taifesiydi. C. Türkay, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar*, s. 686.

⁴¹ Kuşcu ve Kuşçulu, Osmanlı Devleti'nin Saruhan, Antep, Maraş, Adana, Sis, Karsı Maraş sancaklarıyla Ergani ve Devrekani (Kastamonu) kazalarında da görülen bir Türkmen taifesidir. C. Türkay, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar*, s. 555.

⁴² C. Türkay, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar*, s. 288.

⁴³ Bkz. TDK Güncel Sözlük (<http://www.tdk.gov.tr/>).

⁴⁴ Çakmak, Osmanlılardan önce de mevcut olan bir köydü ve 1566'da 25 hane (evli) ve 5 mücerred (bekâr) yetişkin erkek nüfusa sahipti. Bkz. Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Ankara, 1989, s. 78.

⁴⁵ Gedük (gedik), “dağ geçidi” demektir (TDK Güncel Sözlük (<http://www.tdk.gov.tr/>)).

⁴⁶ BOA, NFS-d, no: 2675, v. 188a-b.

turan toplam 8 kişi (erkek) köyden ayrılarak “perakende” olmuşlardı⁴⁷. Köyde, erkekler kadar kadın olduğunu varsaydığımızda, köyün bu tarihteki tahmini nüfusu da 126 olmaktadır.

Bağçelü Köyü: 1835 yılında Çemişgezek Kazası'nın Kırnir Nahiyesi'ne bağlı olan Bağçelü (Bahçeli) Köyü 38 hane ve 105 erkek nüfusa sahipti⁴⁸. Köyün ihtiyarı Ahmed'in torunu *Hasan Kâhya*, imamı da *Molla Mehmed* adında biriydi. Köyün en kalabalık ailesi *Umuroğulları* olup, toplamda 7 hane ve 18 erkek (tahminen 36 kadın ve erkek) nüfusları vardı⁴⁹. Bağçelü Köyü'nün 1840 yılında da 39 hane ve 106 erkek (tahminen 212 kadın ve erkek) nüfusu bulunmaktaydı. Bu tarihte köyün birinci muhtarı *Umur Hüseyin oğlu Ali*, ikinci muhtarı *Topal Mustafa oğlu Bekir*, imamı da *Hasan oğlu Molla Ali* idi⁵⁰.

Bayındır Köyü: Arapgir Kazası'na bağlı olan Bayındır Köyü'nün 1832 yılında 23 hane ve 95 erkek (tahminen 190 kadın ve erkek) nüfusu vardı. Bu köy nüfusuna kayıtlı olan bazı kişiler 1832'de ticaret yapmak veya çiftçilikten başka bir işle meşgul olmak maksadıyla Halep ve Şam'da bulunuyorlardı⁵¹. 16. ve 17. yüzyıl kaynaklarında Bayındır'dan bahsedilmediğine göre⁵², Osmanlılardan önce mevcut olmayan bir köydür.

Birvan Köyü: Birvan eski bir yerleşim birimi olmakla birlikte, 16. yüzyılda *Sün* ve *Sino* isimlerini taşıyordu. Esasen bu dönemde Harput Sancağı'nda Sün (Sino) adlı iki köy vardı ve bunları birbirinden ayırt etmek için *Süntürk*⁵³ (*Sinotürk*⁵⁴) ve *Sünkürd*⁵⁵ (*Sinokürd*⁵⁶) adları kullanılıyordu. Sünkürd'ün Birvan (*Ulupınar*) olduğunu 18. yüzyılın ortalarında hazırlanan

⁴⁷ BOA, NFS-d, no: 2675, v. 189a-b.

⁴⁸ 1518'de Çemişgezek Sancağı'nda Bağçe adlı bir köy vardı. Nüfusu tamamen gayrimüslimlerden oluşan bu köyde sadece 7 hane mevcuttu. Bkz. BOA, TD, no: 64, s. 775.

⁴⁹ Bu aileden Umur Mehmed'in Hüseyin ve Abbas adında iki oğlu, Umur Ali'nin de Mustafa, İbrahim, Mehmed ve Hasan adlı 4 oğlu vardı. BOA, NFS-d, no: 2603, s. 301-306.

⁵⁰ BOA, NFS-d, no: 2604, s. 526-531.

⁵¹ Bunlardan Muhammed ve Veli oğlu Mustafa ile Mehmed Kâhya'nın torunları Ali ve Ahmed Halep'te, Abbas oğlu Hacı Muhammed de Şam'da bulunuyordu. BOA, NFS-d, no: 2587, v. 53a-b.

⁵² Bkz. Enver Çakar-Fusun Kara, “17. Yüzyılın Ortalarında Arapgir Sancağında İskân ve Nüfus (1643 Tarihli Avârız-Hane Defterine Göre)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15/2, Elazığ, 2005, s. 385-412; 998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-i Bekr ve 'Arab ve Zü'l-Kâdiriyye Defteri (937/1530), *Dizin ve Tıpkıbasım*, Ankara, 1998, s. 92-101.

⁵³ BOA, TD, no: 64, s. 656.

⁵⁴ TKA, TD, no: 106, v. 157a; 998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-i Bekr ve 'Arab ve Zü'l-Kâdiriyye Defteri (937/1530), *Dizin ve Tıpkıbasım*, s. 186

⁵⁵ BOA, TD, no: 64, s. 655.

⁵⁶ TKA, TD, no: 106, v. 165a; 998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-i Bekr ve 'Arab ve Zü'l-Kâdiriyye Defteri (937/1530), *Dizin ve Tıpkıbasım*, s. 186.

bir belgeden öğrenmekteyiz⁵⁷. Süntürk ise bugün Elazığ Merkez ilçeye bağlı olan *Sünköy* olmalıdır. Dolayısıyla her iki köyün kurucuları arasında akrabalık olduğu da söylenebilir. Sünkürd'ün 1518'de 24 hane, 1523'te 45 hane (evli) ve 23 mücerred (bekâr), 1566'da da 53 hane ve 21 mücerred yetişkin erkek nüfusu vardı⁵⁸. Birvan'da Nakşibendi tarikatından olan Şeyh Şadi'nin zaviyesi de bulunuyordu⁵⁹.

1834 yılında Harput Kazası'na bağlı olan Birvan'ın 64 hane ve 187 erkek (tahminen 374 kadın ve erkek) nüfusu vardı. Bu hanelerden biri (toplam 5 erkek) Birvan perakendesini olarak Hacısor'da meskûndü⁶⁰. Birvan'ın imamı *Yusuf oğlu Molla Mehmed* olup, hanesi 4 erkek nüfuslu idi.

Çalık Köyü: Çemişgezek Kazası'na bağlı Kırnir Nahiyesi'nin bir köyü olan Çalık⁶¹, 1835 yılında 32 hane ve 88 erkek (tahminen 176 kadın ve erkek) nüfusa sahipti. İhtiyarı *Osman oğlu İbiş Kâhya*'ydi. Osman'ın İbiş Kâhya'dan başka, Hüseyin, Tahir ve Mehmed adlı oğulları da vardı. Bunların toplam hane sayısı 4, erkek nüfusu da 14 idi. Hane sayısı fazla olan bir başka aile de *Dervişoğulları*'ydi. Bunların da 7 hane ve 21 erkek nüfusu vardı⁶². 1840 yılında ise 30 hane ve 73 erkek (tahminen 146 kadın ve erkek) nüfusu bulunan Çalık Köyü'nün birinci muhtarı *Osman oğlu İbrahim Kethüda*'ydi. Köyden toplam 5 kişi, muhtemelen tarım işinde çalışmak amacıyla Adana'ya gitmişti⁶³. Bugün Çalık'ın *Süleymanlı* adlı bir mahallesi de vardır. Fakat burası 19. yüzyılın ilk yarısında nispeten kalabalık nüfuslu müstakil bir köydü (bkz. Süleymanlı Köyü).

Çendikan Köyü: Bugün *Örenyaka* yeni adıyla bilinmektedir⁶⁴. 19. Yüzyılın ilk yarısında Çemişgezek Kazası'nın Kırnir Nahiyesi köylerinden olan Çendikan'ın 1835 yılında 21 hane ve 61 erkek (tahminen 122 kadın ve erkek) nüfusu vardı. Köyün ihtiyarı *Mustafa oğlu Osman Kâhya*, imamı da *Monla Mehmed* adlı biriydi⁶⁵. Köyde toplam 5 erkek nüfusu olan aslen

⁵⁷ "Harput Kazasına tâbi' Sünkürd nâm-ı diğer Birvanlı nâm karyede Şeyh Şadi Zâviyesi'ne mutasarrıf Şeyh Yasin-i Nakşibendi'ye tecdîd şüid". VGMA, Hurufat Defteri, no: 1090, s. 48. Krş. Enver Çakar-Celalettin Uzun, *Hurufat Defterlerinde Harput (1690-1812)*, Elazığ, 2017, s. 115.

⁵⁸ Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, s. 83.

⁵⁹ Enver Çakar-Celalettin Uzun, *Hurufat Defterlerinde Harput (1690-1812)*, s. 88-89.

⁶⁰ BOA, NFS-d, no: 2675, v. 196b-197b.

⁶¹ Çalık Köyü, 16. yüzyılda mevcut değildi. Bkz. Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, TTK, Ankara, 1999.

⁶² BOA, NFS-d, no: 2603, s. 312-316.

⁶³ BOA, NFS-d, no: 2604, s. 510-514.

⁶⁴ Çendikan, 16. yüzyılda mevcut olmadığına göre, Osmanlı döneminde kurulmuş bir yerleşim birimidir.

⁶⁵ BOA, NFS-d, no: 2603, s. 296-198.

Zeyveli 3 aile de vardı. Çendikan, 1840 yılında ise 17 hane ve 42 erkek (tahminen 84 kadın ve erkek) nüfusa sahipti⁶⁶.

Denizli Köyü: Arapgir Kazası'na bağlıydı. Eski adı *Ağındon* olup, Türkmenler tarafından Denizli (Denizlü) olarak adlandırılmıştır⁶⁷. 1832 yılında 34 hane ve 98 erkek (tahminen 196 kadın ve erkek) nüfusa sahipti ve mukataa olduğu için köyün vergi gelirleri iltizama verilmek suretiyle bir mültezim (veya mültezimler) tarafından toplanıyordu⁶⁸. Bugün Denizli'nin bir mezrası olan Yahyalı ise 19. yüzyılın ilk yarısında köy statüsündeydi (bkz. Yahyalı Köyü). Denizli ve Yahyalı köylerinde gemicilik yapan aileler vardı. Mesela Denizli'de Hasan, Yahyalı'da ise Muhammed, Halil ve Süleyman'ın haneleri gemiciydi. Harput-Sivas doğrultusunda Keban-Arapgir yolu üzerinde bulunan Denizli Köyü'nde kervanların konaklaması için yapılmış bir kervansaray (Makit Han) da bulunmaktaydı⁶⁹.

Hacısor Mezrası: Bugün *Bölükçalı* yeni adını taşımaktadır ve köy statüsündedir. Fakat 19. yüzyılın ilk yarısında Çemişgezek Kazası'nın Hidi (Hedi) Köyü'ne bağlı bir mezraydı⁷⁰. Bu mezrada 1835 yılında 7 hane ve 22 erkek (tahminen 44 kadın ve erkek) Müslüman nüfusun yanı sıra, Rum milletinden bir hane ve bu haneye kayıtlı 4 erkek (tahminen 8 kadın ve erkek) nüfus da bulunmaktaydı⁷¹. Bu Rum aile Keban'da madencilikle uğraşırken sonradan buraya yerleşerek çiftçilikle meşgul olmuştur. Hacısor Mezrası'nın 1840 yılında ise 5 hane ve 16 erkek nüfusu vardı⁷². Mezranın bağlı olduğu Hidi Köyü'ne gelince, bugün *Aydınlar* yeni adıyla Elazığ Merkez ilçe sınırları içerisinde yer almaktadır.

Halifeuşağı Mezrası: Yeni adı *Güneytepe*'dir ve köy statüsündedir. Fakat 1834 yılında Harput Kazası'na bağlı Üçağaç Köyü perakendesinden bir mezraydı. Bu mezranın 7 hane ve 20 erkek (tahminen 40 kadın ve erkek)

⁶⁶ BOA, NFS-d, no: 2604, s. 533-535.

⁶⁷ "Karye-i Denizlü nam-ı diğer Ağındon". *998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Dîyâr-i Bekr ve 'Arab ve Zü'l-Kâdirîyye Defteri (937/1530), Dizin ve Tıpkıbasım*, Ankara, 1998, s. 96. 1518 tarihli tahrir defterinde, halkı Müslüman olan bu köy için sadece Ağındon adının kullanılmış olması (bkz. BOA, TD, no: 64, s. 694), Denizli adını Osmanlı hâkimiyetinin ilk zamanlarında aldığını göstermektedir.

⁶⁸ BOA, NFS-d, no: 2587, v. 39a-b.

⁶⁹ Bu kervansaray hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Korkmaz Şen, "Elazığ/Keban-Denizli Köyü Kervansarayı (Makit Han)", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4/1 (2015), s. 209-231.

⁷⁰ 16. yüzyıl kayıtlarında bu mezradan bahsedilmemektedir.

⁷¹ BOA, NFS-d, no: 2603, s. 343, 435.

⁷² BOA, NFS-d, no: 2604, s. 485-486.

nüfusu vardı. Hanelerden ikisi Tilek⁷³,te *Soytaruşağı* denilen yerde yerleşmişti⁷⁴.

Hamzikân Köyü: Bugün *Sağdıçlar* yeni adını taşımaktadır. 19. yüzyılın ilk yarısında Çemişgezek Kazası'na bağlı Kırnir Nahiyesi'nin bir köyü idi⁷⁵. Bu köyün, *Orta* ve *Karşu* adlı iki mezrası da olup, 1835 yılında mezralarıyla birlikte 59 hane ve 217 erkek (tahminen 434 kadın ve erkek) nüfusu vardı. İhtiyarı *Hacı Davud oğlu Osman*, hatibi Osman'ın kardeşi *Mustafa*, imamı da *Monla Resul* adında biriydi. Hatibinin olması, bu köydeki camide vakit namazlarının yanı sıra, cuma ve bayram namazlarının da kılındığını göstermektedir. Hanelerden 35'i Hamzikan'da, 8'i Orta, 16'sı da Karşu adlı mezrada bulunuyordu. En kalabalık aileleri, 3 hane ve 20 erkek nüfusuyla *Timur Kâhya oğulları* ve 3 hane ve 16 erkek nüfusuyla *Mercanoğulları*'ydı. Bazı aileler de çevre köylerden gelmişlerdi (mesela, Kuşçulu Mehmed ve Timur, Kudikanlı Mustafa ve Süleymanlı Timur oğlu Yusuf'un haneleri)⁷⁶. 1840 yılında ise Hamzikan'ın 54 hane ve 199 toplam erkek nüfusu (tahminen 398 kadın ve erkek) bulunmaktaydı. Köyün birinci muhtarı *Mercan oğlu Molla Mehmed*, ikinci muhtarı oğlu *Davud*, hatibi de diğer oğlu *Hüseyn* idi⁷⁷.

Horunek Köyü: Yeni adı *Kopuzlu*'dur. 19. yüzyılın ilk yarısında Arapgir Kazası'na bağlıydı. 1832 yılında mali statüsü tımar olan Horunek Köyü⁷⁸, 24 hane ve 104 erkek nüfusa sahipti. Bu köy nüfusuna kayıtlı olan bazı kimseler, bahsedilen tarihte, ticaret yapmak veya bir işte çalışmak amacıyla Suriye'de bulunuyordu⁷⁹.

Kerkâh Köyü: Adı *Delikavak* olarak değiştirilen bu köy, Keban Baraj Gölü altında kaldığı için bugün mevcut değildir. 19. yüzyılın ilk yarısında Çemişgezek Kazası'nın Kırnir Nahiyesi'ne bağlı olan Kerkah⁸⁰,ın 1835 yılında 32 hane ve 95 erkek (tahminen 190 kadın ve erkek) nüfusu vardı. Köyün ihtiyarı *Ali oğlu Hüseyn*, imamı da *Monla Veli* idi⁸¹. Aynı tarihte,

⁷³ Elazığ Merkez ilçe Kalkantepe Köyü.

⁷⁴ BOA, NFS-d, no: 2675, v. 188b-189a.

⁷⁵ 16. yüzyılda Çemişgezek Sancağı'nda mevcut olmayan bir köydür. Dolayısıyla Osmanlı döneminde iskân olarak bu adı almıştır.

⁷⁶ BOA, NFS-d, no: 2603, s. 316-324.

⁷⁷ BOA, NFS-d, no: 2604, s. 500-509. Mezraların nüfusu ayrıca belirtilmemiş, köyle birlikte yazılmıştır.

⁷⁸ 1518'de *Horenek* olarak kaydedilen bu köy, yine tımar olup 6 hane (evli) ve 1 mücerred (bekâr) yetişkin erkek nüfusa sahipti. Bkz. BOA, TD, no: 64, s. 706.

⁷⁹ Bunlardan Halil oğlu Mehmed Ali Hama'da, Çukadar oğlu Yusuf, Osman, İsmail oğlu Hacı Muhammed ve oğlu Ali Halep'te, Süleyman da Şam'da bulunuyordu. BOA, NFS-d, no: 2587, v. 42a-b.

⁸⁰ Kerkâh, 16. yüzyılda Çemişgezek Sancağı'nın Keban Nahiyesi'ne bağlı bir köydü.

⁸¹ BOA, NFS-d, no: 2603, s. 269-275.

Kerkâh Köyü'nün 5 hane, 21 erkek Müslüman ve 1 hane, 4 erkek gayrimüslim (Markos oğlu Ohan'ın ailesi) nüfuslu *Ahurik* ile 19 hane ve 53 erkek nüfuslu *Niskuşağı* adlı iki mezrası da vardı. Bu mezralarıyla birlikte köyün toplam hane sayısı 56, nüfusu ise 169 erkekten (tahminen 238 kadın ve erkek) oluşuyordu⁸². Kerkâh'ta iki hane (5 erkek nüfus), *Niskuşağı*'ndan da bir hane (3 erkek nüfus) aslen *Akuşaklı*⁸³'ydi.

Kerkâh Köyü'nün, 1840 yılında da 34 hane ve 84 erkek (tahminen 168 kadın ve erkek) nüfusu vardı. Köyün birinci muhtarı *Ali oğlu Hüseyin*, ikinci muhtarı ise kardeşi *Halil* idi⁸⁴. *Niskuşağı* bu tarihte artık müstakil bir köy olarak kaydedilmiştir. *Ahurik* Mezrası'nda ise sadece 1 hane ve 4 erkek gayrimüslim nüfus bulunmaktaydı⁸⁵.

Kiliruşağı Mezrası: Bugünkü adı *Üçpınar*'dır. Cihanbeyli Aşireti'nin kollarından biri olan *Zeyve* Aşireti'ne mensupturlar⁸⁶. Harput Kazası sınırları içinde yer alan *Kiliruşağı*'nın 1834 yılında 15 hane ve 23 erkek (tahminen 46 kadın ve erkek) nüfusu⁸⁷, 1844 yılında ise 17 hane ve 43 erkek (tahminen 86 kadın ve erkek) nüfusu bulunmaktaydı⁸⁸.

Koyunuşağı Mezrası: Harput Kazası'na bağlı bir mezraydı. *Zeyve* Aşireti'nden olan bu mezranın 1834 yılında 11 hane ve 15 erkek⁸⁹ (tahminen 30 kadın ve erkek), 1844 yılında ise 14 hane ve 36 erkek (tahminen 72 kadın ve erkek) nüfusu vardı⁹⁰.

Kudikan Köyleri: Kudikan, 19. yüzyılın ilk yarısında Çemişgezek Kazası'nın Kırnir Nahiyesi'ne bağlı olup, Aşağı Kudikan (Kudikan-ı Süfla) ve Yukarı Kudikan (Kudikan-ı Ulya) olmak üzere, iki ayrı yerleşmeden oluşuyordu⁹¹. 1835 yılında Aşağı Kudikan'ın ihtiyarı *Ali oğlu Ali*, Yukarı Kudikan'ın ihtiyarı ise *Veli oğlu Hasan*'di. Her iki kısmın toplam nüfusu ise 27 hane ve 68 erkekten (tahminen 136 kadın ve erkek) oluşuyordu. Hanelerin 8'i (24 erkek) Aşağı Kudikan'da, 19'u (44 erkek) da Yukarı Kudikan'da bulunuyordu⁹². 1840 yılında ise Yukarı Kudikan'ın 19 hane ve 45 erkek

⁸² BOA, NFS-d, no: 2603, s. 273, 434.

⁸³ *Akuşağı*, bugün Baskil ilçesine bağlı bir köydür.

⁸⁴ BOA, NFS-d, no: 2604, s. 464-468.

⁸⁵ BOA, NFS-d, no: 2605, s. 150.

⁸⁶ Nüfus defterlerinde köy veya mezra olduğu belirtilmemiştir.

⁸⁷ BOA, NFS-d, no: 2675, v. 231b.

⁸⁸ BOA, NFS-d, no: 2679, s. 99.

⁸⁹ BOA, NFS-d, no: 2675, v. 233a.

⁹⁰ BOA, NFS-d, no: 2679, s. 127-128.

⁹¹ 16. yüzyıl kayıtlarında Kudikan isimli bir yer olmadığından, bu köyün Osmanlı döneminde kurulduğu açıktır.

⁹² BOA, NFS-d, no: 2603, s. 281-285.

(tahminen 90 kadın ve erkek) nüfusu, Aşağı Kudikan'ın da 9 hane ve 30 erkek (tahminen 60 kadın ve erkek) nüfusu vardı⁹³.

Kudikan, bugün tek yerleşim birimi halindedir ve *Kurşunkaya* yeni adını taşımaktadır. Ayrıca Kurşunkaya'nın *Soğanlı* adlı bir mezrası da vardır. Fakat bu mezra 19. yüzyılın ilk yarısında müstakil bir köydü (bkz. Soğanlı Köyü).

Kuşçulu Köyü: Bugün *Kuşcu* adıyla bilinmektedir. 19. yüzyılın ilk yarısında Çemişgezek Kazası'nın Kırnir Nahiyesi'ne bağlı bir köydü⁹⁴. Bu köyün *Gogoderesi* adlı bir mezrası da vardı ki, bu mezra bugün *Dursunlu* yeni adıyla bilinmektedir. 1835 yılında Kuşçulu'nun, Gogoderesi Mezrası ile birlikte 29 hane ve 81 erkek (tahminen 162 kadın ve erkek) nüfusu vardı. Hanelerin 19'u (55 erkek) Kuşçulu'da, 10'u (26 erkek) da Gogoderesi'ndeydi. Köyün ihtiyarı ise Hüseyin oğlu İbrahim idi⁹⁵. 1840 yılında Kuşçulu'nun 22 hane ve 48 erkek (tahminen 96 kadın ve erkek) nüfusu, mezrası olan Gogoderesi'nin de 10 hane ve 25 erkek (tahminen 50 kadın ve erkek) nüfusu vardı⁹⁶.

Minayik Köyü: Yeni adı *Dürümlü*'dür⁹⁷. 19. yüzyılın ilk yarısında Arapgir Kazası'na bağlı olan Minayik'in 1832 yılında 21 hane ve 61 erkek nüfusu vardı. Bu köyden Molla Ömer oğlu Hasan ve Halil oğlu Hüseyin Halep'te bulunuyordu⁹⁸.

Mişellü Süfla Köyü (Aşağı Mişelli): 19. yüzyılın ilk yarısında Çemişgezek Kazası'nın Kırnir Nahiyesi'ne bağlı bir köy olup⁹⁹, *Harabe*, *Bostan*¹⁰⁰ ve *Karkid* adlı üç mezrası vardı¹⁰¹. 1835 yılında, mezralarıyla birlikte, köyün toplam Müslüman hane sayısı 47, erkek nüfusu ise 151 (tahminen 302 kadın ve erkek) idi. Bunlardan 33 hane ve 110 erkek (tahminen 220 kadın ve

⁹³ BOA, NFS-d, no: 2604, s. 521-524.

⁹⁴ Kuşcu Köyü, Osmanlı döneminde kurulmuştur. Çünkü 16. yüzyılda mevcut değildi.

⁹⁵ BOA, NFS-d, no: 2603, s. 298-301.

⁹⁶ BOA, NFS-d, no: 2604, s. 536-540.

⁹⁷ Minayik 16. yüzyılın başlarında Arapgir Sancağı'nda 12 hane (evli), 8 mücerred (bekâr) ve 2 pir-i fâni yetişkin erkek nüfuslu bir köydü. Bkz. 998 Numaralı *Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-i Bekr ve 'Arab ve Zü'l-Kâdiriyye Defteri (937/1530)*, *Dizin ve Tıpkıbasım*, s. 97.

⁹⁸ BOA, NFS-d, no: 2587, v. 22b-23a.

⁹⁹ Maadin-i Hümayun Emini Yusuf Ziya Paşa, Keban'da yaptırdığı külliyesine Mişelli Süfla ve Mişelli Ulya köylerinde, çok sayıda sulu ve susuz tarlalardan oluşan iki çiftliğini vakfetmiştir. Bkz. Kürşat Çelik, "Keban'da Yusuf Ziya Paşa Külliyesi Vakfı", *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, 1/1 (2014), s. 53.

¹⁰⁰ Bu mezra Keban Barajı'nın yapımından sonra su altında kalmıştır.

¹⁰¹ Mişellü, 16. yüzyılda Çemişgezek Sancağı'nın Keban Nahiyesi'ne bağlı bir köydü. Ayrıca Arapgir Sancağı'nda da bunlarla akraba olan Mişellü adlı başka bir köy daha vardı. Fakat Karkid, Bostan ve Harabe adlı mezralar Osmanlı döneminde kurulmuştur.

erkek) nüfus Mişellü Süfla'da, 8 hane ve 25 nüfus Karkid'de, 4 hane ve 12 nüfus Bostan'da, 2 hane ve 4 nüfus ise Harabe Mezrası'nda bulunuyordu¹⁰². Yine Harabe Mezrası'nda oturan Akuşaklı 9 hane de deftere sonradan ilave edilmiştir¹⁰³. Köyün ihtiyarı *Hüseyin oğlu Mustafa*'ydı. Öte taraftan, Karkid Mezrası'nda Rum milletinden olan 2 hane ile bu hanelerde oturan 4 erkek nüfusun varlığı da tespit edilmektedir¹⁰⁴. Kardeş olan bu hane sahipleri, öyle anlaşılıyor ki madencilik yapmak amacıyla Keban'a gelmiş, fakat sonra Karkid'e yerleşerek tarımla meşgul olmuşlardır. Çünkü bu coğrafyada yerli Rum nüfus bulunmamaktaydı. Aşağı Mişelli Köyü, Keban Baraj Gölü'nün altında kaldığı için bugün mevcut değildir. Bu sebeple, mezrası olan Karkid köy statüsü kazanmıştır ve *Büklümlü* yeni adıyla bilinmektedir.

1835 yılında Aşağı Mişelli'de yaşayan ailelerden biri *Yoğurt Baba* ailesidir. Yoğurt Baba'nın Molla Hüseyin ve Mehmed adlı iki oğlu vardı. Molla Hüseyin'in, yaşları 7 ile 1 arasında değişen 3 oğlu, Mehmed'in de, yaşları 8 ile 3 arasında değişen 4 oğlu vardı. Yine bu köyde dikkat çeken bir başka sülale de *Odabaşıoğulları*'dır. Bunlardan Yusuf Kâhya'nın 3 hane ve bu hanelerde oturan 5 erkek nüfusu, Ali'nin de 3 hane ve 10 erkek nüfusu vardı. Karkid Mezrası'nda da *Mişellüoğlu*, *Umuroğlu* ve *Karkidoğlu* haneleri dikkat çekmektedir. Bunlardan Mişellüoğlu sülalesinin 3 hane ve 11 erkek nüfusu, Umuroğlu'nun 2 hane ve 6 erkek nüfusu, muhtemelen mezraya adını veren Karkidoğlu ailesinin de bir hane ve 3 erkek nüfusu bulunmaktaydı.

1840 yılında ise Mişellü Süfla Köyü 42 hane ve 130 erkek (tahminen 260 kadın ve erkek) nüfusa sahipti. Bundan başka, Harabe Mezrası'nın 2 hane ve 5 nefer erkek nüfusu, Karkid Mezrası'nın 7 hane ve 21 erkek nüfusu, Bostan Mezrası'nın da 4 hane ve 10 erkek nüfusu bulunmaktaydı¹⁰⁵. Karkid ve Bostan mezralarındaki gayrimüslim nüfusu ise 4 hane ve 8 erkek (tahminen 16 kadın ve erkek) nüfustan ibaretti¹⁰⁶.

Mişellü Ulya Köyü (Yukarı Mişelli): Bugün *Taşkesen* adını taşımaktadır. 19. yüzyılın ilk yarısında Çemişgezek Kazası'nın Kirmir Nahiyesi'ne bağlı bir köydü. 1835 yılında bu köyün 66 hane ve 218 erkek (tahminen 456 kadın ve erkek) Müslüman nüfusu vardı. Köyün ihtiyarı *Güdük oğlu Karaca Mehmed*, imamı da *Monla İsmail* idi. Köyün kalabalık ailelerinden olan

¹⁰² BOA, NFS-d, no: 2603, s. 276-281.

¹⁰³ "(Karye) Aşağı Mişelli karyesine tâbi Harabe Mezra'asında mütemekkin Akuşağı haneleri ve nüfusları nüfus defterine girmediklerinden haneleri beyân", BOA, NFS-d, no: 2603, s. 277/1.

¹⁰⁴ BOA, NFS-d, no: 2603, s. 434.

¹⁰⁵ BOA, NFS-d, no: 2604, s. 556-562.

¹⁰⁶ BOA, NFS-d, no: 2605, s. 145.

Norikoğlu ailesinin 3 hane ve 14 erkek nüfus, *Fatmalı oğlu* ailesinin 3 hane ve 11 erkek nüfus, *Köse Mehmed oğlu* ailesinin de 3 hane ve 9 erkek nüfusları vardı. Ayrıca bir hane de Parçikanlı Aşireti'ndendi¹⁰⁷. Bu tarihte köyün *Çakılpare* ve *Mandare* adlı iki mezrası da vardı. Bu mezraların her ikisinde de birer hane ve üçer erkek gayrimüslim nüfus bulunmaktaydı¹⁰⁸. Rum taifesinden olan bu gayrimüslimler, Keban'daki maden ocaklarında çalışmak üzere gelen, fakat sonradan bu mezralara yerleşerek çiftçilik yapmaya başlayan ailelerdi.

1840 yılında ise Mişellü Ulya Köyü'nün 65 hane ve 195 erkek (tahminen 390 kadın ve erkek) Müslüman nüfusu vardı. Köyün birinci muhtarı *Meydanluoğlu Monla İsmail*, ikinci muhtarı da *Kacar oğlu Kacar* idi¹⁰⁹. Gayrimüslim nüfusu ise 1 hane ve 4 erkekten ibaretti. Bu köyden toplam 9 kişi çalışmak maksadıyla Adana'ya, 2 kişi de İstanbul ve Erzurum'a gitmişlerdi¹¹⁰. Adana'ya gidenler daha ziyade tarım işinde çalışıyorlardı.

Nimri Köyü: Yeni adı *Pınarlar*'dır. 19. yüzyılın ilk yarısında Arapgir Kazası'na bağlıydı¹¹¹. 1832 yılında mukataa olan köyde, 42 hane ve 160 erkek (tahminen 320 kadın ve erkek) nüfus bulunmaktaydı. Bu köy nüfusuna kayıtlı olan Hasan oğlu Yusuf ve Hacı oğlu Veli Halep'te, Seyyid Hacı İsmail'in oğullarından Hasan Çanakkale'de, Mustafa da Akşehir'de bulunuyordu. Yine bu köyde sakin Deli Veli, Hacı İsmail ve Süleyman'ın aileleri de seyit kökenliydi¹¹².

Niskuşağı Mezrası: Yeni adı *Aslankaşı*'dir. 19. yüzyılın ilk yarısında müstakil köy olmayıp, Kerkâh'a bağlı bir mezraydı. Bu mezranın 1835 yılında 19 hane ve 53 erkek (tahminen 106 kadın ve erkek) nüfusu¹¹³, 1840 yılında ise 17 hane ve 43 erkek (tahminen 86 kadın ve erkek) nüfusu¹¹⁴ bulunmaktaydı. Niskuşağı'ndan bir hane (3 erkek nüfus) aslen Akuşaklı, bir hane (Bekir oğlu İbrahim Halil) Germigârlı, bir hane (Yusuf oğlu Hüseyin ve oğlu Yusuf) Atmalı, bir hane (Topsakal Mustafa ve oğlu İsmail) de Köçekli idi.

¹⁰⁷ BOA, NFS-d, no: 2603, s. 324-333.

¹⁰⁸ BOA, NFS-d, no: 2603, s. 435.

¹⁰⁹ BOA, NFS-d, no: 2604, s. 488-498.

¹¹⁰ BOA, NFS-d, no: 2605, s. 149.

¹¹¹ 1518 yılında Arapgir Sancağı köylerinden olup, 6 hane (evli) ve 2 mücerred (bekâr) yetişkin erkek nüfusu vardı (bkz. BOA, TD, no: 64, s. 685). Dolayısıyla Osmanlılardan önce de mevcut olan bir köydür.

¹¹² BOA, NFS-d, no: 2587, v. 52b-53a.

¹¹³ BOA, NFS-d, no: 2603, s. 273-275.

¹¹⁴ BOA, NFS-d, no: 2604, s. 470-472.

Bugün Aslankaşı Köyü'nün *İbolar* ve *Arkulu* adlı mezraları (veya mahalleleri) da vardır. Fakat 19. yüzyılın ilk yarısında bu iki mezra da Hidi Köyü'ne (Aydınlar) bağlıydı. *İbolar*'da 1835 ve 1840 yıllarında 3 hane ve 12 erkek (tahminen 24 kadın ve erkek) nüfus¹¹⁵, *Arkulu*'da ise 1835 ve 1840 yıllarında 1 hane ve 3 erkek (tahminen 6 kadın ve erkek) Müslüman nüfus bulunmaktaydı¹¹⁶. Fakat *Arkulu* ağırlıklı olarak gayrimüslimlerin (Ermeni) yaşadığı bir mezraydı ve bunların 1835 yılında 13 hane ve 50 erkek (tahminen 100 kadın ve erkek), 1840 yılında da 7 hane ve 31 erkek (tahminen 62 kadın ve erkek) nüfusu vardı¹¹⁷.

1835 yılında Hidi Köyü'nün ihtiyarı *Saru Osman oğlu Hacı Ahmed*, imamı da *Ömer Efendi oğlu Bekir Efendi* idi¹¹⁸. Fakat 1840 yılında köyün muhtarları *İbolar Mezrası*'nda oturuyorlardı ve *Süleyman oğlu İbrahim* birinci muhtar, kardeşi *Yusuf* da ikinci muhtardı. Bu mezra Hidi'ye bağlı olduğuna ve Hidi ile diğer iki mezrasında (*Hacısor* ve *Arkulu*) ayrıca muhtarları bulunmadığına göre, bu iki kardeş, Hidi Köyü ve mezralarının da muhtarıydı.

Piran Mezraları: 19. yüzyılın ilk yarısında *Piran* adlı bir yerleşme (köy veya mezra) yoktu. *Piran* yerleşmeleri farklı isimler taşıyan toplam 9 mezradan oluşuyordu. *Harput Kazası*'na bağlı olan bu mezralar; *Sino*, *Lolikân*, *Molla*, *Kulyan*, *Azizan*, *Mirali*, *Gurukuş*, *Hozikân* ve *Pul* adlarını taşıyorlardı. Bunlardan *Sino* ve *Lolikân* (*Lorikân*) mezraları bugünkü *Bademli Köyü*, *Mirali*, *Kulyan* ve *Molla* (*Melilan*) mezraları *Beydeğirmeni Köyü*, *Gurukuş* (*Kurukuş*) *Akgömlek Köyü*, *Hozikan* ve *Pul* mezraları da *Altünkürek Köyü* sınırları içinde yer almaktadır. Dolayısıyla bugün *Keban* ilçesi dâhilinde köy statüsünde olan üç ayrı *Piran* yerleşmesi (*Bademli*, *Beydeğirmeni* ve *Altünkürek*) bulunmaktadır.

1834 yılında *Sino Mezrası*'nda 16 hane¹¹⁹ ve 44 erkek (tahminen 88 kadın ve erkek) nüfus, *Lolikân*'da 22 hane ve 61 erkek (tahminen 122 kadın ve erkek) nüfus, *Molla*'da 29 hane ve 89 erkek (tahminen 178 kadın ve erkek) nüfus¹²⁰, *Kulyan*'da 27 hane ve 72 erkek (tahminen 144 kadın ve

¹¹⁵ BOA, NFS-d, no: 2603, s. 344; BOA, NFS-d, no: 2604, s. 487.

¹¹⁶ BOA, NFS-d, no: 2603, s. 344; BOA, NFS-d, no: 2604, s. 488.

¹¹⁷ BOA, NFS-d, no: 2603, s. 435-438; BOA, NFS-d, no: 2605, s. 147-148.

¹¹⁸ BOA, NFS-d, no: 2603, s. 333.

¹¹⁹ Kalabalık ailelerden biri (*Hızır oğlu Hasso*'nun hanesi) *Parçikanlı Aşireti*'ne mensuptu. BOA, NFS-d, no: 2675, v. 189b.

¹²⁰ Bu mezrada oturan *Mehmed oğlu Behram Hoca* ulemadan biriydi ve oğullarından 19 yaşındaki *Mehmed* ile 10 yaşındaki *Mahmud* da "Molla" olarak anılan kimselerdi. Bundan dolayı, bu yerleşme *Molla* adıyla biliniyordu. Üç hanenin haricinde, bu mezrada oturanların hepsi dört ayrı sülaleye mensuptu. Bu sülalelerden *Menineoğlu*'nun 11 hane ve 36 erkek

erkek) nüfus¹²¹, Azizan'da 32 hane ve 78 erkek (tahminen 156 kadın ve erkek) nüfus, Mirali'de 14 hane ve 57 erkek (tahminen 164 kadın ve erkek) nüfus¹²², Gurukuş'da 19 hane ve 65 erkek (tahminen 130 kadın ve erkek) nüfus¹²³, Hozikân'da 28 hane ve 94 erkek (tahminen 188 kadın ve erkek) nüfus¹²⁴, Pul'da ise 24 hane ve 71 erkek (tahminen 142 kadın ve erkek) nüfus¹²⁵ bulunmaktaydı¹²⁶. Buna göre, 9 mezraya dağılmış olan Piranlılar, toplamda 211 hane ve 631 erkek nüfusa sahiptiler. Erkekler kadar kadın olduğunu varsaydığımızda ise, Piranlıların toplam mevcudu tahminen 1262 kişi olmaktadır. Hane sayısı bakımından Piran mezralarının en küçüğü (16 hane) Sino, en büyük olanı (32 hane) ise Azizan'dı. Fakat erkek nüfus bakımından en kalabalık (94 erkek) mezrası Hozikân'dı.

Piran'daki bazı mezralar nüfus özellikleriyle dikkat çekmektedirler. Bunlardan biri Azizan Mezrası'dır. Bu mezrada yaşayan *Hacı Hüseyin Ağazâde Hurşid Ağa* ile *Numan* isimli kardeşler "sipahi eşkinci" olup, bölgesinde oldukça nüfuzlu kişilerdi. Şaluşağı (Yürekli) Köyü'nden Mahmud'un oğlu Mehmed, Hurşid Ağa'nın, kardeşi Hüseyin de Numan'ın hizmetinde bulunuyordu. Mezradaki bir başka nüfuzlu kişi ise yine "sipahi eşkinci" olan *Süleyman Ağazâde Mustafa Ağa*'ydı. Bu bölgenin saygın şahsiyetlerinden biri de *Molla Ali oğlu Molla Şakir* olup, onun oğlu *Molla Mehmed* beratlı imam ve hatipti. Dolayısıyla Azizan Mezrası'nda cuma ve bayram namazlarının kılındığı bir cami de vardı. Yine Azizan'da birkaç haneden oluşan sülaler de vardı. Nitekim buradaki 6 hane ve 15 erkek nüfus *Hakverdi* sülalesinden, 6 hane ve 13 erkek nüfus *Hüseyin*'in oğullarından, 4 hane ve 8 erkek nüfus da *Hamo*'nun oğullarındandı.

nüfusu, *Hornikoğlu*'nun 6 hane ve 12 erkek nüfusu, *Çamuroğlu*'nun 4 hane ve 16 erkek nüfusu, *Nasiroğlu*'nun da 5 hane ve 17 erkek nüfusu vardı. Mehmed oğlu Behram Hoca haricindeki diğer hane ise, 3 nüfuslu Seydo'nun oğlu Deli Mustafa'ya aitti.

¹²¹ Bu mezrada *Sinemiloğlu* sülalesine mensup aileler vardı. Bunlardan Hüseyin oğlu Mehmed ve Ali oğlu Hüseyin ile Ali oğlu Mehmed'in hanelerinde ikişer erkek nüfus bulunmaktaydı. Ayrıca, *Zaza Hasan* oğulları'nın 2 hane ve 4 erkek nüfusu, *Çerçioğlu*'nun 3 hane ve 9 erkek nüfusu, Kara Mehmed oğullarının 3 hane ve 7 erkek nüfusu vardı. Yine tanınmış ailelerden olduğu anlaşılan *Çeribaşızâde İbrahim Ağa*'nın oğlu *Hasan* da bu mezrada oturuyordu.

¹²² Dikkat çeken ailelerden olan Sinemil oğullarından Hüseyin oğlu İbrahim'in hanesinde 5 erkek nüfus kayıtlıydı. BOA, NFS-d, no: 2675, v. 192b.

¹²³ Ailelerden ikisi Kalikanlı (7 erkek nüfus), ikisi (5 erkek nüfus) de Karaçorlu'ydü.

¹²⁴ Hozikân'da oturan ailelerden dördü (12 erkek) Şuşan, 3 aile (7 erkek) Zaza Hasan, 4 aile (11 erkek) Hozik oğlu ailesindedi. Mezraya adını veren de bu Hozik ailesi olmalıdır.

¹²⁵ Pul Mezrası'ndaki en kalabalık aileler *Kaba Mehmed Oğlu*, *Daban Oğlu* ve *Halil Oğlu* aileleriydi. Bunlardan ilkinin 5 hane ve 19 erkek nüfusu, ikincisinin 5 hane ve 16 erkek nüfusu, üçüncüsünün de 5 hane ve 13 erkek nüfusu vardı. Yine dikkat çeken sülalelerden Sinemiloğulları'ndan da 1 hane ve 3 erkek nüfusun varlığı görülmektedir.

¹²⁶ BOA, NFS-d, no: 2675, v. 189b-194b.

Öte taraftan, Piran mezralarında *Sinemiloğulları*'ndan bazı aileler de vardı. Bunlardan 3 hane ve 6 erkek nüfus Kulyan'da, 1 hane ve 5 erkek nüfus Mirali'de, 1 hane ve 3 erkek nüfus da Pul'da sâkindi. Bugün Akgömlük Köyü'nde bulunan bir türbenin bu sülaleye veya aşirete adını veren *Sultan Sinemil*'e ait olduğuna inanılmaktadır. Yine özellikle aleviler arasındaki inanışa göre, Sinemil'in esas yurdu Piran olup buradan, başta Maraş olmak üzere, Erzincan, Malatya, Kayseri ve Sivas bölgelerine göç etmişlerdir¹²⁷.

Piran'da ilk Müslüman yerleşmelerinin ne zaman kurulduğu konusuna gelince, bunu tespit etmek oldukça zordur. Çünkü 16. yüzyıl tahrir defterlerinde Piran veya Piran'ı oluşturan mezralardan hiçbiri yer almamaktadır. Fakat 998 numaralı defterde 30 hane (evli), 13 mücerred (bekâr) ve 2 pir-i fâni (yaşlı) yetişkin erkek nüfusu olan *Zâviye-i Piranlu* Köyü'nden bahsedilmektedir¹²⁸. Bu köy, 64 numaralı ve 1518 tarihli defterde "*Zaviyecik*", 106 numaralı ve 1566 tarihli defterde ise "*Zâviye-i Pirvanlu*" adlarıyla kaydedilmiştir¹²⁹. Ancak bazı "şeyh" unvanlı şahısların da oturduğu bu köyün Piran mı, yoksa Birvan mı veya Birvan yakınında bugün mevcut olmayan başka bir köy mü olduğu anlaşılamamaktadır. Nitekim bu hususu aydınlatacak başka bir veri de mevcut değildir.

Soğanlı Köyü: Bugün *Kurşunkaya Köyü*'nün bir mezrası olan Soğanlı, 19. yüzyılın ilk yarısında Çemişgezek Kazası'nın Kirmir Nahiyesi'ne bağlı bir köydü. Parçikan Aşireti'nden olan¹³⁰ Soğanlı'nın 1835 ve 1840 yıllarında 17 hane ve 50 erkek (tahminen 100 kadın ve erkek) nüfusu vardı¹³¹.

Süleymanlı Köyü: Bugün Çalık Köyü'nün mahallesi olan *Süleymanlı*, 19. yüzyılın ilk yarısında Çemişgezek Kazası'nın Kirmir Nahiyesi'ne bağlı müstakil bir köydü. 1835 yılında 51 hane ve 124 erkek (248 kadın ve erkek) nüfusu olan Süleymanlı'nun ihtiyarı *Musa oğlu Hüseyin Kâhya*'ydi¹³². 1840 yılında ise köyün 47 hane ve 101 erkek (tahminen 202 kadın ve erkek) nüfusu vardı. Köyün birinci muhtarı *Abdullah oğlu Hüseyin*, ikinci muhtarı da *Şeyh oğlu İbrahim idi*¹³³.

¹²⁷ Bkz. Ali Aksüt, "Elbistan Nurhak Ekinözü Afşin Aleviliği Üzerine", *Alevilik-Bektaşılık Araştırmaları Dergisi*, 15 (2017), s. 281, 288.

¹²⁸ 998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-i Bekr ve 'Arab ve Zü'l-Kâdiriyye Defteri (937/1530), *Dizin ve Tıpkıbasım*, s. 187.

¹²⁹ BOA, TD, no: 64, s. 651; TKA, TD, no: 106, v. 157b-158b.

¹³⁰ Enver Çakar, *Elazığ-Baskil Yöresi Aşiretleri*, s. 214.

¹³¹ BOA, NFS-d, no: 2603, s. 285-287; BOA, NFS-d, no: 2604, s. 541-543.

¹³² BOA, NFS-d, no: 2603, s. 306-312.

¹³³ BOA, NFS-d, no: 2604, s. 515-520.

Tabkırar Köyü: Osmanlı'dan önce *Tabkırar* (Tabkırar) adıyla kurulmuş olan¹³⁴ bu köy bugün *Topkıran* adıyla bilinmektedir. 1530 yılında Malatya Sancağı'nın Muşar Nahiyesi'ne bağlı olan Tabkırar'ın 7 hane (evli) ve 3 mücerred (bekâr) yetişkin erkek nüfusu vardı¹³⁵. 19. yüzyılın ilk yarısında ise Arguvan Kazası'na tabi olup, 1835 yılında 17 hane ve 42 erkek (tahminen 84 kadın ve erkek)¹³⁶, 1841 yılında da 20 hane ve 44 erkek (tahminen 88 kadın ve erkek) nüfusa sahipti¹³⁷.

1841 yılında Tabkırar (Tabkıran) Köyü vergi gelirlerinin yarısı, Pir Hasan vakfının, diğer yarısı da Malatya'da sakin *Avcıhoğlu İbrahim Ağa* ile *Haydar oğlu İbrahim Ağa*'nın 'uhdelerinde bulunuyordu¹³⁸. Burada adı geçen Pir Hasan ise türbesi Zırkı'da olan Pir Hasan Zerrakî'dir (bkz. Zırkı Köyü).

Temte Köyü: Yeni adı *Altyaka*'dır. 19. yüzyılın ilk yarısında Harput Kazası'na bağlı bir köydü. Bu köyün *Cebbaruşağı* ve *Mevaliuşağı* adlı iki mezarı da vardı. Bunlardan Cebbaruşağı, bugün *Balpınarı* yeni adıyla Elazığ Merkez ilçeye bağlı bir köydür. Temte perakendesinden olan Mevaliuşağı ise yine Elazığ Merkez ilçeye bağlı olan *Karaçavuş (Şanik) Köyü*'nün mezarıdır ve *Sorkunpınar* yeni adıyla bilinmektedir.

1834 yılında Temte Köyü'nün 57 hane ve 183 erkek (tahminen 366 kadın ve erkek) nüfusu¹³⁹, Cebbaruşağı'nın 12 hane (biri Şanik'de sakindi) ve 46 erkek (tahminen 92 kadın ve erkek) nüfusu, Mevaliuşağı'nın da 2 hane ve 7 erkek nüfusu bulunmaktaydı¹⁴⁰.

Temte Köyü'nün en kalabalık aileleri *Aşurganlı Ali*'nin sülalesi ile *Hiltanoğlu* sülalesi olup, bunlardan ilki 6 hane ve 17 erkek nüfusa, ikincisi de 3 hane ve 8 erkek nüfusa sahipti. Ayrıca Dede'nin oğlu Ali ve onun oğlu Hüseyin'in aileleri de dikkat çekmektedir. Zira burada bahsedilen Dede'nin bir Alevî dedesi olması ihtimal dâhilindedir. Cebbaruşağı Mezarı'nın en

¹³⁴ 1841 tarihli nüfus defterinde adı Tabkıran olarak yazılmış (bkz. BOA, NFS-d, no: 2650, s. 39) ise de 1835 tarihli nüfus defteri (bkz. BOA, NFS-d, no: 2649, s. 132) ile 1312 (M. 1894/1895) tarihli Ma'mûretü'l-Aziz Vilayet Salnamesi'nde köyün adı yine Tabkırar'dır (bkz. s. 67).

¹³⁵ 387 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri (937/1530), II, Dizin ve Tıpkıbasım, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara, 1997, s. 905.

¹³⁶ BOA, NFS-d, no: 2649, s. 132-134.

¹³⁷ BOA, NFS-d, no: 2650, s. 39-41.

¹³⁸ "Karye-i mezkûrenin nisfi vakf-ı evvel Pir Hüseyin vakfı ve nisfi tumar olub bâ berât-ı 'alî Malatya'da Avcıhoğlu İbrahim Ağa ve Haydar oğlu İbrahim Ağa nâmûn kimesnelerin 'uhdelerinde olmağla şerh virildi". BOA, NFS-d, no: 2650, s. 39.

¹³⁹ BOA, NFS-d, no: 2675, v. 194b-195b.

¹⁴⁰ BOA, NFS-d, no: 2675, v. 196a.

göze çarpan ailesi ise, mezraya ismini vermiş olan *Cebbaroğlu* sülalesidir. Mezrada bu sülaleden 3 hane ve 16 erkek nüfus vardı. Bir hane de Şanik Köyü'ne yerleşmişti. Temte'nin diğer mezrası olan Mevaliuşağı da adını burada oturan Mevaliuşağı Mahmud oğlu Asaf'dan almıştır.

Yahyalı Köyü: 19. yüzyılın ilk yarısında Arapgir Kazası'na bağlı olup, 1832 yılında 16 hane ve 34 erkek (tahminen 68 kadın ve erkek) nüfusu vardı¹⁴¹. Fakat bugün köy statüsünde olmayıp Denizli Köyü'nün bir mezrasıdır. Yahyalı'da Muhammed, Halil ve Süleyman'ın haneleri gemicilikle meşguldü. Köyün imamı ise Molla Muhammed adında biriydi.

Zeryan Köyü: Bugün *Çevrekaya* adını taşımaktadır. 19. yüzyılın ilk yarısında Çemişgezek Kazası'nın Kirmir Nahiyesi'ne bağlı bir köy olan Zeryan'nın *Ali Kethüda*, *Kanlu Musa* ve *Bani* adlı üç mezrası da vardı¹⁴². 1835 yılında Zeryan Köyü'nün, mezralarıyla birlikte, 72 hane ve 195 erkek (tahminen 390 kadın ve erkek) nüfusu bulunmaktaydı. Bunlardan 24 hane ve 69 erkek nüfus (tahminen 138 kadın ve erkek) Zeryan'da, 22 hane ve 50 erkek (tahminen 100 kadın ve erkek) nüfus Ali Kethüda'da, 9 hane ve 27 erkek (tahminen 54 kadın ve erkek) nüfus Kanlu Musa'da, 17 hane ve 49 erkek (tahminen 98 kadın ve erkek) nüfus da Bani'de bulunuyordu. Köyün ihtiyarı *Uzun Yusuf oğlu Hüseyin*, Ali Kethüda Mezrası'nın ihtiyarı da *İsmail oğlu Hüseyin* idi¹⁴³. Kanlu Musa mezrası adını, burada ilk yerleşen hane sahibinden yani Kanlu Musa'dan almıştır. Çünkü Kanlu Musa'nın oğullarından Mehmed ve Süleyman ile torunu Hüseyin bu mezrada oturan hane sahipleri idi.

1840 yılında Zeryan'ın 24 hane ve 62 erkek (tahminen 124 kadın ve erkek) nüfusu vardı. Köyün birinci muhtarı yine *Uzun Yusuf oğlu Hüseyin*, ikinci muhtarı da oğlu *Hasan* idi. Bundan başka, mezralarından *Ali Kethüda*'da 20 hane ve 43 erkek (tahminen 86 kadın ve erkek) nüfus, *Kanlu Musa*'da 10 hane ve 25 erkek (tahminen 50 kadın ve erkek) nüfus, *Bani Mezrası*'nda da 22 hane ve 51 erkek (tahminen 102 kadın ve erkek) nüfus bulunmaktaydı¹⁴⁴.

Zırkı Köyü: Osmanlılardan önce kurulmuş olan Zırkı, 1530 yılında Malatya Sancağı'nın Muşar Nahiyesi'ne bağlı 13 hane (evli), 4 mücerred

¹⁴¹ BOA, NFS-d, no: 2587, v. 39b-40a.

¹⁴² Bugün bu mezralardan sadece Bani'nin adı bilinmektedir ve yeni adı *Hamurlu*'dur. Ali Kethüda ve Kanlu Musa isimleri ise mevcut değildir.

¹⁴³ BOA, NFS-d, no: 2603, s. 287-295.

¹⁴⁴ BOA, NFS-d, no: 2604, s. 545-556.

(bekâr) ve 1 imam yetişkin erkek nüfuslu bir köydü¹⁴⁵. Zırkı, 1835 yılında ise Arguvan Kazası'na bağlıydı ve yine şubeleri yoktu. Fakat 1841 yılında Zırkı Köyü'nün *Bazuşağı* ve *Çükuşağı* adlı iki şubesinin olduğunu görmekteyiz ki, bugün her üçü de Keban ilçesine bağlı müstakil köy hüviyetindedir. Bunlar, *Akçatepe* (Zırkı Şeyhemir), *Gökbelen* (Zırkı Baz) ve *Göldere* (Zırkı Çukan) adlarını taşımaktadırlar.

1835 yılında tek şube olarak kaydedilmiş olan Zırkı Köyü'nün 57 hane ve 98 erkek (tahminen 196 kadın ve erkek) nüfusu vardı¹⁴⁶. Fakat 1841 yılında üç şube olarak gösterilen Zırkı'nın nüfusunda yeni katılımlar sebebiyle önemli oranda bir artış yaşanmış¹⁴⁷ ve şubeleriyle birlikte 131 hane ve 322 erkek nüfusa (tahminen 644 kadın ve erkek) ulaşmıştır. Bu Zırkı şubelerinden ilkinin 44 hane ve 112 erkek (tahminen 224 kadın ve erkek) nüfusu¹⁴⁸, *Bazuşağı*'nın 51 hane ve 128 erkek (tahminen 256 kadın ve erkek) nüfusu¹⁴⁹, *Çükuşağı*'nın da 36 hane 82 erkek (tahminen 164 kadın ve erkek) nüfusu mevcuttu¹⁵⁰. Daha sonraları bu Zırkı şubelerinden ilki Zırkı Şeyhemir, ikincisi Zırkı Baz, üçüncüsü de Zırkı Çukan adıyla tanınmıştır.

1841 yılında Zırkı Köyü ve şubelerinden tahsil edilen vergi gelirlerinin yarısı *Pir Hasan (Zerrakî) Vakfî*'nin, diğer yarısı da Arapgir sakinlerinden Kaymazoğlu İbrahim Ağa ile kardeşi Mehmed Ağa'nın uhdelerinde bulunuyordu¹⁵¹. Burada adı geçen Pir Hasan Zerrakî'nin mezarı, Gökbelen (Zırkı Baz) Köyü sınırları içerisinde bulunan dağın tepe kısmındadır. Bu türbeden dolayı bu dağa Ziyaret Dağı veya Pir Hasan Dağı denilmektedir. Pir Hasan Zerrakî ise Artuklular devrinde yaşamış bir şeyhtir¹⁵².

¹⁴⁵ 387 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri (937/1530), II, Dizin ve Tıpkıbasım, s. 905.

¹⁴⁶ BOA, NFS-d, no: 2649, s. 127-134.

¹⁴⁷ Hane sayısına göre %130, erkek nüfusa göre ise %228 oranında bir artış meydana gelmiştir.

¹⁴⁸ BOA, NFS-d, no: 2650, s. 41-44.

¹⁴⁹ BOA, NFS-d, no: 2650, s. 47-50.

¹⁵⁰ BOA, NFS-d, no: 2650, s. 44-47.

¹⁵¹ "Karye-i mezkûrenin nisfî Pir Hüseyin vakfî ve nisfî Arapgir sâkinlerinden Kaymaz oğlu İbrahim Ağa ve karındaşı Mehmed Ağa nâmân kimesnelerin 'uhdelerinde olmağla şerh virildi". BOA, NFS-d, no: 2650, s. 41.

¹⁵² Pir Hasan Zerrakî'nin şeceresi, vakıf ve mülkleri ile türbesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hasan Yüksel, "Artuklu'dan Cumhuriyet'e Ma'mûretü'l-Aziz'de Bir Seyyid Şeyh Ailesi: Pir Hasan Zerrakî Ailesi", *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu, Elazığ 23-25 Mayıs 2013, Bildiriler*, cilt: 1, (ed. Enver Çakar), Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Yay., Elazığ, 2013, s. 413-450.

Nüfus defterlerinde dikkat çeken aileler Zırkı'da (Zırkı Şeyhemir) oturan 4 hane ve 8 erkek nüfuslu *Dervişoğulları* ailesiyle¹⁵³ 4 hane ve 14 erkek nüfuslu *Umuroğulları*¹⁵⁴ ailesidir. Ayrıca bazı ailelerin de Zırkı'ya başka yerlerden gelip yerleştiği görülmektedir. Mesela 1835 tarihli nüfus kaydında yer alan ve muhtemelen babaları vefat etmiş olan 15 yaşındaki Mehmed ve 4 yaşındaki Seydo adlı kardeşler Palulu, 60 yaşındaki Mehmed de Çöteli idi. Yine Zırkı'dan 3 kişi Mansure'de asker olarak görev yaparken, 6 kişi de redif kaydedilmiştir.

Tablo-2: Keban İlçesini Oluşturan Yerleşmelerin 19. Yüzyılın İlk Yarısındaki Hane Sayıları ve Erkek Nüfusu

Köy ve Mezralar	Yeni Adı	1832-35		1840-44	
		Hane Sayısı	Erkek Nüfusu	Hane Sayısı	Erkek Nüfusu
Ahurik Mezrası	-	6	25	1	4
Ali Kethüda Mez.		22	50	20	43
Arkulu Mezrası	Arkulu Mahallesi	14	53	8	34
Aşağıçakmak Köyü	Aşağıçakmak Köyü	24	63		
Azizan Mezrası	Aşağı ve Yukarı Demirli Mahallesi	32	78		
Bağçelü Köyü	Bağçeli Köyü	38	105	39	106
Bani Mezrası	Hamurlu Mahallesi	17	49	22	51
Bayındır	Bayındır Köyü	23	95		
Birvan Köyü	Ulupınar Köyü	64	187		
Bostan Mezrası	-	4	12	4	10
Çakılpare Mezrası	-	1	3		
Çalık Köyü	Çalık Köyü	32	88	30	73
Çendikan Köyü	Örenyaka Köyü	21	61	17	42
Denizli Köyü	Denizli Köyü	34	98		
Gogoderesi Mezrası	Dursunlu Mahallesi	10	26	10	25
Gurukuş Mezrası	Akgömlek Köyü	19	65		
Hacısor Mezrası	Bölükçalı Köyü	8	26	5	16
Halifeuşağı Mezrası	Güneytepe Köyü	7	20		

¹⁵³ Çiftçilikle geçinen Derviş oğlu Hüseyin'in hanesi 3, Ali'nin de 2 erkek nüfusu vardı. Fakat aynı aileden Halil ve Osman'ın oğulları yoktu.

¹⁵⁴ Umur Ali oğlu Mustafa'nın hanesi, biri Mansure'de olmak üzere 6 erkek, Umur Hüseyin oğlu Musa'nın 3 erkek, Umur Hasan oğlu Abdullah'ın da 4 erkek nüfusu vardı. Umur Mehmed oğlu Osman'ın hanesinde ise kendisinden başka erkek yoktu.

Hamzikân Köyü	Sağdıçlar Köyü	59	217	54	199
Harabe Mezrası	Harabe Mahallesi	2	4	2	5
Horunek Köyü	Kopuzlu Köyü	24	104		
Hozikân (Hozik) Mezrası	Altinkürek Köyü	28	94		
İbolar Mezrası	İbolar Mahallesi	3	12	3	12
Kanlı Musa Mezrası	-	17	49	10	25
Karkid Mezrası	Büklümlü Köyü	10	29	11	29
Kerkâh Köyü	-	32	95	34	84
Kiliruşağı Mezrası	Üçpınar Köyü	15	23	17	43
Koyunuşağı Mezrası	Koyunuşağı Köyü	11	15	14	36
Kudikan Köyü	Kurşunkaya Köyü	27	68	28	75
Kulyan Mezrası	Kulyan Mahallesi	27	72		
Kuşçulu Köyü	Kuşçu Köyü	19	55	22	48
Lolikân Mezrası	Bademli Köyü	22	61		
Mandare Mezrası	-	1	3		
Molla (Melilan) Mezrası	Beydeğirmeni Köyü	29	89		
Minayık Köyü	Dürtümlü Köyü	21	61		
Mirali Mezrası	Mirali Mahallesi	14	57		
Mişellü Süfla Köyü	Büklümlü Köyü	33	110	42	130
Mişellü Ulya Köyü	Taşkesen Köyü	66	218	66	199
Nimri Köyü	Pınarlar Köyü	42	160		
Niskuşağı Mezrası	Aslankaşı Köyü	19	53	17	43
Pul Mezrası	Pul Mahallesi	24	71		
Sino Mezrası	Sino Mahallesi	16	44		
Soğanlı Köyü	Soğanlı Mahallesi	17	50	17	50
Süleymanlı Köyü	Süleymanlı Mahallesi	51	124	47	101
Tabkırar Köyü	Topkırar Köyü	17	42	20	44
Temte Köyü	Altıyaka Köyü	57	183		
Yahyalı Köyü	Yahyalı Mezrası	16	34		
Zeryan Köyü	Çevrekaya Köyü	24	69	24	62
Zırkı Köyü	Akçatepe Köyü	57	98	44	112
Zırkı Bazuşağı Mezrası	Gökbelen Köyü			51	128
Zırkı Çukuşağı Mezrası	Göldere Köyü			36	82

Sonuç

Keban'ın idarî yapısı, 19. yüzyılın ilk yarısında bugünkü yapısından oldukça farklıydı. Herşeyden önce Keban, 1775 yılında kurulan Maadin-i Hümayun Emaneti'nin merkezi konumundaydı. Bu emanet, bağlı olan kaza ve sancaklarıyla, âdeta bir eyalet büyüklüğündeydi ve "paşa" unvanlı ve oldukça geniş yetkilere sahip bir "Emin" tarafından idare edilmekteydi. Emanetin merkezi olan Keban Kasabası, mahallelerden oluşuyordu ve merkeze bağlı hiçbir köyü yoktu. Bugünkü Keban ilçesini oluşturan 30 köyün 11'i Çemişgezek Kazası'na, 10'u Harput Kazası'na, 5'i Arapgir Kazası'na, 4'ü de Arguvan Kazası'na bağlıydı.

Keban'ın bu idari yapısı, 19. yüzyıl boyunca aynı kalmamış, özellikle ikinci yarısında sık sık değişikliğe uğramıştır. Bu değişiklikler neticesinde de Keban Kazası, nahiyeleri ve köyleri olan yeni bir idari yapıya kavuşmuştur. Fakat bugünkü idari yapısı ancak Cumhuriyet Döneminde şekillenebilmiştir.

Keban'a bağlı köy ve mezraların bir kısmı aşiret yerleşmeleridir. Mesela Koyunuşağı, Kiliruşağı, Zırkı köyleri, Piran köy ve mezraları ile Mişelli köyleri bu tarz yerleşmelerdir. Fakat diğer yerleşim birimlerinin kimler tarafından kurulduğu hususunda kaynaklar yetersiz kalmaktadır. Keban bölgesinde akraba topluluklar tarafından kurulan ve bundan dolayı aynı isimle anılan yerleşmeler, coğrafi konumunu bildiren "aşağı" ve "yukarı" (süfla ve ulya) ön adlarıyla birbirinden ayrılmıştır (mesela Mişelli, Çakmak ve Kudikan yerleşmeleri). Esasen bu tür isimlendirmeleri, sadece Keban bölgesinde değil, Anadolu'nun hemen her yöresinde görmek de mümkündür.

Keban köylerinin hepsi, 19. yüzyılın ilk yarısında sadece Müslüman nüfusun sakin olduğu yerleşmeler özelliğini taşıyordu. Fakat bazı mezralarında, az sayıda da olsa, Ermeni ve Rum kökenli gayrimüslimler de vardı. Bu mezralardan Ahurik ve Arkulu'da Ermeniler, Karkid, Çakılpare, Mandare ve Hacısorda da Rumlar yaşıyordu. Rumlar aslen Kebanlı olmayıp, Keban Madeni'nde çalışmak üzere buraya gelen, fakat daha sonra madenciliği bırakıp tarımla uğraşmak üzere, adı geçen mezralarda yerleşen ve sayıları 1-2 haneyi geçmeyen ailelerdi.

Kaynakça

1. Arşiv Belgeleri

1.1. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Tahrir Defterleri (TD): 64 numaralı defter (Arapgir, Çemişgezek ve Harput sancakları).

Nüfus Defterleri (NFS-d): 2587, 2603, 2604, 2605, 2649, 2650, 2675 ve 2679 numaralı defterler.

1.2. Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi (TKA)

Tahrir Defterleri (TD): 106 ve 164 numaralı Çemişgezek Sancağı tahrir defterleri.

1.3. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

Hurufat Defterleri (HD): 1090 numaralı defter.

1.4. Yayımlanmış Arşiv Belgeleri

998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-i Bekr ve 'Arab ve Zü'l-Kâdiriyye Defteri (937/1530), *Dizin ve Tıpkıbasım*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara, 1998.

387 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri (937/1530), *II, Dizin ve Tıpkıbasım*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara, 1997.

2. Salnameler

1312 (1894/1895) Tarihli Ma'muretü'l-Aziz Vilayet Salnamesi

3. Kaynak Eserler

Şerefhan Bitlisi, *Şerefname*, c. 1, (çev. Abdullah Yegin), İstanbul, 2015.

4. Araştırma ve İncelemeler

AKSIN, Ahmet, *19. Yüzyılda Harput*, Elazığ, 1999.

ÇADIRCI, Musa, "Tanzimat'ın İlanı Sıralarında Türkiye'de Yönetim (1826-1839)", *Bellekten*, LI/201, Ankara, 1987, s. 1215-1240.

ÇAKAR, Enver, "19. Yüzyılda Keban: Demografik Yapı ve Meslekler", *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, 6/11 (Mart 2019), s. 1-31.

ÇAKAR, Enver, *Elazığ-Baskil Yöresi Aşiretleri*, Ankara, 2012.

ÇAKAR, Enver-KARA, Füsün, "17. Yüzyılın Ortalarında Arapgir Sancağında İskân ve Nüfus (1643 Tarihli Avârız-Hane Defterine Göre)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15/2, Elazığ, 2005, s. 385-412

ÇAKAR, Enver-UZUN, Celalettin, *Hurufat Defterlerinde Harput (1690-1812)*, Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Yay., Elazığ, 2017.

ÇELİK, Kürşat, “Keban’da Yusuf Ziya Paşa Külliyesi Vakfı”, *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, 1/1 (2014), s. 49-64.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı İmparatorluğu’nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, II. Baskı, Ankara 1997.

KARPAT, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, (çev. Bahar Tırnakçı), İstanbul, 2003.

SÜMER, Faruk, “Bayındır”, *DİA*, c. 5, İstanbul, 1992, s. 245-246.

ŞEN, Korkmaz, “Elazığ/Keban-Denizli Köyü Kervansarayı (Makıt Han)”, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4/1 (2015), s. 209-231.

TIZLAK, Fahrettin, “Ma’adin-i Hümayun Emanetinin Osmanlı İdari Düzeneindeki Yeri (1775-1867)” *XII. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 12-16 Eylül 1994, Kongreye Sunulan Bildiriler*, III, Ankara, 1999, s. 925-939.

TIZLAK, Fahrettin, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850)*, TTK, Ankara, 1997.

TÜRKAY, Cevdet, *Başbakanlık Arşiv Belgeleri’ne Göre Osmanlı İmparatorluğu’nda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar*, İstanbul, 1979.

ÜNAL, Mehmet Ali, *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, TTK, Ankara, 1999.

ÜNAL, Mehmet Ali, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, TTK, Ankara, 1989.

YILMAZÇELİK, İbrahim, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, TTK, Ankara, 1995.

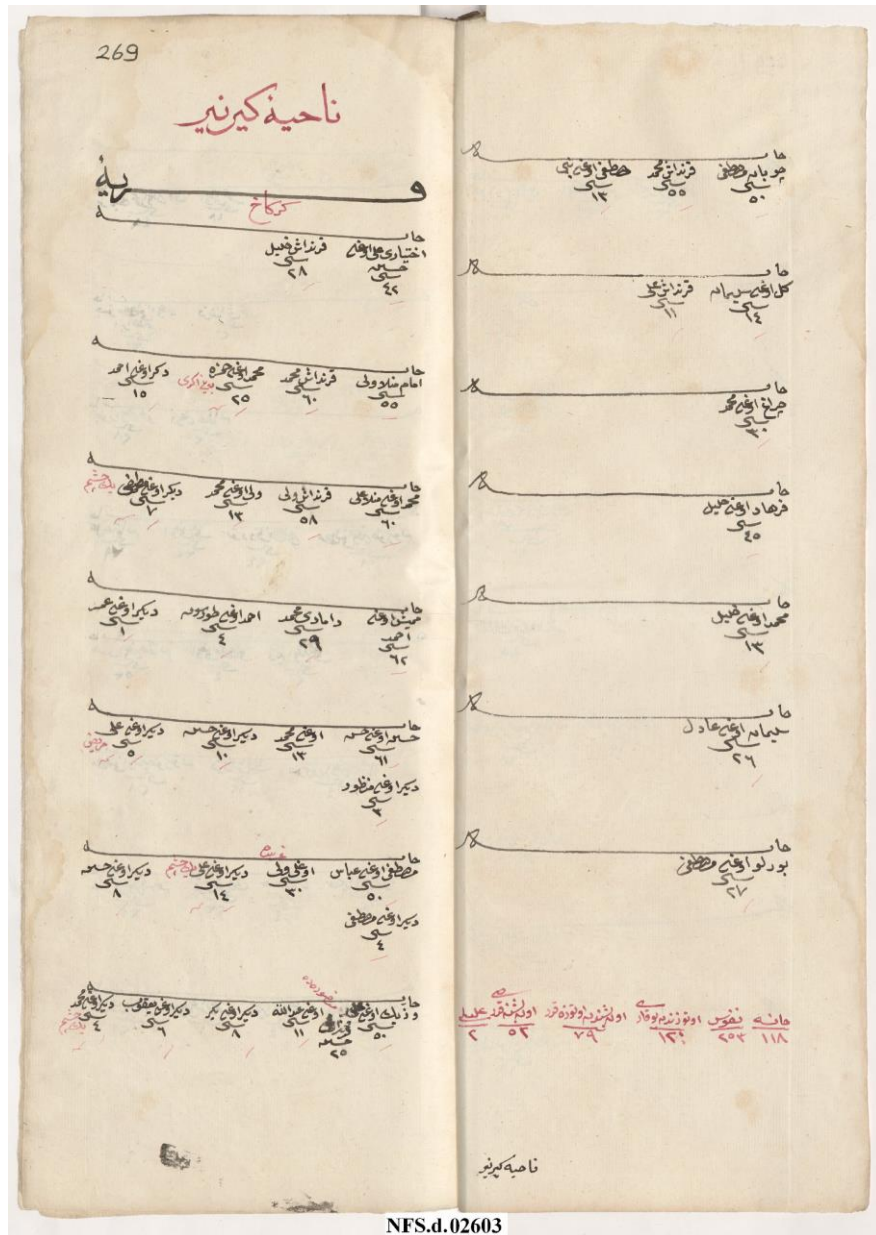
YÜKSEL, Hasan, “Artuklu’dan Cumhuriyet’e Ma’mûretü’l-Aziz’de Bir Seyyid Şeyh Ailesi: Pir Hasan Zerraki Ailesi”, *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu, Elazığ 23-25 Mayıs 2013, Bildiriler*, cilt: 1, (ed. Enver Çakar), Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Yay., Elazığ, 2013, s. 413-450.

YÜKSEL, Hasan, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Madenleri, 1776-1794 Tarihli Maden Emni Defteri*, Sivas, 1997.

YÜKSEL, Hasan, “Osmanlı’da Modern Anlamda Yapılan İlk Nüfus Sayımına Göre Divriği’nin Demografik Yapısı”, *Nüfusbilim Dergisi/Turkish Journal of Population Studies*, c. 28-29 (2006), s. 73-89.

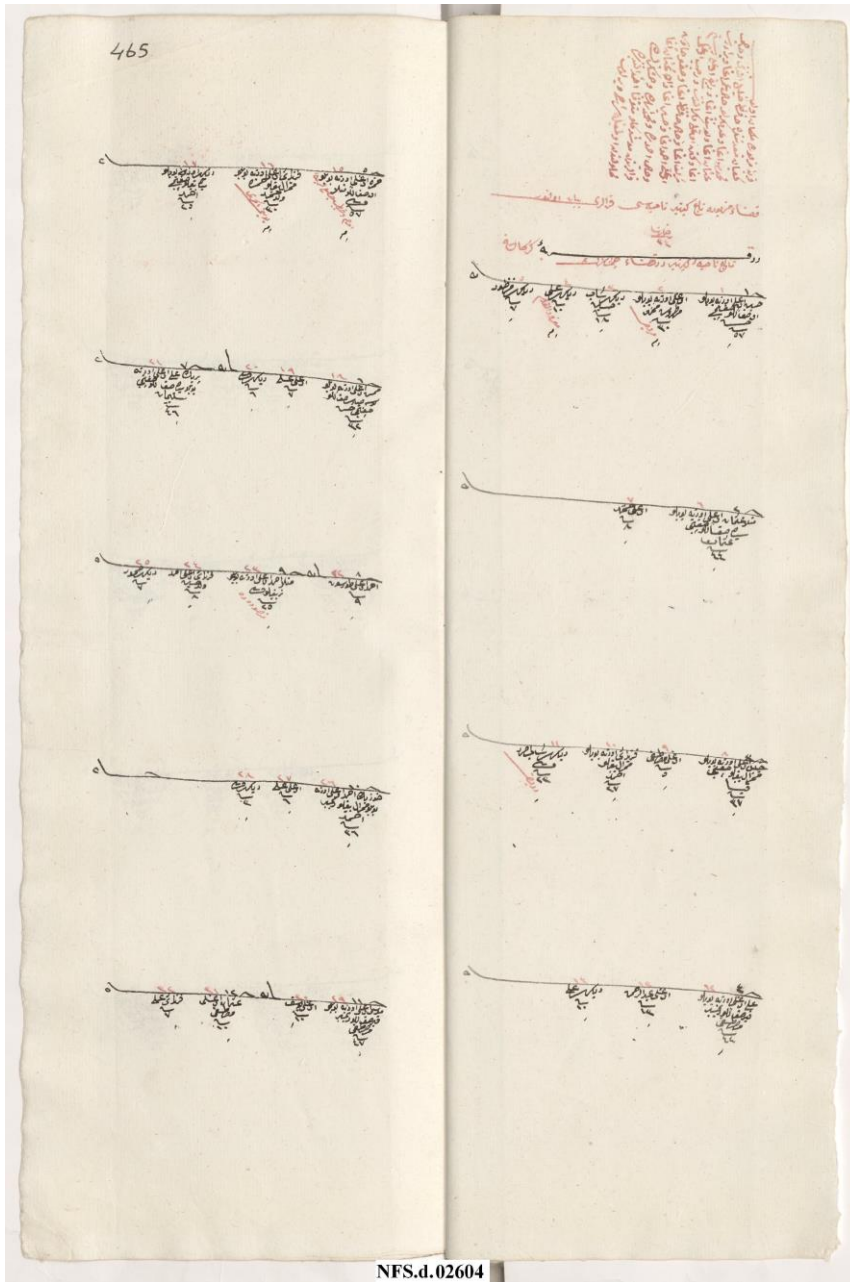
Ekler

Ek-1: 25 Muharrem 1251 (23 Mayıs 1835) Tarihli Çemişgezek Kazası Nüfus Defteri



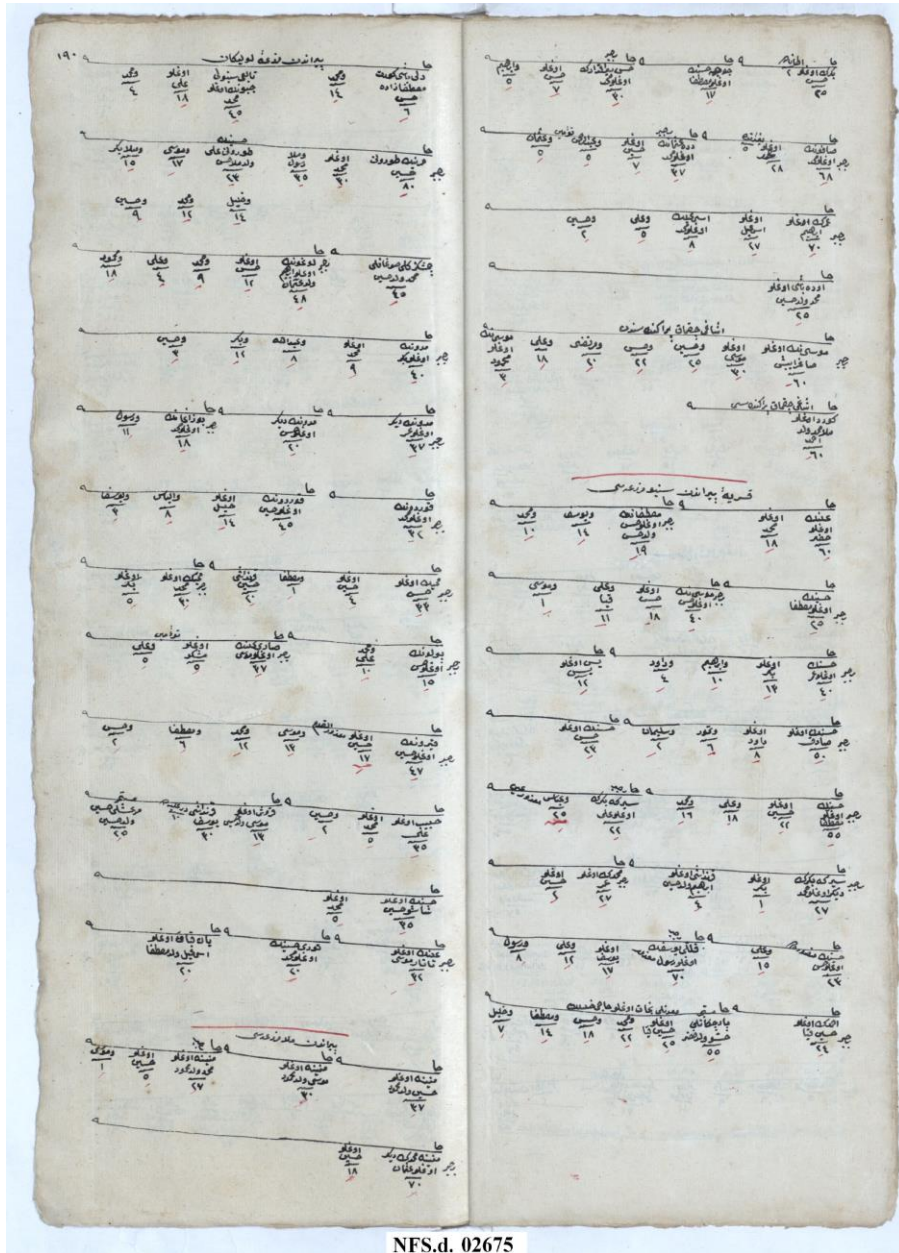
NFS.d.02603

Ek-2: 15 Şaban 1256 (12 Ekim 1840) Tarihli Çemişgezek Kazası Nüfus Defteri



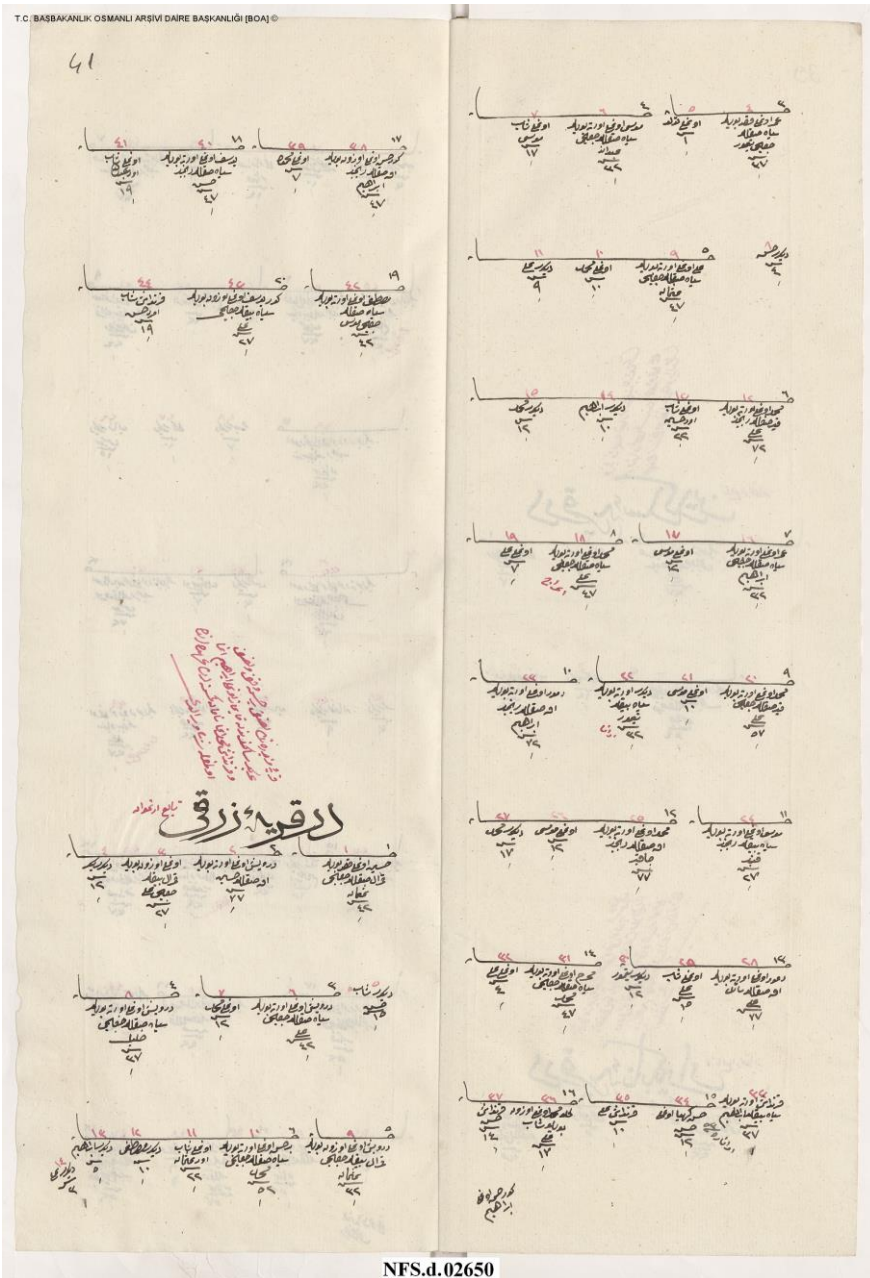
NFS.d.02604

Ek-3: 1 Şaban 1250 (3 Aralık 1834) Tarihli Harput Kazası Nüfus Defteri



NFS.d. 02675

Ek-4: 29 Zilhicce 1256 (21 Şubat 1841) Tarihli Arguvan Kazası Nüfus Defteri



NFS.d.02650



Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi (FÜHAD)
Cilt: 6, Sayı: 12, Eylül 2019, s. 35-52, ISSN: 2148-2527

Journal of Harput Studies, Vol. 6, Issue 12, September 2019, pp. 35-52

Araştırma Makalesi/Research Article

GELENEKSEL TUNCELİ EVLERİNDE KIRLANGIÇ (TÜTEKLİKLİ) ÖRTÜLÜ BİR KONUT ÖRNEĞİ

*An Example Of Kırlangıç (Tüteklikli) Covering House In The
Traditional Tunceli Houses*

Korkmaz ŞEN* **Serkan ERDOĞAN****

Geliş/Received: 04.07.2019

Kabul/Accepted: 10.09.2019

Öz

Anadolu'nun farklı coğrafi bölgelerindeki geleneksel ev tiplerini, iklim özellikleri, yapı malzemeleri, inanç ve gelenekler ile bağlantılı yaşam tarzının biçimlendirdiği yapısal özellikler belirlemiştir. Bu nedenle geleneksel konut mimarileri, yerel kültürlerin anlaşılabilmesinde ilk müracaat edilecek maddi kültür varlıklarındandır. Anadolu'nun doğusunda yapım tekniği bakımından uzun bir geçmişe sahip kırlangıç (tüteklikli) örtü gibi farklı ev tiplerinin araştırılması bu bağlamda önem kazanmaktadır. Bu çalışma Tunceli ili Mazgirt ilçesinin 30 km. doğusunda yer alan Yaşaroğlu (Goman) Köyü'nde tespit edilmiş kırlangıç (tüteklikli) örtülü, geleneksel bir ev mimarisini konu edinmektedir. Kırlangıç (tüteklikli) örtülü bir Tandır evi özelliğini barındırması bakımından söz konusu ev, Tunceli'de yer alan geleneksel konut mimarisi içerisinde farklı bir mimari anlayışı yansıtmaktadır. Tunceli'de bu tür ev örneklerinin şimdiye kadar herhangi bir bilimsel araştırmaya konu olmaması, Yaşaroğlu Köyü'ndeki sivil yapıyı daha özgün kılmaktadır. Bu çalışma ile Tunceli'de yer alan kırlangıç (tüteklikli) örtülü bir ev örneğinin tanıtılması, sanat ve mimarlık tarihi açısından yerinin ve öneminin vurgulanması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tunceli, Konut, Tüteklik, Mazgirt

Abstract

Traditional house types in different geographical regions of Anatolia were formed by structural aspects shaped by climatic factors, constructive materials, and

* Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, ksen@firat.edu.tr, orcid.org/0000-0003-4332-7567

** Arş. Gör Dr. Bitlis Eren Üniversitesi, Fen - Edebiyat Fakültesi, Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü, serqanerdogan@gmail.com, orcid.org/0000-0002-8049-8093

lifestyles due to belief systems and traditions. For this reason, traditional residential architects are in material culture properties the first to be referred to for the understanding of local cultures. It has a long history in terms of construction techniques kırLangıç (tüteklikli) cover in the east of Anatolia to research the different types of houses, is gaining importance in this context. This study is about a traditional house architecture with a kırLangıç (tüteklikli) covered in the village of Yaşaroğlu (Goman) where is found 30 km east of Mazgirt district of Tunceli province. In terms of incorporating a tandoori house featured with a kırLangıç, the house reflects a different architectural concept within the traditional house architecture in Tunceli. In Tunceli, the fact that such house samples are not subject to any scientific research until now makes this civil building in Yaşaroğlu village more unique. This study aims to introduce the example of a kırLangıç (tüteklikli) covering house in Tunceli and to emphasize the place and its importance in terms of the history of art and architecture.

Keywords: Tunceli, House, Tüteklik, Mazgirt

Giriş

Tarihi Anadolu Türk Evleri'nin şekillenmesinde iklim özellikleri ve yörede bulunan yapı malzemesi başta olmak üzere, inanç ve gelenekleri önemli ölçüde etkili olmuştur (Erdman 1995: 26; Özkan 2012: 20). Geleneksel Anadolu ev plan tipi tanımlanırken özellikle sofanın evin içerisindeki asıl yaşam katında yer aldığı konumu göz önünde bulundurulmuştur (Eldem 1968: 14). Buna göre: *sofasız, dış sofalı, iç sofalı* ve *orta sofalı* plan tipi şeklinde tasnif edilmiştir¹.

Geleneksel Anadolu ev mimarisinde ahşap düz tavanlı, KırLangıç (Tüteklikli) Örtülü gibi farklı örtü sistemlerinin uygulandığı bilinmektedir. Konumuzu oluşturan konut örneği de KırLangıç (Tüteklikli) Örtülü bir yapıdır.

KırLangıç (Tüteklikli) Örtü:

KırLangıç (Tüteklikli) örtü biçimine çok yaygın bir coğrafyada rastlamak mümkündür. Güney Kafkasya'da Ermenice *bin parçadan yapılmış/inşa edilmiş* anlamındaki "*Hazarashen*" adıyla bilinen bu örtü sisteminin Gürcücedeki ismi "*Dar bazi*", Farsçada *darvāze* Azerice'de ise "*Karadam*" diye adlandırılmaktadır (Tschubinaschwii, 1959: 138-140; Marutyan 2001: 82-83; Choi, 2017: 200).

Anadolu, Kafkasya ve başta Pamir Bölgesi olmak üzere Orta Asya'daki farklı mimari yapılarda yaygın olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır (Parla ve Altınsapan 2016: 1-11; Köşklü 2005: 155-178). KırLangıç (tüteklikli) örtü,

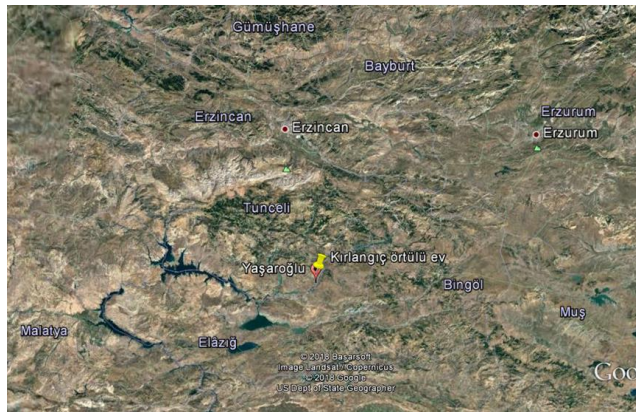
¹Ayrıntılı bilgi için bkz. Sedat H. Eldem, *Türk Evi Plan Tipleri*, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümü, II. Baskı 1968.

dikdörtgen veya kare bir mekânın üzerini örtmek için kullanılan bir çeşit örtü şeklidir. Söz konusu örtü şekli dikdörtgen veya kare bir açıklık üzerine uygulanmaktadır.

Kırlangıç örtülü yapıların tarihi uzun bir geçmişe sahiptir. M.Ö. V. yüzyılda Muş Ovası'nda Ksenefon'un söz ettiği ev tipinin (Ksenefon Anabasis IV: 5, 25) kırlangıç (tüteklilikli) bir örtüyü tasvir ettiği genel bir kabul görmüştür (Akın 1991: 325; Marutyan 2001: 82). M.Ö. VI. yüzyıldan itibaren Orta ve Batı Anadolu'daki mezar yapılarında benzer örtü sistemini görebilmek mümkündür (Akın 1991: 328). Bununla beraber Orta Çağ'da bu çeşit örtü sistemi Anadolu, Ermenistan, Gürcistan, İran ve Azerbaycandaki dini yapılarda da görülmektedir (Akın 1991: 329; Marutyan 2001: 82; Choi, 2017: 200). Kırlangıç (Tüteklilikli) örtülü evlerden biri de Tunceli – Mazgirt ilçesinde görülmektedir.

1. Evin Yeri ve İnşa Tarihi

Tunceli-Mazgirt ilçesine bağlı Yaşaroğlu (Goman) Köyü'nün 23 numaralı evidir. Günümüzde iskânı bulunmayan söz konusu ev, 27 ve 28 numaralı evlerin arasında yer almaktadır (Harita 1, 2). Evin inşa tarihini sözlü anlatımlara dayandırarak 19. yüzyılın son çeyreğine tarihlendirmek mümkündür. Evin ilk sahibi bulunduğu köyün kurucu atalarından -daha sonra aile efradının Erdoğan soyadını alacak olan- Bekir Bey (? – 1916)'dir. Ev, 1916 yılında bir yangın geçirmiş ve söz konusu yangında zemin kat tamamen yanarken bodrum kat büyük ölçüde sağlam kalabilmeyi başarmıştır. Evin zemin katı 1916 yılında yeniden inşa edilmiştir. Bodrum kat ise bazı küçük tadilatlar dışında önemli bir değişikliğe uğramamıştır. 2003 yılı Bingöl depremiyle hasar görenek oturulamaz hale gelmesinden ötürü ev, son sakinleri tarafından terk edilmiştir.



Harita-1: Evin haritadaki konumu



Harita-2: Evin uydu görünümü

1.1. Evin Genel Özellikleri ve Yapım Tekniği

Güneybatı-kuzeydoğu yönünde konumlandırılan ev, dikdörtgen bir plana sahiptir. Bodrum+zemin kat olmak üzere iki katlı olarak inşa edilmiştir (Çiz. 1, 2). Kuzeybatı ve kuzeydoğuya doğru eğimli bir yamaç üzerinde inşa edilmiştir. Geleneksel Anadolu Türk konut mimarisine uygun bir biçimleniş gösteren ev, “**iç sofalı**” plan tipine girmektedir. Asıl yaşam alanı mevsimsel olarak değişmekle birlikte daha çok zemin kat olmuştur. Konumunu oluşturan ev örneği daha çok Geleneksel Erzurum Tandır evi** (Mutfak) mimari özelliklerini yansıtmaktadır. Taş temel üzerine bindirilen kerpiç bloklarından inşa edilmiştir ve düz damlıdır. Bir vadinin zirvesine yapılan ev, arazinin eğimi gözetilerek inşa edilmiştir. Bu nedenle evin vadiye bakan kuzey cephesi iki katlı bir görünüm sergilemektedir. Buna karşın eve güney cepheden bakıldığında tek bir kattan oluşan bir yapı izlenimi vermektedir.

Evin iki girişi bulunmaktadır. Bunlardan biri zemin katta dışardan güneybatı cephesinde yer alan ve sofaya açılan tek kanatlı demir bir kapıdır. Ötekisi ise kuzey yönünde bodrum kata açılan giriştir. Bir koridora açılan bu giriş, koridordaki bir merdiven aracılığıyla sofaya erişimi de sağlamaktadır.

**Ayrıntılı bilgi için bkz. Zerrin Köşklü-Şerife Tali, “Geleneksel Erzurum Evlerinde Tandırvi (Mutfak) ve Mimarisi”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, Sayı:11, Erzurum 2007, s. 97-113.



Foto-1: Evin arka cepheden görüntüsü

İncelemeye konu olan evin bulunduğu çevrede herhangi bir kırlangıç (tüteklilikli) örtü ustası tespit edilememiştir. Bu yapı tekniğinin uzun bir zamandır kullanılmıyor olması bunun nedeni olabilir. Kırlangıç (tüteklilikli) örtülü söz konusu ev, daha önce bilimsel çalışmalara konu olmuş benzer ev yapıları göz önünde bulundurularak sahada yapılan gözlemler ile açıklanmaya çalışılmıştır.

Konumuzu oluşturan ev, kare kırlangıç örtülüdür. Mekânın orta yerine denk gelecek şekilde, meşe ağacı gövdesinden elde edilmiş 25 cm. çapında dört adet ahşap dikme ile meydana getirilen kare mekânın üzerine kurulmuştur. Bu dikmelerin üzerine koçbaşı olarak tabir edilen başlıklar yerleştirilerek “T” şekline dönüştürülmüştür. Bu başlıkları evin içerisinde bulunan birçok ahşap dikmelerin üzerinde görmek mümkündür. Bu tip örtünün oluşturulmasında ilk önce kare bir çerçeve oluşturulur. Devamında üzerine bindirilen ikinci sıra kirişler 45 derece döndürülerek daha küçük ikinci bir kare meydana getirilir. Aynı şekilde kare, sürekli 45 derece döndürülerek kare tavan hem yükseltilir hem de küçültülerek son bulur (Akın 1991: 323-354; Özkan 2012: 22). Kırlangıç (tüteklilikli) örtü, altında bulunan ocak dumanının mekân içerisinden tahliye olmasını ve aynı zamanda gün ışığının mekânın içerisine girmesini sağlamaktadır



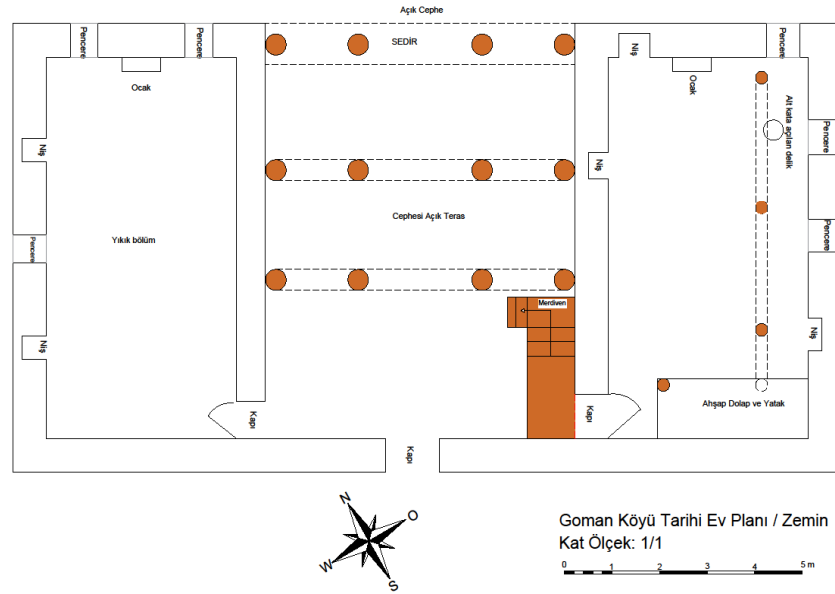
Foto-2: Evin ön cepheden genel görünüşü

1.2. Zemin Kat

Güneydoğu cephedeki bir kapıyla giriş yapılan zemin kat, sofa ile sofanın kuzeybatı ve kuzeydoğu yönündeki birer oda olmak üzere toplam üç mekândan meydana gelmektedir. Zemin kat iç sofalı plan tipinde yapılmıştır. Sofa, dikdörtgen planlı olup ön cephesi tamamen açık bırakılmıştır. Başta yaz ayları olmak üzere evin havadar kalması için bu uygulama yapılmış olmalıdır. Evin kuzey yönündeki açıklığın dış duvar hizasına, yaklaşık 0.40 m. yüksekliğinde, 0.40 m. genişliğinde ahşap bir sedir yerleştirilerek bir sundurma elde edilmiştir. Evin üst örtüsü aynı eksen üzerinde bulunan enine üç sıra halinde dizilmiş 12 adet ahşap dikmeye bindirilmiştir. Zemin toprak sıvalı olup loğ ile sıkılaştırılmıştır. Bodrum kattan sofaya çıkılan merdiven bitiminin yanında bir tahıl ambarı bulunmaktadır.

Sofanın güneydoğusunda dikdörtgen planlı bir oda yer almaktadır. Odaya, sofanın güneydoğu köşesinden tek kanatlı bir kapı ile girilmektedir. Odanın güneydoğu duvarı dibinde ahşaptan imal edilmiş yataklı bir dolap yer almaktadır. Yataklı dolap 1 m. yüksekliğinde 3 m. genişliğinde duvar boyu uzatılarak sedir şeklinde yapılmıştır. Sedirin altı boş olup yüklük olarak kullanılmıştır. Çok amaçlı kullanılan yataklı bir dolap olarak değerlendirilebilir. Bu odanın kuzeydoğu köşesine yakın yerde, alt kat mekânıyla bağlantıyı sağlayan yuvarlak bir boşluk bırakılmıştır. Yerel dilde “Herpek” denilen bu boşluğun fonksiyonu zahirenin bodrum kata transferiyle ilgili

görünmektedir. Güneydoğu duvarı hariç diğer duvarlarda, günlük kullanım eşyalarının konulduğu birer niş bulunmaktadır. Kuzeydoğu duvarında, niş ile pencere arasına bir ocak yerleştirilmiştir. Kuzeydoğu duvarında bir, güneydoğu duvarında iki olmak üzere toplam üç pencere ile oda aydınlatılmaktadır. Zemini toprak sıvalı olup loğ ile toprak sıkılaştırması sağlanmıştır.



Çizim-1: Zemin Kat Planı

Sofanın kuzeybatısında dikdörtgen ölçülerde ikinci bir oda yer almaktadır. Odaya, güneybatı köşesinde yer alan tek kanatlı bir kapı ile giriş sağlanmaktadır. Oda zemininin yarısı yıkılmıştır. Kuzeybatı duvarında, günlük eşyaların konulduğu iki niş bulunmaktadır. Kuzeybatı duvarında bir, kuzeydoğu duvarında iki olmak üzere toplam üç pencere ile oda aydınlatılmaktadır. Bununla birlikte kuzeydoğu duvarında, iki pencere arasına bir ocak yerleştirilmiştir. Zemin katın üst örtüsü ahşap hatıllardan oluşturulmuş olup düz tavanlıdır. Zemin ise toprak sıvadır. Yığma taş tekniğiyle duvarları örülmüştür.

1.3. Bodrum Kat

Zemin katta bulunan sofanın güney ucundaki bir merdiven ile bodrum kata inilmektedir. Merdiven, bodrum katın girişinin de açıldığı iki destekli, uzun bir koridora ulaşır. Bodrum katta bulunan beş mekân birer kapıyla bu koridor alanına açılmaktadır. Bodrum kat, kareye yakın dikdörtgen planlı bir

düzende yapılmıştır. Üst kat (zemin kat) yamaç yönünde bodrum kat planının yarısına denk gelecek şekilde dikdörtgen olarak güneydoğu-kuzeybatı ekseninde bulunmaktadır.



Foto-3: Zemin Kat Sofası



Foto-4: Zemin Kat, Sofanın güneydoğusunda yer alan oda



Foto-5: Zemin Kat, Sofanın güneydoğusunda yer alan odanın sedir ve yüklüğü



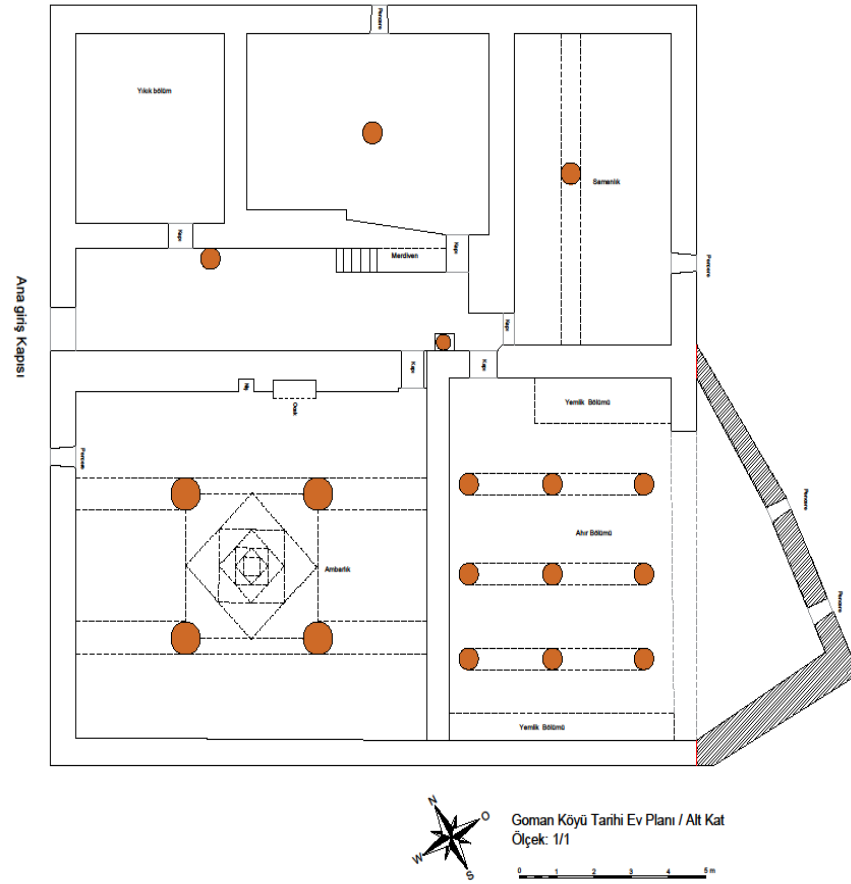
Foto-6: Zemin Kat, Sofanın güneydoğusunda yer alan odanın sedir ve yüklüğü



Foto-7: Zemin Kat, Sofanın kuzeybatısında yer alan yıkık mekanın girişi



Foto-8: Zemin Kat, Sofanın kuzeybatısında yer alan yıkık mekan



Çizim-2: Bodrum Kat Planı

Bodrum katta merdivenin alt hizasında tek kanatlı kapısı bulunan dik-dörtgen planlı bir oda bulunmaktadır. Bir pencere ile yamaç yönüne bakan bu tek destekli odanın kuzeybatısında kare planlı yıkık bir oda yer alırken kuzey-doğusunda dikdörtgen planlı tek destekli başka bir oda yer alır. Bu üç oda da koridora göre yaklaşık 0.20 m. alt kotta kalmaktadır.

Bodruma katına inen merdivenin karşısında yer alan batı köşede dört destekli, ocaklı, kırılmalı kubbeli bir oda yer almaktadır. Bu mekânın batı yönünde yer alan duvarına gömülü bir ocak ve yanında da bir niş bulunmaktadır. Ocağın bulunduğu duvar hariç, diğer üç duvarın önü ambar niteliğindeki orijinal ahşap dolaplar ile çevrilmiştir. Dolapların içine un ve buğday

gibi erzakların depolandığı belirtilmiştir. Fakat günümüzde söz konusu ambarlar kullanılmamaktadırlar.

Kırlangıç kubbeli bu odanın yanında, bodrum katın güney köşesinde, dokuz destekli bir birim bulunmaktadır. Bu mekân sonradan güneye doğru genişletilmiştir. Tahribata uğramadan önce dikdörtgen bir plan arz ettiği anlaşılmaktadır. Duvarların önünde örülerek yapılmış, yaklaşık 1.00 m. yüksekliğinde, 0.75 m. genişliğinde yemlikler yer almaktadır. Üst örtüsü aynı eksen üzerinde yer alan üç sıra desteğe bindirilmiştir. İçerisinde bulunan mimari döşemeler ve ev sahiplerinin verdiği sözlü bilgiler, bu mekânın ahır/ağıl işlevinde kullanıldığına açıklık kazandırmıştır.



Foto-9: Zemin kat ile bodrum katı birbirine bağlayan merdiven



Foto-10: Bodrum kattan zemin kata açılan merdiven

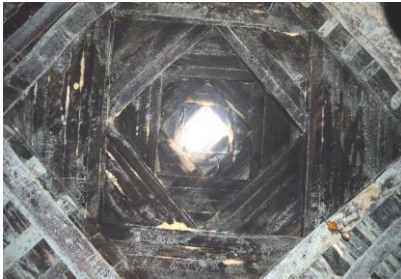


Foto-11: Kırlangıç (Tüteklikli) Kubbe

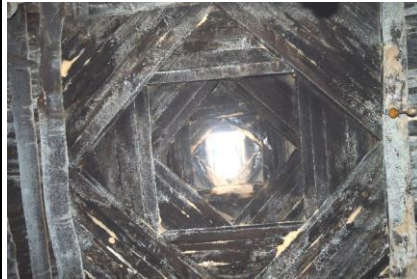


Foto-12: Kırlangıç (Tüteklikli) Kubbe

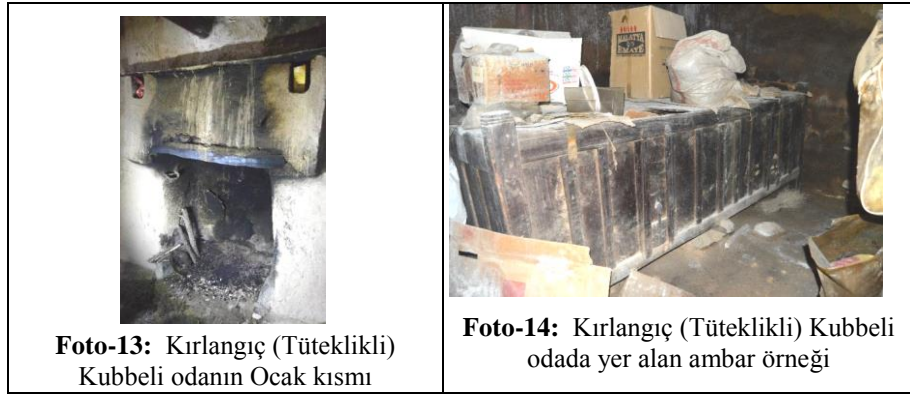


Foto-13: Kırlangıç (Tüteklikli)
Kubbeli odanın Ocak kısmı

Foto-14: Kırlangıç (Tüteklikli) Kubbeli
odada yer alan ambar örneği

1.4. Yapı Malzemesi:

Evde daha çok yakın çevrede bulunan malzeme kullanılmıştır. Bodrum kat cephe duvarlarının tamamında moloz taş kullanılmıştır. Zemin kat duvarları ise kerpiçten yapılmış olup belli aralıklar ile ahşap hatıllar yerleştirilmiştir. Alt (Bodrum) kat pencereleri daha az olup boyutları küçük tutulmuştur. Üst (zemin) kat bol pencereye sahip olup boyutları daha büyük tutulmuştur. Böylece üst kat ağırlığı hafifletilmiştir. Odalar ve zemin, saman karışımı toprak harç ile sıvanmıştır.

Üst örtüsü, meşe ve kavak ağacından yapılmış ahşap sütunlara bindirilmiş, ahşap düz tavanlıdır. Sütunlar, koçbaşı tabir edilen ters “T” şeklinde ahşap başlık ile son bulmaktadır. Kırlangıç örtüde kullanılan ahşapların cinsi belirlenmemiştir.

1.5. Ambarlar

Ambarlar, tamamen ahşap ve ahşap çatkı arası kerpiç dolgulu, iç ve dış yüzeyi tamamen çamur sıvalı şekilde olmak üzere iki farklı malzemeden imal edilmişlerdir. Ahşaptan yapılanlar kırlangıç (tüteklikli) mekânda yer almaktadır. Ambarların komşu köy olan Kuşaklı (Manikrenk) Köyü’nden yerel Ermeni bir marangoz (lakabı Memi Fille) tarafından yapıldığı ifade edilmektedir. Söz konusu mekândaki ocağın bulunduğu duvar hariç, kalan diğer üç duvar ahşap ambar ile çevrilmiştir. Üstü kapaklı ve ön yüzün orta yerine denk gelecek şekilde dip hizasında, bir elin gireceği kadar büyüklükte giyotin kapaklı boşaltma deliği bulunmaktadır. Bu kapaklar kaldırılması suretiyle zahirenin kendiliğinden dışa doğru akması sağlanmaktadır. Bu yönüyle son derece pratik kullanımlı olan ambarlardır.



Foto-15: Ahşap Zahire Ambarı

İkinci ambar ise zemin katın sofasında yer almaktadır. Asıl yerinin burası olup olmadığı bilinmemektedir. Ambar içten 2 m. eninde 1.40 m. boyunda ve 1.20 m. derinliğindedir. Ortadan ikiye bölünmüştür. Ambarın önce ahşaptan iskeleti yapılmış, devamında ahşap araları kerpiç dolgu yapıp sıvanmıştır. Dip kısmında da iki ayrı boşaltma deliği bulunmaktadır. Bu açıklıklardan zahirenin çıkarılması sağlanmıştır.



Foto-16: Ahşap çatki kerpiç dolgulu ambar genel görünüşü



Foto-17: Ahşap çatki kerpiç dolgulu ambar ön yüzü

1.6. Dolaplar

Günlük yaşamdan günümüze tek bir dolap ve takalar (nişler) ulaşmıştır. Dolap, niteliği bakımından oldukça önem arz etmektedir. Dolap, zemin katın güney köşesinde yer alan odanın güneybatı duvarının dibinde yer almaktadır. Neredeyse duvar boyu uzatılmış olan dolabın ölçüleri 0.80 m. yüksekliğinde, 3.5 m. genişliğindedir ve çok amaçlı bir dolap niteliğindedir. Alt kısmı yüklük olarak kullanılmakta, üstü geceleri yatak, gündüzleri de divan vazifesi görmektedir.



Foto-18: Niş (Taka)



Foto-19: Niş (Taka)

1.7 Günlük Kullanım Eşyası:

Günümüze günlük kullanım eşyasının çok az bir kısmı ulaşabilmiştir. Üzeri farklı renklerle boyanmış bezeli metal plaka kaplı iki adet sandık, pişmiş topraktan yapılmış sırsız iki testi ve içi sırlı dışı sırsız dört adet küp şeklinde saklama kapları ile bronz bir kazan günümüze ulaşmıştır.

Testiler, tek kulplu ilk testi örneğinin üst gövde kısmı üzerinde üç şerit halinde siyah boyalı bezeme yer alırken, iki kulplu ikinci testi örneğimizin üzerinde iki sıra kazıma şerit bezeme yer almaktadır. Sıvı saklama kapları olarak kullanılmıştır.

Küpler, dört küp örneğinden üçünün içi sırlı dışı sırsız, bir örneğin ise hem içi hem dışı sırsızdır. İçi sırlı olan örneklerde bezeme bulunmayıp sadece iç ve dış yüzeyi sırsız olan çift kulplu örneğin dış kısmında iki şerit halinde tarak bezeme görülür. Bu kaplar, yöre ev sahiplerinin anlatımlarına

göre geleneksel işlevlerine uygun olarak kavurma, turşu, pekmez ve üzüm şerbeti gibi ürünlerin saklama amacıyla kullanılmışlardır.



Foto-20: Tek kulplu, siyah boya bezemeli testi



Foto-21: Çift kulplu, kazıma şerit bezemeli testi



Foto-22: Çift kulplu, içi ve dışı sırsız, tarak bezemeli küp

Sandıklar, iki adet sandık örneğinden biri sade geometrik bezemeli, diğeri ise bitkisel ve tuğra bezemelidir. Geometrik bezemeli olan ilk örneğin ön yüzündeki kare iki pano üzerinde dörder adet üçgen metal plakalar ile kaplanmıştır. Üçgen plakalar üzerinde siyah, turuncu ve koyu yeşil renkler yer almaktadır. Diğeri sandık örneğinin ön yüzünde ise ortada yer alan büyük plakada Osmanlı Tuğrası, her iki yanında ise küçük birer tuğra ve bitkisel bezemeler görülür. Kapağın ön yüzünde ise kıvrım dallar ile birbirine bağlanan palamut motifleri dikkat çekmektedir. Plakalar; sarı, kırmızı ve

koyu yeşil renkler ile boyanmıştır. Her iki sandık da ahşaptan imal edilmiş olup dışı metal ile kaplanmıştır.



Foto-23: İçi sırlı dışı sırsız küp örnekleri



Foto-24: Geometrik metal plaka kaplı sandık



Foto-25: Tuğralı ve bitkisel bezemeli sandık

1.8. Değerlendirme

Tunceli il merkezi Cumhuriyet ile birlikte kurulduğundan geleneksel sivil mimari örneklerine veya tarihi eserlere rastlamak pek mümkün değildir. Tarihi yapılar daha çok Mazgirt, Pertek, Hozat ve Çemişgezek ilçelerinde yoğunlaşmaktadır. Bu ilçelerdeki geleneksel konut mimarisi daha çok Harput ev mimarisinin özelliklerini yansıtmaktadır. Genellikle iç sofalı plan tipinde yapılmış bu evler haremlik selamlık yaşam tarzına uygun genellikle 2 katlı inşa edilmiş yapılardır.

Konumuzu oluşturan evin ise süsleme ve cephe düzeni açısından kayda değer bir özelliği yoktur. Fakat örtü sistemi bakımından ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Tandirevi (Mutfak) mimari özelliklerini yansıtmaya açısından Harput evlerinden ayrılmaktadır. Bu yönüyle daha çok Geleneksel Erzurum Tandirevi (Mutfak) ile benzerlik arz etmektedir.

Ev varislerinin anlatımlarına göre, kırlangıç örtülü mekâna evin hanesi (asıl odası) denmektedir. Burası özellikle bayanlar için sosyal yaşam alanıdır. Burada evin yemekleri pişirilir ve evin bütün yiyecekleri (kışlık kurutmaları, un, buğday, kavurma, turşu v.b.) bu odada muhafaza edilir. Kış mevsimi burada sert ve soğuk geçer. Bu nedenle kışın aile bireyleri zamanın çoğunu burada birlikte geçirmektedirler. Bir nevi ısınma problemlerini bu oda ile çözümlenmişlerdir. Ocağın etrafı akşamları toplanılan sosyal bir mekândır. Sadece ocakta yanan ateş ve kubbenin tepesinde bulunan açıklık ile söz konusu mekân aydınlatılmaktadır.

Sonuç

Sonuç olarak; Demir Çağı'na kadar eskiye giden bu örtü sistemine çok geniş bir coğrafyada rastlamak mümkündür. Benzer örnekleri Doğu Anadolu ve Kuzeydoğu Anadolu Bölgesinde bulunmaktadır. Ancak şimdiye kadar yapılan yayınlarda Tunceli bölgesinde varlığı tespit edilmemiş idi. Bu çalışma ile birlikte Doğu Anadolu'da yayılma alanının Tunceli ilinin güney sınırına kadar gittiği görülmüştür. En yakın benzer örneğine Malatya Arapgir ilçesi Onarlı köyünde bulunan 1204-1224 tarihli Şeyh Hasan Onar Zaviyesinin örtüsüdür (Şen 2018: 231-243). Yaptığımız arazi çalışmasında yakın köylerde iki tane daha örneğinin varlığı tespit edilmiştir. Diğer örneklerin içine girmek mümkün olmadığından araştırmaya konu olmamışlardır.

Tunceli/Mazgirt yakınlarında saptanan Kırlangıç (Tüteklikli) örtülü bir konut örneği saptanması, sivil mimarisi hakkında çok az şey bilinen Tunceli'nin geleneksel evleri hakkında değerli bir katkı sunacağı değerlendirilmektedir.

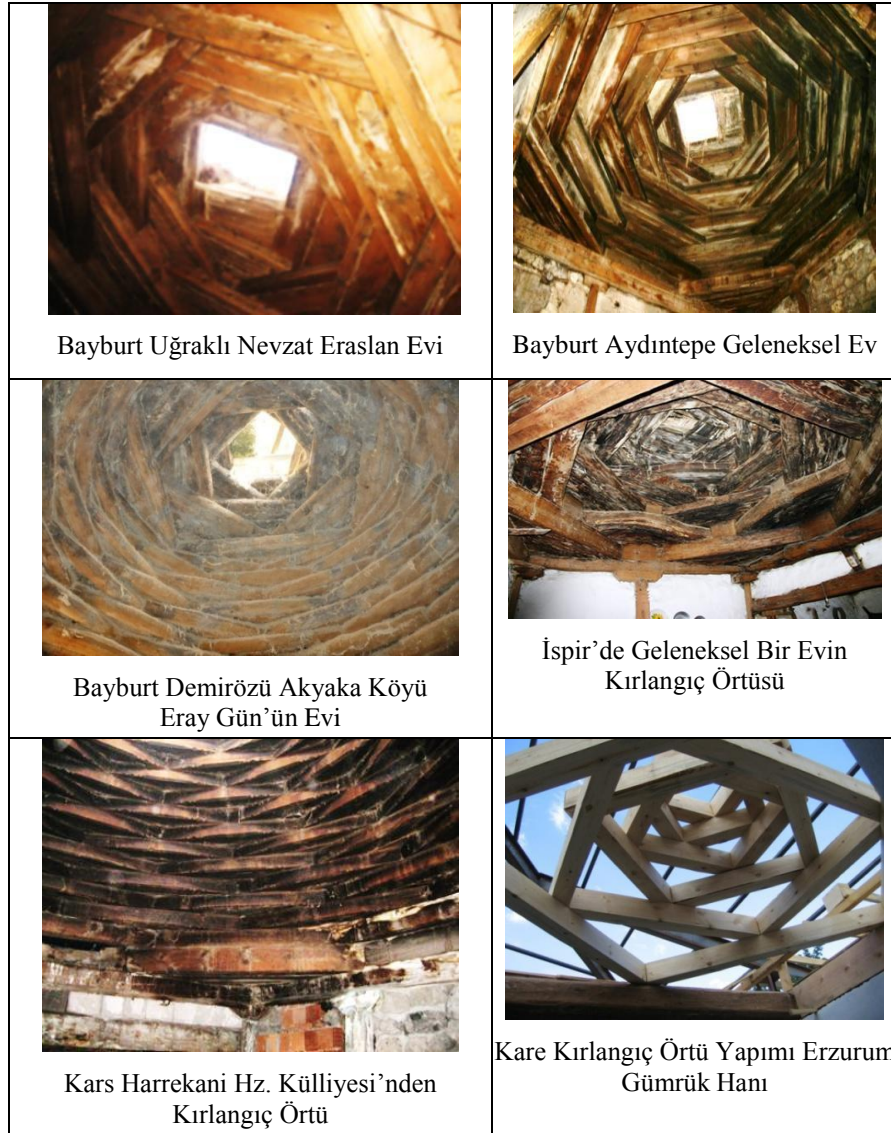


Foto-26: Doğu Anadolu Bölgesinden Kılıngıç Örtü Örnekleri (Haldun Özkan'dan)

Kaynakça

- AKIN, Günkut, (1991). “Tütekli Örtü Geleneği: Anadolu Cami ve Tarikat Yapılarında Tüteklikli Örtü” *Vakıflar Dergisi* 22, 323-354.
- ARSEVEN, C.E.,(1983). “Ev” mad., *Sanat Ansiklopedisi*, C.I, İstanbul.
- CHOI, Sunah., (2017). “Bindirme Tavan”: Bir Adlandırma Sorunsalı”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), Ankara, 195-202.
- ELDEM, Sedat H.,(1968). *Türk Evi Plan Tipleri*, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümü.
- KÖŞKLÜ, Zerrin-TALİ, Şerife, (2007). “Geleneksel Erzurum Evlerinde Tandirevi (Mutfak) ve Mimarisi”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, Sayı:11, Erzurum, 97-113.
- KÖŞKLÜ, Zerrin, (2005). “Eski Erzurum Mutfağında Tandir: Yapılışı, Kullanımı ve Doğu Anadolu’daki Yeri Üzerine”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2),Eskişehir, 155-178.
- Ksenefon, *Anabasis* IV.
- KÜÇÜKERMEN, Önder-GÜNER, Şemsi, (1995). *Anadolu Mirasında Türk Evleri*, İstanbul.
- MARUTYAN, Harutyun, (2001). “Home as the World”, *Armenian Folk Arts, Culture, and Identity* (Edited by L. Abrahamian-N. Sweezy), Bloomington-Indianapolis, 73-100.
- ÖZKAN, Haldun, (2012). “Geleneksel Erzurum Evlerinde Kırlangıç Örtünün Kuruluşu ve son Kırlangıç Örtü Ustası Sırrı Alacakanat”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Dergisi*, 19-37.
- PARLA, Canan- ALTINSAPAN, Erdal, (2016). “Sivrihisar Akdoğan Mescidi”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 32, 1-11.
- SÖZEN, Metin-Tanyeli, Uğur, (2001). *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, Remzi Kitabevi.
- ŞEN, Korkmaz, (2018). *Arapgir İlçesinin Tarihçesi ve Kültür Varlıkları*, Akademisyen Yayınevi.
- TSCHUBINASCHWİİ, G.(1959) Georgia, Art of, *Encyclopedia of World Art*, Cilt 6,New York, 138-140.



Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi (FÜHAD)
Cilt: 6, Sayı: 12, Eylül 2019, s. 53-63, ISSN: 2148-2527

Journal of Harput Studies, Vol. 6, Issue 12, September 2019, pp. 53-63

Araştırma Makalesi/Research Article

MURAT TEPE'DEN URARTU KEMER PARÇASI

Fragments of Belt Urartu in Murat Tepe

Ayşe ÖZDEMİR* Abdulkadir ÖZDEMİR** Ziya KILINÇ***

Geliş/Received: 12.07.2019

Kabul/Accepted: 09.09.2019

Öz

Murat Tepe, Bingöl İli Solhan İlçesi Murat köyü sınırları içerisinde yer almaktadır. İsmi bulunduğu köyden alan ve Murat nehrinin menderes yaptığı kısmında yer alan yerleşimde yapılan kazılarda Orta Demir Çağı / Urartu Dönemi buluntularına rastlanmıştır. Yerleşimde mimari olarak bir konaklama istasyonu yapısının temel kalıntıları ve bu yapıyla bağlantılı çeşitli küçük buluntulara ait örnekler ele geçmiştir. Burada yapılan kurtarma kazılarında ele geçen buluntular arasında seramikler, Urartu Dönemi seramiklerinin yerel taşra üretimi iken, iğne, bileklik, küpe, fibula ve kemer parçasından oluşan bronz objeler dönemin önde gelen Urartu merkezlerinden bilinen örneklerin karakteristik özelliklerini yansıtır. Bingöl'ün ilk sistemli arkeolojik kazısı olma özelliği gösteren Murat Tepe'de 2018 yılında yapılan kurtarma kazıları sonucunda Mezar 2'de bulunan bronz Urartu kemer parçası, Doğu Anadolu Bölgesi'ni egemenliği altına alan Urartu Krallığı'na ait verilere yeni katkılar sunacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Doğu Anadolu, Bingöl, Orta Demir Çağı, Urartu, Urartu Kemer*

Abstract

This study aims to introduce the preliminary results of the rescue excavations conducted at Murat Tepe, located on the edge of Murat River. The mound is situated south of the modern village of Murat in the Solhan town of Bingöl city in Eastern Anatolia. The excavations conducted in 2018 yielded diagnostic finds mainly representing the Middle Iron Age. Identified at the Murat Tepe yielded the

* Doktorant, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı-Aydın, ayseabali09@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-3952-8745>

** Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Arkeoloji Bölümü-Elazığ, aozdemir@firat.edu.tr; <https://orcid.org/0000-0003-3333-9118>

*** Murat Tepe Kazı Başkanı, Elazığ Arkeoloji ve Etnografya Müzesi Müdürü; ziy.kilinc@ktb.gov.tr

foundations of what appear to be a way-station. This cultural layer rich in small finds clearly belongs to the architectural remains of a fortress. The pottery assemblage recovered from the excavations represent the local versions of the typical Urartian pottery, while bronze objects such as needles, bracelets, earrings, fibula and belt fragments characteristic features of comparable finds known to us from major excavated Urartian sites. The rescue excavations carried out Murat Höyük, which has been the first systematic archaeological excavation conducted in the area Bingöl, are hoped to contribute much to our general understanding of the Urartian presence in this part of eastern Anatolia.

Keywords: East Anatolia, Bingöl, The Middle Iron Age, Urartu, Urartu Belt.

Giriş

Murat Tepe, Bingöl il merkezinin yaklaşık 40 km doğusunda, Solhan ilçe merkezinin yaklaşık 12 km güneybatısında, Murat Köyü'nün 230 m güneyindedir (Resim-1). Murat (Norik) Höyük olarak tescillenen Murat Tepe¹; 18 m yüksekliğindeki oval formlu tepe, doğu-batı yönünde, 135x85 m ölçülerinde olup deniz seviyesinden 1098 m yükseklikte, Bingöl Ovası'nda yer alan Murat Nehri kıyısında konumlanmıştır (Resim-2), (Özdemir vd. 2018: 84).

Jeomorfolojisi detaylı bir şekilde çalışılan havza da (Tonbul 1990), baraj yapımı nedeniyle 2019 yılında kurtarma kazıları başlatılmıştır². Murat Tepe'de yapılan kazı çalışmaları sonucunda iki farklı tabaka tespit edilmiştir. Yerleşmenin üzerindeki modern yapı kaldırıldıktan sonra 9. ve 10. yüzyılları arasına tarihlenen Bizans dönemine ait I. Tabaka ortaya çıkarılmıştır. Bu tabakaya ait düzensiz ve tahrip olmuş belirli bir plan vermeyen duvar yapıları tespit edilmiştir. Geç dönem mimari tabakadan elde edilen bir kömür numunesinin radyokarbon tarihine göre (Tübitak-0679) M.S. 793-974 (2 sigma) arasında bir tarih vermiştir. En altta ise ana kaya üzerinde Orta Demir

¹ Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından tescillenen yerleşimin bir kenarından karayolu, diğer kenarından demiryolu geçmektedir. Demiryolu inşası sırasında yerleşimin tepesine modern bir ev inşa edilmiştir. Ayrıca yerleşimin batı ve doğusundan iş makineleri ile toprak alınmıştır. Burada oluşan kesitte Demir Çağı yerleşiminin ana kaya üzerine oturan oval görünümlü doğal bir tepe üzerinde yer aldığı tespit edilmiştir. Tüm bu faaliyetler yerleşmeye zarar vermiştir (Özdemir vd. 2018: 85).

² Murat Tepe kurtarma kazılarına gerekli izinleri verdiklerinden ötürü T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, Elazığ İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'ne ve Elazığ Müzesi Müdürlüğü'ne teşekkür ederiz. Kazı sezonu boyunca Bakanlık Temsilcisi olarak görev yapan Elazığ Arkeoloji Müzesi uzmanlarımızdan Mikail TOFUR, Yusuf AĞTAŞ, Ergün DEMİR ve Bilal AYDIN'a teşekkür ederiz. Bu çalışmanın yayın aşamasına dönüştürülmesine katkı sağlayan sevgili hocam Doç. Dr. Özlem Tütüncüler BIRCAN'A içtenlikle teşekkür ederiz.

Çağ/Urartu Krallığı'na ait II. tabaka ortaya çıkarılmıştır (Özdemir ve Kılınç 2019; Özdemir 2019).

Murat Tepe'de, 2018 yılında Elazığ Müze Müdürlüğü başkanlığında yürütülen kurtarma kazıları Nisan-Kasım ayları arasında gerçekleştirilmiştir. Yapılan çalışmalarda II. tabakaya ait ana kaya üzerine oturtulmuş, temel kalınlıkları 1.5-2.5 m arasında değişen mimari yapı ortaya çıkarılmıştır (Resim-2). Yapı çamur harç ile sabitlenmiş taş temel üzerinde kerpiç duvarlardan oluşmaktadır. Ancak üst yapı ile ilgili kalıntılar azdır. Dikdörtgen planlı yapının açığa çıkarılan kısmı 29x19 m'dir. Yapının güneyde bulunan girişinin önünde taş döşeli alan yer almaktadır. Yapılan çalışmalarda ortaya çıkarılan II. tabakaya ait bu yapının Orta Demir Çağ/Urartu Dönemi'ne tarihlendirilen bir konaklama istasyonu olduğu gözlemlenmiştir. Murat Tepe yerleşimi de dikdörtgen planlı, payeli kalın çevre duvarları ve köşeleri olan, üstü kapalı ve içi mekânlara bölünmüş ve daha çok günlük kullanıma yönelik buluntularıyla ön plana çıkan, Urartu yol ağı üzerinde olan "Konak" veya "Konaklama İstasyonu" işlevi gören bir yapıdır (Özdemir ve Kılınç 2019). Bu tür yapıların benzerleri daha önce V. Sevin tarafından özellikle Bingöl İli sınırları içerisindeki Kaleönü ve Zulümtepe yerleşimleri Urartu Dönemi yol ağıyla ilişkilendirilmiş ve standart plana sahip olan birer konaklama merkezi/istasyonu olarak tanımlanmıştır (Sevin 1988: 4-8; 1989b: 34).

Konaklama İstasyonu işlevi gören bu yapıdan çok sayıda çanaklar, çömlekler, testi ve vb. kap formları ele geçmiştir. Bu örnekler genel olarak yerel üretimdir (Özdemir ve Kılınç 2019). Murat Tepe'de seramikler dışında metal buluntular arasında, küpe, boyunluk, iğne, fibula, bileklik, yüzük ve özellikle bu makalenin çalışma konusunu oluşturan kemer parçasıdır. Buluntuların bir kısmı mezarlardan ele geçmiştir ve biri hariç (küpe-gümüş) tümü bronz eserdir (Özdemir vd. 2018: 87-88; Özdemir 2019).

Murat Tepe'de yapılan çalışmalarda iki mezar yapısı ele geçmiştir. Bunlardan Mezar 1, dikdörtgen yapının kuzeydoğusunda bulunmaktadır. Basit toprak gömü içerisinde kuzey-güney yönünde, hocker pozisyonda yerleştirilmiş, iskelet kalıntısı ortaya çıkarılmıştır. Tahrip olan iskelet kalıntısında kafatasına ait kemikler ile az sayıda kol ve bacak kemiği ele geçmiştir. Mezar 1 içerisinden bronz bir bilezik, küpe ve iğne ele geçmiştir. Ayrıca kafatasına yakın olarak pişmiş toprak kase ve ayak kısmında küçük bir çömlekçik ele geçmiştir (Özdemir ve Kılınç 2019).

Mezar 2'den Ele Geçen Kemer Parçası

Mezar 2'nin Mimarisi: Mezar 2 olarak adlandırılan mezar odası, yapının güneybatı kısmında yer almaktadır. Mezar, karayolu yapım çalışmaları sırasında tahrip edilmiştir. Mezar odası ana kayaya oyularak ve düzgün

yüzeyle taşlarla örülerek inşa edilmiştir. Yaklaşık 5.2x4.2 m boyutlarındadır. Yamuk planlıdır ve girişi batıdandır. Uzun duvarlarında ise temel seviyesinde birkaç taş sırası korunmuştur (Özdemir ve Kılınç 2019), (Resim-3/4). Urartu'da, devlet gücünün etkin olduğu yerleşimlerde mezar geleneğinin birbirine benzediği görülmektedir (Çevik 2000: 8). Mezar 2'nin aşırı tahrip edilmesi sınıflandırmasını zorlaştırırsa da, geleneksel Urartu mezar tipi olarak görülen tek odalı yeraltı örme mezar tipine dahil edilebilir. Bu tip mezarlar, mezar yerinin ana kaya üzerine oyulması ve etrafının taşlarla örülmesi şeklindedir (Çevik 2000: 11). Mezar 2'nin yerleştirildiği alan kolay dağılan bir yapıya sahip olan şisttir. Mezarın duvarları düzgün kesme taşlarla örülmüştür. Mezar odasının batısından ele geçen karbonlaşmış ahşap parçaları, iskeletin ahşap bir altlık üzerine yatırıldığı ya da üst örtünün ahşap olduğunu düşündürmektedir. Alishar ve Erivan'da ele geçen soylu mezarları ile Dağalan, Kamışlı, Akçaören, Gönlüaçık, Patnos ve Konakbey Mezar 2 ile yakın benzerlik göstermektedir (Çevik 2000: 11, Lev.67a-b.). Plan, boyut, yapım tekniği ve doğu duvarına yakın bir konumda açığa çıkarılan kemer parçası Mezar 2'nin soylu mezarı olduğunu düşündürmektedir (Resim-5/6).

Bronz Kemer Parçası: Mezar 2'den ele geçen bronz kemer parçası 6.6 cm uzunluğunda, 3 cm genişliğinde bronz plakadır. Urartu metal obje üretiminde kemerlerin yapımında levha metal işleme tekniği kullanılmıştır. Levha işlemeciliği dövme tekniği ile gelişmiştir. Bu teknikte maden ısıtılarak işlenir hale getirilmiş ve dövülerek istenen şekil verilmiştir. Eserin formu dövülerek elde edildikten sonra üzerine kabartma ve çökertme teknikleri uygulanmıştır. Bu süsleme teknikleri kalkan, miğfer ve kemer gibi madeni eserlerde yaygın şekilde kullanılmıştır (Çavuşoğlu 2002: 22-25).

Kemer üzerinde çiçek ile çemberin içini dolduran bir rozet ve bitkisel bir motif görülmektedir. Urartu kemer geleneğinde motifler birbiri ardına simetrik olarak sıralanmaktadır. Elimizdeki kemer için de bu özellik geçerli olmalıdır. Elimizdeki örnekte çok az da olsa motiflerin devamı izlenmektedir.

Kemer üzerinde görülen bitkisel rozet yuvarlak forma sahiptir ve kabartma şeklinde işlenmiştir. Merkezdeki daireye teğet olan içerisinde korunmuş dört tomurcuğu sınırlandıran kabartma çember bitkisel rozet ve yanında uçları kıvrımlı yayların bulunduğu, palmetlerle biten sarmallar bulunmaktadır. Uçları kıvrımlı yayların birleştiği kısımlarda kıvrımlı yaylar bulunmaktadır. Bu motifin benzerine yine Urartu Dönemi kemer motiflerinde rastlanmaktadır (Çavuşoğlu 2002: Çizim 57; Çavuşoğlu 2014: Levha XXIX: 32). Motifler dönüşümlü olarak devam etmektedir. Bezeme alanı kabartma şeritler ile sınırlandırılmıştır. Bu motifin benzerleri, Van Müzesi (Çavuşoğlu

2002: Kat.No.77), Erzurum Müzesi (Çavuşoğlu 2002: Kat.No.78), (Resim-7/8) ve Rezan Has Müzesi (Çavuşoğlu 2014: Kat.No.35) koleksiyonu içerisinde yer almaktadır.

Ustanın bezemeyi önceden tasarladığı ve uygulamada da ustalığını ön plana çıkararak ayrıntıları işlediği görülmektedir. Kemerin üstte ve altta konturları bellidir ve kısa aralıklarla delikler bulunmaktadır. İp deliklerine paralel olarak da bitkisel bezeme yerleştirilmiştir. Urartu kemerlerinin arka yüzlerinin deri ile kaplandığı, uzun ve yan kenarları boyunca açılmış deliklere çiviler saplanarak kemere tutturulduğu bilinmektedir (Öğün 1978b: 66-67; Çilingiroğlu 1997: 122; Çavuşoğlu 2002: 28; 2014: 22).

Değerlendirme ve Sonuç

Murat Tepe yerleşiminin II. tabakası; mimarisi, inşaa tekniğı, seramikleri ve bronz eserlerinin form, biçim, bezeme gibi belirgin özelliklerinden dolayı yaklaşık olarak MÖ 1. binyılın ilk yarısına tarihlendirilmektedir. Murat Tepe’de ortaya çıkarılan II. tabakaya ait mimarinin konaklama merkezi işlevi gördüğü anlaşılmaktadır. Bu mimari içerisinde pişmiş toprak ve metal buluntular ele geçmiştir. Seramikler genel olarak yerel üretimdir ve Doğu Anadolu Orta Demir Çağı özelliklerine sahiptir. Metal eserlerden iğne, küpe, bileklik, fibula ve kemer parçasının tipik Urartu işçiliğine ait olduğu anlaşılmış olup, işçilik kalitesinin düşük olduğu gözlemlenmiştir. Ayaniş (Stone ve Zimansky 2003: fig.11: 15), Adilcevaz (Öğün 1978b: Lev.31: 15.) ve Patnos-Dedeli (Öğün 1978b: fig.53) kazılarında bulunan fibulalar (Koroğlu ve Konyar 2008: 127, fig.9) ile Murat Tepe’de ele geçen fibula arasında tipolojik benzerlikler bulunmaktadır.

Metal eserlerden diğeri de çalışmamızın konusunu oluşturan kemerlerdir. Yapılan arkeolojik çalışmalarda çok sayıda Urartu dönemine ait kemer ortaya çıkarılmıştır ve bu Urartu toplumunda dekoratif amaçlı bir kemer takma modası olduğunu göstermektedir. Urartu kemerlerinin dış yüzü zengin motiflerle bezenmiştir. Kemerler üzerinde yer alan bezemeler Urartu mitolojisi, dini gibi konulardaki bilgi eksikliğini gidermektedir. Bazı örneklerde çivi yazıları da görülmektedir. Motif sıralarını ayırmak için yatay ve dikey bantlar kullanılmıştır. Kemerler üzerinde çeşitli geometrik motifler, aslan, boğa, karışık yaratıklar, hayat ağacı, tanrılar, mitolojik olaylar, zikzak, tomurcuk, kale motifleri, savaş arabaları, savaşçılar, süvariler, kartal, ziyafet sahneleri ve balıklar görülmektedir (Belli 2004: 186-193).

Murat Tepe’de Mezar 2’den ele geçen kemer parçası dar kemerler kategorisi içerisinde yer almaktadır (kemer tipolojisi için bkz Çavuşoğlu 2002: 33). Dar kemerlerin genişlikleri 5,5-8 cm arasındadır (Çavuşoğlu 2002: 44). Ancak mezardan ele geçen kemer 3 cm’dir. Kemer oldukça dardır. Üzerinde

yer alan bezemeler birbiri ardına, düzenli bir şekilde yerleştirilmiştir. Bu düzenden dolayı motifin önceden tasarlandığı ve daha sonra işlendiği söylenebilir. Kemerin alt ve üst kısmında yer alan delikler kemerin bitiş sınırlarını göstermektedir. Ancak uzunluk olarak bir sınırı yoktur. Oldukça tahrip edilmiş olarak ele geçen kemer parçası üzerinde bitkisel motifler görülmektedir. Urartu Dönemi'ne tarihlendirilen kemerler genellikle satın alma yoluyla ya da karışık malzeme olarak ele geçmektedir. Yerleşimde ele geçen kemerin özenle bitkisel motiflerle bezenmesi ve mezar hediyesi olarak bulunması kemerin önemini göstermektedir.

Kemer üzerindeki bezemelerin benzerleri ana sahneyi bölen şerit sınırlandırmalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Benzer şerit sınırlandırmaları, uçları iki yanda palmetlerle biten, sarmallarla zenginleştirilmiş eşkenar dörtgen ile merkezdeki daireye teğet dört tomurcuğu sınırlandıran çember olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı şekilde çember içerisinde çiçeklerin bulunduğu bitkisel rozetler ve kıvrımlar Asur Sanatı'nda da görülmektedir. Ancak çalışılan kemer parçası üzerinde yer alan motifler Asur ile ikonografik benzerlik göstermesine karşın üslup bakımından Urartu karakteri sergilemektedir. Van Müzesi'nde ve Erzurum Müzesi'nde orta genişlikteki iki kemer örneği üzerinde bu bitkisel motifler kuşak şeklinde yer almaktadır (Çavuşoğlu 2002: 126-129, Kat.No.77-78) (Res.7-8). Kadın giysi aksesuarları arasında yer alan, çeşitli metallere yapılmış olan düğmeler üzerinde de benzer rozetler görülmektedir. Erzincan-Altıntepe buluntularından, granül tekniği ile bezenmiş altın düğmeler üzerinde çember içerisine yerleştirilmiş bitkisel motifler görülmektedir (Belli 2010: 369). Kemerlerin genel gelişimi ve benzerlikleri ile çalışmamızın konusu olan kemeri, MÖ 7.yy'ın ilk yarısına tarihlendirebiliriz. Murat Tepe kurtarma kazılarında ele geçen bu kemer parçasının Urartu metalleri, kemer ve dağılımları konusunda yeni bilgiler sunmaktadır.

Kaynakça

BELLİ, Oktay. *Urartu: Savaş ve Estetik*, Yapı Kredi Yayınları-1917, İstanbul, 2004.

BELLİ, Oktay. *Urartu Takıları*, İstanbul, 2010.

ÇAVUŞOĞLU, Rafet. *Urartu Kemerleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2002, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

ÇAVUŞOĞLU, Rafet. *Rezan Has Müzesi Urartu Kemer Koleksiyonu*, RHM, İstanbul, 2014.

ÇEVİK, Nevzat. *Urartu Kaya Mezarları ve Ölü Gömme Gelenekleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000.

ÇİLİNGİROĞLU, Altan. *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*, İzmir, 1997.

KÖROĞLU, Kemalettin; Konyar Erkan. "Comments on the Early/Middle Iron Age Chronology of Lake Van Basin", *ANES 45*, 2008, 123-146.

ÖĞÜN, Baki. "Die Urartaeischen Graber in Der Gegend Von Adilcevaz und Patnos", *The Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology Vol I-III*, edited by E. Akurgal, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1978b, 61-67.

ÖZDEMİR, Abdulkadir; Ziya Kılınç; Yusuf Ağaş; Ergül Demir; Mikail Tofur; Bilal Aydın ve Ercan Kan. "2018 Yılı Murat (Norik) Höyük Kazı Çalışmaları: Ön Değerlendirme" *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, Cilt: V, Sayı: 2, Elazığ, 2018, 83-93.

ÖZDEMİR, Abdulkadir; Ziya Kılınç. "Murat Tepe: A Newly Excavated Urartians Way-Station along the Murat River, Eastern Anatolia", *Eastern Anatolian Archaeology Workshop I: From Prehistoric Times To The End Of The Iron Ages*, 11-12 Şubat 2019 İzmir, A. Batmaz, A. Ü. Erdem (Eds.) *Ancient Near Eastern Studies Supplement Series*, 2019 (Baskıda).

ÖZDEMİR, Abdulkadir. "Murat Tepe'de Ele Geçen Urartu Dönemi Metal Eserleri", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 9, Sayı 18, 2019 (Baskıda).

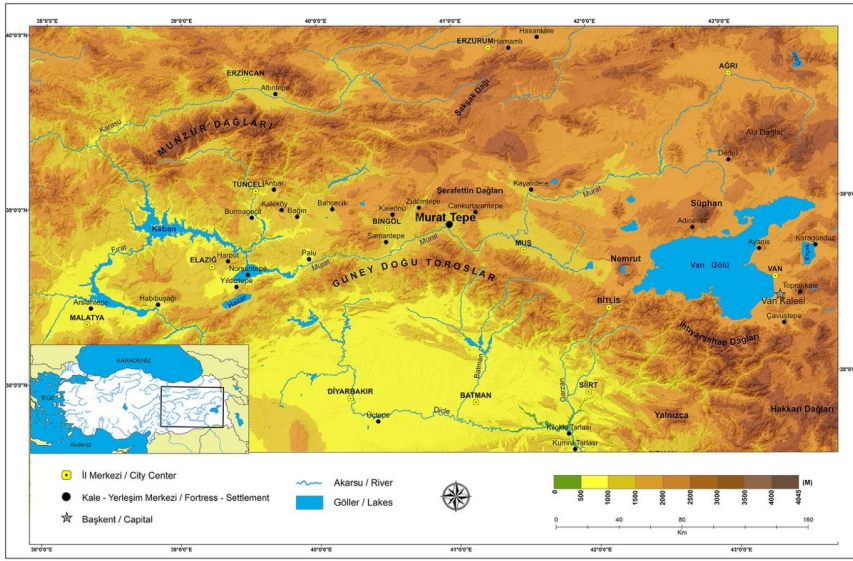
SEVİN, Veli. "Elazığ-Tunceli-Bingöl İlleri Yüzeysel araştırması 1985", V. AST, 1988, 1-44.

SEVİN, Veli. "Elazığ-Bingöl Yüzeysel araştırması 1985", VI. AST, 1989a, 451-500.

STONE, Elizabeth; Zimansky, Paul. "The Urartian Transformation in the Outer Town of Ayanis", *Archaeology in the Borderlands, Investigations in Caucasia and Beyond*, Los Angeles, 2003, 213-228.

TONBUL, Saadettin. "Bingöl Ovası ve Çevresinin Jeomorfolojisi ve Gelişimi", *Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, 1990, 329-352.

RESİMLER



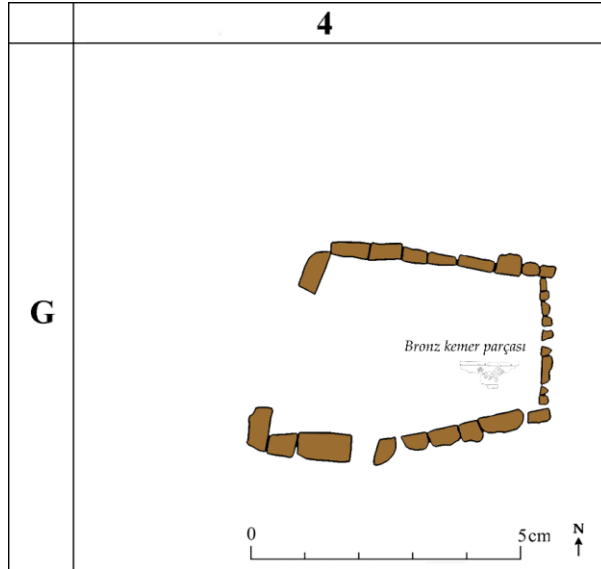
Resim-1: Doğu Anadolu'da Murat Tepe'nin Konumu ve Orta Demir Çağı'na Ait Bazı Merkezler.



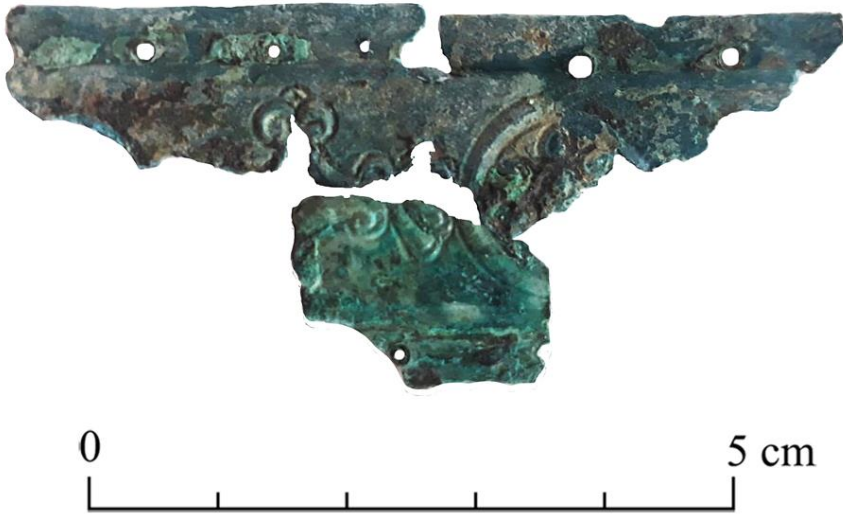
Resim-2: Murat Tepe (sağda) ve Murat Höyük (solda) Havadan Genel Görünümleri (Kaynak: Murat Tepe kazısı fotoğraf arşivi).



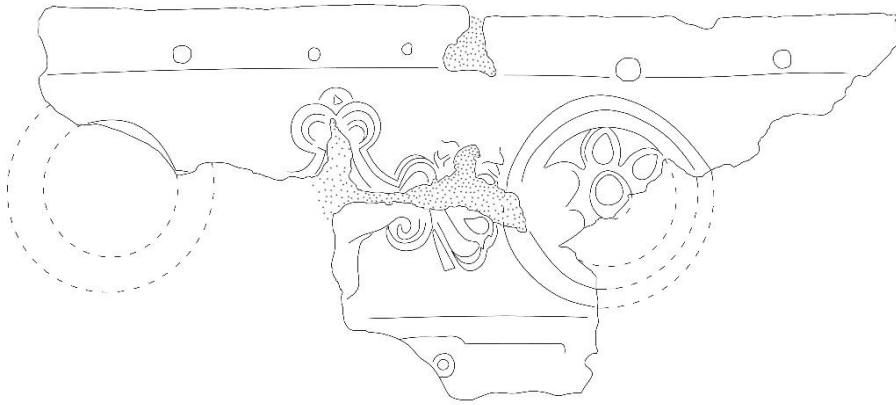
Resim-3: Murat Tepe, G4 Karelajında Ortaya Çıkarılan Mezar 2'nin Havadan Görünümü (Kaynak: Murat Tepe kazısı fotoğraf arşivi).



Resim-4: Murat Tepe, G4 Karelajı Mezar 2'nin Planı ve Bronz Urartu Kemer Parçasını Buluntu Konumu (Özdemir ve Kılınç 2019).



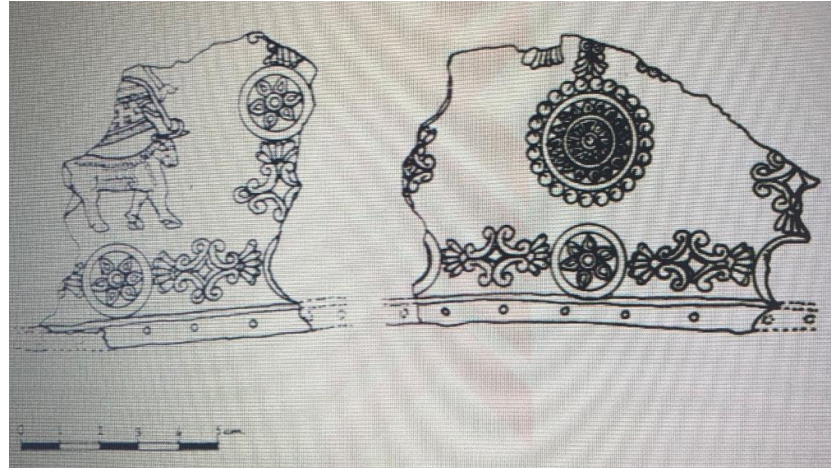
Resim-5: Mezar 2'de Bulunan Bronz Urartu Kemer Parçası.



Resim-6: Mezar 2'de Bulunan Bronz Urartu Kemer Parçasının Çizimi (Çizen: Ayşe Özdemir).



Resim-7: Erzurum Müzesi'nden Kemer Parçası
(Çavuşoğlu 2002: Res.264, Kat.No.78).



Resim-8: Erzurum Müzesi'nden Kemer Parçasının Çizimi
(Çavuşoğlu 2002: Çiz.58, Kat.No.78)



Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi (FÜHAD)
Cilt: 6, Sayı: 12, Eylül 2019, s. 65-101, ISSN: 2148-2527

Journal of Harput Studies, Vol. 6, Issue 12, September 2019, pp. 65-101

Araştırma Makalesi/Research Article

HARPUTLU EFENDİGİL ÂİLESİNİN YAKALANDIKLARI KATARAKT HASTALIĞIYLA İLGİLİ MANZUMELERİ

Efendigil Family's Poems About Cataract Disease

Ahmet KARATAŞ*

Geliş/Received: 22.07.2019

Kabul/Accepted: 04.09.2019

Öz

Yetiştirdiği müderris ve müftüleri sayesinde şöhreti bütün Anadolu'ya ulaşan Harputlu (Ma'mûretü'l-azîz/ El'aziz/ Elazığ) İmâmzâde/Efendigil âilesinin en mühim fertlerinden olan Kasîde-i Bürde şârihi diye ünlenmiş Harput müftüsü Ömer Naîmî Efendi ve torunu müderris, Ma'mûretü'l-azîz müftüsü Mehmed Kemâleddin Efendi katarakt hastalığına yakalanmışlar, bu süreçte çok sıkıntı çekmişlerdir. Ömer Naîmî Efendi tedâvilerden müsbet netice alamamış, ömrünün geri kalanını a'mâ bir şekilde sürdürmek zorunda kalmıştır. Kemâleddin Efendi ise İstanbul'a gelerek devrin meşhur göz mütehassısı Esad Paşa'ya tedâvi olmuş ve sağlığına kavuşmuştur. İstanbul yolculuğunda ona bilâhère kendisi de diyabet yüzünden bir gözünü kaybedecek olan büyük oğlu Ömer Naîmî Bey refâkat etmiştir. Dede Ömer Naîmî ile Kemâleddin Efendiler hastalık sebebiyle yaşadıkları zorlukları, Ömer Naîmî Bey de babasına refâkat sırasında yaşadıklarını şiirle dile getirmişlerdir. Öte yandan doktorluğu yanında devrinin önde gelen devlet adamlarından da biri olan Esad Paşa şiir ve musiki zevkine sahip, şâirlik iddiası gütmemesine rağmen ara sıra şiir yazan bir şahsiyettir. Katarakt macerâsı üç şâiri, hastayı, refakatçiyi ve doktoru aynı merkezde buluşturan esas âmil olmuştur. Bu makalede Doktor Esad Paşa'nın şiirle ünsiyeti ele alınmış, Efendigil âilesinin katarakt sebebiyle yazdığı şiirler Şark İstiklâl Mahkemesi Arşivi'ndeki defterlerden tespit edilerek bugünkü harflere aktarılıp değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Doktor Esad Paşa, Ömer Naîmî Efendi, Kemâleddin Efendi, Ömer Naîmî Bey, katarakt, şiir.

Abstract

Mufti Ömer Naîmî Efendi, one of the most important members of the Efendigil family, whose fame reached all of Anatolia thanks to his muftis and mudarrisas, and

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk-İslâm Edebiyatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi. (karatasahmed@gmail.com) <https://orcid.org/0000-0001-8469-2996>.

his grandson Mudarris and Mufti of Mamuratulaziz (Elazığ) Mehmed Kemaleddin have suffer from cataract. Ömer Naîmî Efendi did not get positive results from the treatments and had to live blindly for the rest of his life. But Kemaleddin Efendi came to Istanbul and cured Esad Pasha, the famous eye specialist of the time, and he recovered his health. He was accompanied by his son Ömer Naîmî, who would later lose his eye because of diabetes. Ömer Naîmî (grandfather), Kemaleddin (grandson) and Ömer Naîmî (grandson's son) explained the difficulties they experienced due to illness in poems. On the other hand, besides being a doctor, one of the leading statesmen of his era, Esad Pasha is a person who has poetry and music taste and sometimes writes poetry. The cataract adventure was the main factor that brought together three poets, the patient, the companion and the doctor in the same center. In this article, the interest of doctor Esad Pasha in poetry is examined and the poems written by Efendigil family due to cataracts are determined and transferred to today's letters and evaluated.

Keywords: Doctor Esad Pasha, Ömer Naîmî (grandfather), Kemaleddin (grandson), Ömer Naîmî (grandson's son), cataract, poetry.

Giriş

Bu makalede şimdi Elazığ'ın bir mahallesinden ibâret kalan geçmişin mühim şehirlerinden Harput'un en meşhur ulemâ âilesi Efendigillerin XIX ve XX. asırda yaşamış efrâdından Harput müftüsü Ömer Naîmî Efendi (ö. 1299/1882) ve torunu Ma'mûretü'l-azîz/El'azîz müftüsü Mehmed Kemâleddin Efendi'nin [Erdem, ö. 1936] katarakt (göze perde inmesi, ak basma) macerâsını dile getirdikleri manzumeler Kemâleddin Efendi'ye tedâvisi sürecinde refâkat eden oğlu avukat, Sarıyer ve Beyoğlu (İstanbul) Müftüsü Ömer Naîmî Bey'in de (Erdem/ Efendigil, ö. 1966) bu serüveni yazdığı şiirleri eşliğinde ele alınacaktır. Makaleye konu edineceğimiz bir başka zât ise Kemâleddin Efendi'nin İstanbul'da tedâvi olduğu göz tabibi Mehmed Esad [Işık, ö. 1936] Paşa'dır. Esad Paşa'nın da şâir ruhlu yapısı şiiri bu macerânın ortak paydası hâline getirmiştir. Kemâleddin Efendi ve Ömer Naîmî Bey'in şiirlerinde onu övgüyle anmaları, hattâ Kemâleddin Efendi'nin onun tabibliğini medheden bir manzume kaleme alması hasebiyle önce Esad Paşa'nın hayatı ve şiirle alâkası hakkında kısaca bilgi vereceğiz.

1. Mehmed Esad Paşa ve Şiir

Esad Paşa 1281/1865'te İstanbul'da doğmuş, 1306/1889'da Mekteb-i Tıbbiyye'yi bitirmiş, tabib yüzbaşı sıfatıyla göz hastalıkları sahasında ihtisas yapmak üzere aynı yıl Paris'e gönderilmiş, 1311/1894'e kadar orada eğitim ve klinik çalışmalarını sürdürmüş, göz hastalıkları mütehassısı olarak bu tarihte İstanbul'a dönmüştür. 1316/1899'da Mekteb-i Tıbbiyye'de müderris

olmuş, 1330/1912’de Sıhhiyye Umûmî Müdürlüğüne getirilmiştir.¹ Esad Paşa Anadolu’nun ilk müstakil göz kliniğini kurmuş; göz muâyenesinde gözün içini aydınlatıp görmeye yarayan oftalmoskop âletini geliştirerek “Ophtalmoscobe Essad” adıyla tıp literatürüne geçirmiştir.² Askerlikten kaçmak, vazife almamak, kendini malul göstererek bazı haklardan istifade etmek gibi maksatlara binâen göz hastası olduklarını ileri sürenlerin (mütemâriz) muâyenesinde kullandığı “Stéréoscobe Essad” adlı âlet de onun icatlarındandır.³ Sahasıyla ilgili birtakım raporlar ve risâleler kaleme alan Esad Paşa sosyal ve siyâsî faaliyetleri ile de dikkat çekmiş, hatta bu yönü zaman zaman mütehassıslığından daha çok konuşulmuştur. İttihat ve Terakki, Milli Talim ve Terbiye, Milli Kongre, Hilâl-ı Ahmer, Osmanlı Çiftçiler Cemiyeti, Müdâfaa-i Milliye gibi cemiyet ve teşkilatların kuruluşunda yer alarak bazı vazifeler üstlenmiş, Kuvâ-yı Milliye ile birlikte çalışarak işgal kuvvetlerine karşı mücâdele etmiştir.⁴ 16 Mart 1920’de İstanbul ikinci kez işgâl edilince İttihat ve Terakki Cemiyeti çatısı altında yaptığı birtakım işler, siyâsî faaliyet ve görüşleri sebebiyle İngilizler tarafından tutuklanarak Malta’ya sürgüne gönderilmiştir. Kasım 1921’de sürgünden dönmüş, bir müddet Ankara’da kaldıktan sonra İstanbul’a gelerek siyasi faaliyetlerden tamamen el çekmiş, Dârülfünûn Tıbbiyye’de 1933’teki Üniversite Reformu’na kadar serîriyyât-ı ayniyye (göz hastalıkları) müderrisliği yapmış, vefâtına kadar da evinde muâyenehâneye çevirdiği bir odada mesleğini icrâ etmiştir.⁵ Esad Paşa Kemâleddin Efendi’nin vefâtından bir gün önce 1 Şubat 1936’da 71 yaşındayken vefât etmiş, na’şısı Çamlıca’daki Kısıklı (Çakıldağ)

¹ Bk. Hasan Basri Sayı, *Osmanlı Belgeleri Işığında Dr. Esat Bey’in Biyografisi ve Görme Engellilere Yönelik Eğitim Çalışmaları*, yüksek lisans tezi, Konya 2008, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 7-12, 18; Hıdır Kadircan Keskinbora, *Bilimde, Siyasette, Milli Mücadelede Bir Işık: Esad Işık*, İstanbul: Som Kitap, 2010, s. 79-82. (Keskinbora’nın bu eseri İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü’nde 2006’da hazırlanan *Mehmet Esat Işık Paşa Hayatı, Tıp Tarihimizdeki ve Türk Oftalmoloji Tarihindeki Yeri ve Katkıları* başlıklı doktora tezinin kitaplaşmış halidir. Hasan Basri Sayı hazırladığı yüksek lisans tezinde Keskinbora’nın bazı yanlışlarına da dikkat çekip bunları tashih ettiği için yer yer onun çalışmasını önceledik.)

² Şeref Etker, “Ophtalmoscope Essad”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, IX/1-2 (İstanbul 2007-2008), s. 151-155; H.K. Keskinbora, *Bilimde, Siyasette, Milli Mücadelede Bir Işık: Esad Işık*, s. 354, 397.

³ H.K. Keskinbora, *Bilimde, Siyasette, Milli Mücadelede Bir Işık: Esad Işık*, s. 397. Esad Paşa’nın bu konuyla ilgili bir yazısı için bk. A. Naki- Süreyyâ Sâlim- H. Vâhid, *İstanbul Tıp Fakültesi Serîriyyât-ı Ayniyye Müderrisi Doktor Es’ad Paşa’nın Serîriyyât-ı Ayniyye Dersleri*, “Temâruz”, [İstanbul:] Matbaa-i Orhaniye, 1917, s. 105-116.

⁴ H.K. Keskinbora, *Bilimde, Siyasette, Milli Mücadelede Bir Işık: Esad Işık*, s. 203-213.

⁵ Şeref Etker, “Ophtalmoscope Essad”, s. 156-157.

Mezarlığına defnedilmiştir.⁶ Milli Mücadele esnasında onun Çamlıca'daki çiftliğinde bulunan köşkü Üsküdar Özbekler Tekkesi'nden getirilen mühim-mâtın saklanma ve Alemdağı mıntikasına intikâl edilme mekânlarından biriydi. Bu çiftlik bilâhère Işık âilesinin elinden alınarak istimlâke açılmıştır.⁷ Çamlıca eteklerinde 1960'ların sonunda kurulan Esatpaşa Mahallesi adını Esad Işık Paşa'dan almış olmalıdır.⁸

İttihatçılığı malum ve müsellemler, hitâbeti de çok iyi olan Esad Paşa bu cemiyetin çatısı altında yürüttüğü birçok faaliyet ile münevver kişiliğini gözler önüne sermiştir. Paşa'nın risâleleri incelendiğinde edebî yönünün de güçlü olduğu görülür. Ara sıra şiirler yazmakla beraber Esad Paşa kendini şâir görmemektedir. Zira ona göre şâirlik başlıbaşına bir meşgaledir. 1326/1908'de Mekteb-i Tıbbiyye'de yaptığı konuşmasında “*Bir insan aynı zamanda müteaddid şeylerle iştigâl ederse iktidâr-ı şahsîsini taksîm edeceğinden matlûb olan istifâdeyi elde edemez. Bir kimse aynı zamanda hem şâir, hem muharrir, hem mühendis olamaz. Bu sûretle hareket etmiş olursa hiçbir sûretle temeyyüz edemez!*” diyerek şâirliğin başka bir işle yürüyemeyeceğini vurgulamıştır.⁹ Bununla birlikte şiire kayıtsız kaldığı söylenemez. Yazdığı bazı beyitleri hattatlar tarafından yazılıp duvarları süsleyecek kadar sevilmiştir. Nâmîk Kemâl'den duyduğu “*Akla karayı seçecek kadar iz'ânı olan adam bu memlekette yaşamaz!*” sözüne atfen söylediği

*Bir şahıs olsa da medîdü'l-basar
Bir de gözlük takarak etse nazar
Kalkmayınca zulmet-i cehl aradan
Edemez tefrik akı karadan*

şeklindeki kit'ası,

*Kıymetin fehmetmek istersen cihâz-ı rü'yetin
Ma'kes-i ervâh olan bu şu'le-i enzâra bak
Varsa isti'dâd eğer tahlîl-i enzâr etmege
Annenin çeşmindeki âb-ı tahassür-bâra bak*

⁶ H.B. Sayı, *Osmanlı Belgeleri Işığında Dr. Esat Bey'in Biyografisi*, s. 45; Turay Yayla, *Diplomat Hasan Esat Işık'ın Biyografisi*, yüksek lisans tezi, İstanbul 2014, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 209.

⁷ H.B. Sayı, *Osmanlı Belgeleri Işığında Dr. Esat Bey'in Biyografisi*, s. 43.

⁸ Bununla birlikte bazı güvenilir olmayan internet sitelerinde herhangi bir kaynak belirtilmeden Esatpaşa Mahallesi'nin adını Çanakkale Muharebeleri kahramanlarından Mehmed Esad Paşa'dan [Bülkat, ö. 1952] aldığı kaydedilmektedir.

⁹ *Muallim Saâdetlü Es'ad Paşa Hazretlerinin Nutuklarıdır*, İstanbul: Mekteb-i Fünûn-ı Tıbbiyye-i Şâhâne Matbaası, 1324, s. 10.

kıt'ası,

*Acırım ben o zaîf gözlülerin hâllerine
Hurde eşyâyı görür nûr-ı hakîkatı görmez*

**

*İhtiyârımla aceb ben hiç olur muydum tabîb
Ger bileydim âlemin bunca devâsız derdini*

**

*Cehl ile kör olanın açamaz gözlerini
Ne o hürmetli tokat ne de kemâl bıçağı*

**

*İ'tidâli i'tiyâd etmiş olanlar çok yaşar
İbtîlâdır öldüren vaktinden önce âdemi*

**

*Keşf-i esrâr-ı hakikat etmek istersen eger
Hâdisât-ı âlemi hakkıyla tahlîl etmeli*

gibi beyitleri onun hikmetli söyleyişlerine örnek verilebilir.¹⁰ Özellikle Malta sürgünündeiken âilesine gönderdiği mektuplarda âile hasreti ve vatan sevgisine dair bazı manzumeler kaydettiği görülmektedir. Eşi Makbule Hanım'a yazdığı bu mektuplardan birine "Sen de bilirsin ki ben şâir değilim. Bu cihetle çok sanat arama; ancak samimiyetimden şüphelen olmasın." cümleleriyle¹¹ şiirde aradığı hususun sanattan ziyâde his olduğunu ifade eden Esad Paşa'nın vatan sevgisine dâir şu şiiri hem bu husustaki düşüncesinin hem de hayatının sergüzeştinin veciz numûnelerinden biridir:

*Varlığımdan bî-haber âvâre dâim münkesir
Her taraftan hâtırı nâşâd kalbi müstetir
Görmedim râhat cihânda bilmedim ârâm nedir
Âteş-i aşk-ı vatandır gönlümü teshîr eden*

*Ayrılp yurttan vatandan şimdi düştüm gurbete
Bî-amân düşmân elinden zahm u zulm ü nahvete*

¹⁰ Veli Behçet Kurdoğlu, *Şâir Tabîbler*, İstanbul: Baha Matbaası, 1967, s. 281-282; H.K. Keskinbora, *Bilimde, Siyasette, Milli Mücadelede Bir Işık: Esad Işık*, s. 384-389.

¹¹ bk. H.K. Keskinbora, *Bilimde, Siyasette, Milli Mücadelede Bir Işık: Esad Işık*, s. 290.

*Ben fakat feryâd etmem inlemem ölsem dahi
Âteş-i aşk-ı vatandır gönümü teshîr eden¹²*

Malta'dayken 29 Mart 1921 tarihinde “*Refik-i felâketim Muammer Beyefendi birâderimize Malta hâtırası*” notuyla gönderdiği bir fotoğrafının üzerine yazdığı şu kıt'a da vatan ve millet aşkının tezâhürlerinden biridir:

*Kalmadı saçtan eser başımda ammâ zindeyim
İrkımın mensûbuyum Türk pençe-i pûlâdıyım
Milletim etsin te'âlî işte bu gâyem benim
Her şümûliyle mücâhid bir vatan evlâdıyım¹³*

Bununla birlikte şahsî meselelerden ötürü Esad Paşa'dan hazzetmeyen hattâ ona husûmet besleyen eski dostu Doktor Rıza Nur (ö. 1942), *Hayat ve Hâtıratım* isimli eserinde onu hemen her vesileyle tenkid etmekte, asabî, huysuz, mağrur, vatanperverlikle alâkası olmayan bir menfaatperest ve câhil saymakta, bir yerde de sözü onun şâirliğine getirerek “*Kâh şiir yazar. Bu nedir bilir misiniz? Mısra mısra sıralanmış nesir. Ne vezin, ne dürüst kaşıye, hiçbir şey yoktur. Hattâ gramer hatası ile dolu ve fikirce sıfır bir şeydir.*” demektedir.¹⁴ Ancak Paşa'nın yukarıda bazı örneklerini verdiğimiz şiirleri Rıza Nur'un onun edebî yönüne dair tenkidlerinin ne kadar temelsiz olduğunu göstermektedir.

Esad Paşa'nın en çok sevdiği şâirler Nâmık Kemâl ve Tevfik Fikret'tir. Hattâ Tevfik Fikret'e hayranlığı sebebiyle ikinci eşi Makbule Hanım'dan doğan erkek çocuğuna onun adını vermek istemiş, fakat eşinin, babası Hasan Hilmî Paşa'nın adını koymak istemesi üzerine “Hasan Fikret”te karar kılmışlardır.¹⁵ Esad Paşa'nın Makbule Hanım'dan doğan kızı Tomris'e (Atikkan) Malta'dayken gönderdiği kartta yazdığı şu cümleler onun

¹² a.g.e., s. 387-388.

¹³ H.B. Sayı, *Osmanlı Belgeleri Işığında Dr. Esat Bey'in Biyografisi*, s. 110.

¹⁴ Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, İstanbul: Altındağ Yayınevi, 1967, II, 368-369. Malta sürgününden sonra Ankara'ya gitmesine rağmen kendisinden uzak duran Atatürk de *Nutuk*'da Esad Paşa ile ilgili kat'î bir fikre sahip olmamakla beraber Rıza Nur'un iddialarıyla örtüşen birtakım sözler duyduğunu söylemektedir: “*Göz tabibi Es'ad Paşa hakkında kat'î bir fikrim yoktur. Yalnız bazıları bu zâtı son derece mahdûdü'l-fikr, pek fazla haris-i şân ü şöhret gösteriyorlar.*” (Kemal Atatürk, *Nutuk*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1970, I, 269.)

¹⁵ Brüksel, Moskova, Paris büyükelçilikleri yapan ve bir müddet Savunma Bakanlığı görevinde de bulunan Hasan Bey (Işık, ö. 1989) bilâhère babasına nisbetle Hasan Esat adıyla anılmış, Fikret ismi kullanılmamıştır. (Teferruatlı bilgi için bk. H.K. Keskinbora, *Bilimde, Siyasette, Milli Mücadelede Bir Işık: Esad Işık*, s. 162; Turay Yayla, *Diplomat Hasan Esat Işık'ın Biyografisi*, s. 13.)

çocuklarını da imânla ve şiir sevgisiyle büyötmek istediğini ortaya koymaktadır:

“Benim Sevgili Kızım Tomris, ... açık havalarda Fikret ile oyna, vaktinde yat, uykunu iyi uyu, anneni üzme, namaz kıl, Allâh’a dua et. Bunları tamamen yapar isen ben çabuk gelir seni sineme basar, öper ve çok severim, benim çaçaron nanuşum. Sana yazdığım şiirleri ezberle.”¹⁶

Esad Paşa’nın talebelerinden Süheyl Ünver’in onunla ilgili kaydettiği “... Yüksek bir ahlâka sahip... Şâir, edip, pek ileride ve ferâgatli ve mevki hırsı olmayan hakiki vatanperver. İyi bir muallim ve mürşid...” şeklindeki satırlar,¹⁷ ona “Işık” soyadını alma sebebini sorması üzerine “Küfre giden yol sönsün, İslâmiyet parlasın, İslâmiyet’i mahveden cehl kalksın diye...” şeklinde aldığı cevap¹⁸ ve Esad Paşa’nın klinikte çekilmiş bir fotoğrafının arkasına talebelerinin yazdığı şu kıt’a onun hamiyet-i diniyyesi, hazâkat ve şahsiyetine ışık tutmaktadır:

Her kelâmı ayrı hikmet her sözü dürr ü güher

Muhterem Es’ad Paşa sâhib-i izz ü vakar

Sâde bu Dârü’l-fünûn’da on dokuz binden mezîd

Hastaya oldu tedâvi etdiği mikdâr resîd

Mültefüt nâzik şefîk ciddî mürüvvetli reşîd

Bu maiyyetde geçen günler bizimçün yevm-i ıyd¹⁹

Kanaatimizce Kemâleddin Efendi’nin ve Ömer Naîmî Bey’in Esad Paşa’ya ithâfen şiirler yazmalarının temelinde ondaki bu şâirlik rûhu bulunmaktadır.

2. Kasîde-i Bürde Şârihi, Harput Müftüsü Ömer Naîmî Efendi’nin Gözlerini Kaybetmesi

Arşiv belgelerini ve bazı biyografik çalışmaları incelediğimizde Efendîgil âilesinin dededen toruna göz hastalıklarıyla mücâdele ettiklerini görürüz. Kemâleddin Efendi’nin dedesi “Kasîde-i Bürde Şârihi” nâmıyla meşhûr,²⁰

¹⁶ H.K. Keskinbora, *Bilimde, Siyasette, Milli Mücadelede Bir Işık: Esad Işık*, s. 313.

¹⁷ a.g.e., s. 165-166.

¹⁸ a.g.e., s. 392. Esasen akla ilk gelen husus göz tabibi olduğu için bu soyadını seçtiğidir.

¹⁹ a.g.e., s. 87.

²⁰ Ömer Naîmî Efendi Mısırlı sûfi ve şâir Muhammed b. Saîd el-Bûsirî’nin (ö. 695/1296) Hz. Peygamber için yazdığı 160-165 beyitlik *Kasidetü’l-bürde* ve *Kasidetü’l-bür’e* diye şöhret bulmuş *el-Kevâkibü’l-dürriyye fi medhi Hayri’l-berriyye* adlı kasîdesini gençlik yıllarında *Asîdetü’ş-şühde şerhu Kasîdeti’l-bürde* adıyla şerhetmiş, bu şerh başta Anadolu coğrafyası olmak üzere birçok İslam memleketinde üne kavuşmuş, farklı yerlerde defalarca basılmıştır.

Harput müftüsü Ömer Naîmî Efendi'nin 1858'de henüz 57 yaşındayken iki gözüne perde inmiş,²¹ yapılan tedâviler fayda vermemiştir. Yaklaşık dokuz senenin ardından 1866'da imlâ yoluyla telif ettiği 652 beyitlik *Manzûme-i Naîmiyye* isimli nasihatnâmesinin girişinde başına gelen bu felâkete değinmekte ve yıllar sonra torunu Kemâleddin Efendi'nin de sık sık tekrar edeceği üzere bunu Allah'ın bir imtihanı görerek O'na sığınmakta, O'ndan yardım istemektedir. Eserde konunun anlatıldığı kısım şöyledir:

Ömer nâmun Na'îmî mahlasımdur
 Şehîrüm Şârih-i Bür'e'yle hâlâ
 Kazâ-i Harput oldu vatan hem
 Olurdu mesnedüm ki câh-ı fetvâ
 İderdüm neşr ü tadrîs-i ulûmı
 Kıldum ders ile tullâbı ihyâ
 Okurdum ehâdis-i şerîfe
 Dahı tefsîr-i Kur'ân'ı husûsâ
 Kıldum ba'zı te'lîf-i resâil
 Bu kuldân halk görürdi nef'-i evfâ
 Hutûr eylerdi kalbe gâhî gâhî
 Kılâm ben hasbihâlim nazm u imlâ
 Ferâid gibi hem niçe nasâyih
 Yazam ihvân için ola hedâyâ
 Benüm necl-i necîb Abdülhamîdüm²²
 Ola bu pend ile nefsi mürebbâ
 Tezekkür ömrüne oldum resîde
 Alâmetler bütûn oldu hüveydâ
 Meşîb oldu başım üzre misâfir
 Konuk için amel yok elde aslâ

²¹ İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, İstanbul: Elazığ Kültür ve Tanıtma Vakfı, 1959, II, 154.

²² Ömer Naimî Efendi'nin oğludur. O da orta yaşlarda yakalandığı romatizma sebebiyle çabuk ihtiyarlamış, vefâtına kadar (1320/ 1902) bu illetten kurtulamamıştır. İbnülemin, Abdülhamid Hamdî Efendi'nin bu hastalıktan dolayı akrânına göre daha ihtiyâr göründüğünü söylemektedir (İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969, I, 549).

*Hatâyâmı tefekkür eyler iken
Tedârik niçe idem zahr-ı uhrâ
Kazâ indi bu abde nâgehânî
Dü çeşmüm nezle ile oldu beyzâ
Kitâbetle kitâbdan dûr oldum
Dahi tedrîs ü neşrimden müberrâ
Mekîn-i külbe-i ahzân olup ben
Hazîn olup didüm hayfâ dirîgâ
Ahâlî cümleten kıldı tahassür
Acır bu hâlîme ahbâb u a'dâ
N'idem takdîr-i Mevlâ oldu böyle
Didüm Ya 'kûb-veş "sabren cemîlâ"²³
Belânun a'zamı olur kirâma
'Amâ oldu mesâib içre uzmâ
Kazâyâ râzıyum elhamdülillâh
Belâ kullarına olur hedâyâ
Tefekkür eyler iken hikmetünde
Var anun hikmeti her şeyde zîrâ
Kuluna verdiği ni'meti almaz
Meger taksîr ide der-hakk-ı Mevlâ
Ri'âyet itmedüm hakk-ı İlâh'a
Bana viridi anınçün böyle belvâ
Egerçi abdini te'dîbdür ammâ
Mükâfâtın virür der-dâr-ı ukbâ
İlâhi afv kıl cümle kusûrum
Bu kulun yevm-i mahşer itme rüsvâ*

²³ Hz. Yakub oğlu Yûsuf'un (a.s) kanlı gömleğini görünce "فَصَبْرٌ جَمِيلٌ" "Bana düşen güzelce sabretmektir." demiş (Yûsuf 12/18), sonra da gözlerine perde inmiştir (Yûsuf 12/84). Ömer Naîmî Efendi'nin yukarıdaki mısırda kullandığı şekliyle "صَبْرًا جَمِيلًا" ibâresi Meâric Süresi'nin (70) 4. âyetinde geçmektedir. Burada da Allah Hz. Peygamber'e sabr-ı cemîl tavsiye etmektedir.

Niçe bin kez kabûl itdün du'âmı
Du'ânda olmadım Rabbim ben eşkâ
Ya hikmet mü'mine ol Rabb-ı izzet
Kadrdür kılacak cennâtı i'tâ
Velâkin yok yedinde zerre hayrı
Sebebsiz nice bula câ-yı a'lâ
Virür ol mü'mine böyle belâyı
Bu mihnetle bulur cennât-ı ulyâ
Sana ben hüsn-i zan itdüm İlâhî
Bu derdimçün mükâfât it atâyâ
Emîn eyle ceza'dan hem feza'dan
Sabr vir ücretim hem kılma imhâ²⁴

Yukarıdaki beyitlerden anlaşıldığına göre Ömer Naîmî Efendi Harput'ta bir yandan müftülük yaparken diğer yandan ilmî faaliyetlerle uğraşmakta, eserler yazıp öğrencilere tefsir ve hadis dersleri okutmakta, halka va'z u nasihatlerde bulunmaktadır. Kendini artık yaşlı saydığından oğlu Abdülhamid Efendi ve din kardeşlerinin istifâdesi için tecrübelerini ve nasihatlerini nazmedeceği bir eser kaleme almayı planlamaktadır. Ne yazık ki gözlerine birden inen perde onu yazıdan, kitaptan, ilmî faaliyetlerinden uzak bırakmıştır. Ahâlî, dost düşman kim varsa onun bu hâline çok üzülmekle beraber ona göre Allah'ın takdirine rızâ göstermekten başka çıkar yol yoktur. Kaldı ki belânın büyüğü büyüklere gelir ve belâ Hakk'ın kullarına hediyesidir. O, kendisine de en büyük belâ olan körlüğü lâıyk görmüştür, O'na şükretmek gerekir. O'nun her fiilinde bir hikmet vardır; O, kuluna verdiği nimeti eksiltir ama büsbütün almaz. Kulunu terbiye etmek maksadıyla onu belâlara duçar etse de âhirette ona mükâfatını verir. Ömer Naîmî Efendi Allah'ın emirlerini lâıykıyla yerine getirmediği için O'nun kendisini körlükle sınıdığını söylemekte, gözlerini kaybeden Hz. Yakub gibi “güzel bir sabır”la hüsn-i netice beklemekte, Allah'tan günâhlarını af, duâlarını kabul, derdine şifâ ihsân etmesi niyâzında bulunmaktadır.

1882'de 81 yaşındayken vefât eden Ömer Naîmî Efendi'nin sıhhatte kavuştuğuna dair herhangi bir kayıt yoktur.²⁵ Hocazâde Ahmed Hilmî

²⁴ Ömer Naîmî Harputî, *Manzûme-i Naîmiyye*, [Ma'mûretü'l-azîz]: Matbaa-i Müzellefzâde Rızâ Efendi, 1283, s. 2-4.

²⁵ İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, II, 156.

Efendi'nin "...nûr-ı basardan mahrûm oldukları hâlde yine neşr-i ulûm etmişlerdir." şeklindeki kaydından²⁶ vefâtına kadar bu hâliyle eğitim-öğretim faaliyeti içerisinde olduğunu anlıyoruz.

3. Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi'nin Gözleriyle İmtihânı

Abdülhamîd Hamdî Efendi'nin küçük oğlu müderris ve Ma'mûretü'l-azîz Müftüsü Mehmed Kemâleddin Efendi 1919'da göz rahatsızlığına yakalanmıştır. Zamanla dedesi Ömer Naîmî Efendi gibi onun da gözlerinde katarakt oluşmuş ve onu göremeyecek hâle getirmiştir. İbnülemin'e gönderdiği terceme-i hâlinde "*mücerred za'f-ı beden ve kesret-i mutâla'a hasebiyle tedricen gözlerime ağ su ve perde indiğinden*" şeklindeki ifâdesiyle rahatsızlığını vücûdunun zayıflığına ve çok kitap okumaya bağlamıştır.²⁷ Tedâvi için uğraşmasına rağmen El'azîz'de mütehasıs doktorlar olmadığından müsbet netice alamamış, yaşadığı teessür kendisini derinden sarsmıştır. Resmî ve hususî işlerinde aksaklıklar yaşayan, düzeni alt üst olan ve yaşama sevincini yitiren Kemâleddin Efendi'nin o günlerde yazdığı manzumeleri sayesinde bir yandan bu ruh hâlini, bir yandan ıztırâbını, öte yandan sabır ve metânetinin derecesini görme imkânına sahibiz. Onun bu manzumeleri oğlu Ömer Naîmî Bey'in Şark İstiklâl Mahkemesi'nce el konulan iki şiir defterinde kayıtlıdır. Kendisi de şâir olan Ömer Naîmî Bey, defterlerine beğendiği bazı manzumelerle birlikte kendisinin ve babasının birtakım şiirlerini yazmıştır. 1926'da âilece geçirdikleri bir soruşturma neticesinde Şark İstiklâl Mahkemesi'nce tutuklanmış, evlerinde yapılan aramalarda birçok evrâkla birlikte bu defterlere de el konulmuştur.²⁸ Mahkemeyi müteâkip serbest bırakılmışlarsa da defterler ve diğer evrâk kendilerine verilmemiştir. 92 yıl aradan sonra mahkeme arşivinin TBMM Başkanlığı'nın izniyle erişime açılması sonucu bu materyallere ulaşma imkânı bulduk.

Defterde Kemâleddin Efendi'nin katarakt meselesiyle alakalı 11 şiiri bulunmaktadır. Ömer Naîmî Bey'in el konulan bir başka defterinde de bu konuya dâir kendi yazdığı 3 şiiri vardır. Kemâleddin Efendi r. 1335/ m. 1919

²⁶ Hocazâde Ahmed Hilmî, "Tezkâr-ı Ebrâr: 16- Fâzıl-ı Bî-müdânî Harputî Hoca Ömer Naîmî Efendi Rahmetullâhi Aleyh", *Cerîde-i Sûfiyye*, sy. 24/7 (İstanbul 17 Eylül 1328 [30 Eylül 1912]), s. 6.

²⁷ İbnülemin bu varakayı Kemâleddin Efendi'nin kendisine gönderdiği şiir defterinin sonuna ilâştirmiştir. Tarafımızdan çalışılıp yayıma hazır hâle getirilen defter katalogda *Dîvânçe* adıyla kayıtlıysa da Kemâleddin Efendi'nin isimlendirmesine ve İbnülemin tarafından ilâştirilen sekiz varaklık terceme-i hâle atfen (vr. 1^b) *Ba'zı Eş'âr ve Terceme-i Hâl* demek daha doğrudur. (bk. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, İbnülemin Blm. nr. 3125, vr. 33^b)

²⁸ Daha teferruatlı bilgi için bk. Ahmet Karataş, "Şairini Vazifesinden Edip Sürgüne Gönderen Bir Gazelin Hikâyesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, LIX/2 (2018), s. 83-111.

tarihli ilk manzumesine “Her hâl için Allah’a şükürler olsun” mânâsına gelen “*Elhamdülillâhi alâ külli hâl*” mısraıyla başlamaktadır. Hz. Yakub gibi gözlerine perde indiğini, bu sebeple bütün vaktinin gamla geçtiğini söylemektedir. Kitap okumak, ders vermek ve müftülük vazifesiyle meşgulken hepsinden uzak düşmek kendisini perişân etmiştir. Bu rahatsızlık sebebiyle müftülüğü yürütemeyeceği için vazifeyi bırakmak mecburiyetinde kalacağı, yerine de rakibi olarak gördüğü eski müftü Mehmed Fâik Efendi’nin (ö. 1928)²⁹ geçeceğinden korkmaktadır. Ancak yine de gözünün makam ve mevkide olmadığını, oğlu Naîmî’nin hocası da olduğu için derslerin inkıtâmın kendisini üzdüğünü belirtmektedir. Bir yandan görmeyen gözlerle sürececek hayatı istemediğini söyleyerek ölümü dilerken öte yandan bu belâyı da Allah’ın takdiri görerek dedesi gibi Allah’a hamd etmekte ve şifâ vermesi için O’na tazarruda bulunmaktadır. Manzumenin tamamı şu şekildedir:

Elhamdülillâhi alâ külli hâl
Oldu bana şimdi beher gün makâl
Gözlerim ağardı da Ya’kûbveş
Gamla geçer cümle nehâr ü leyâl
Devr-i kitâb eyler iken dâimâ
Dûr-ı kitâb oldum İlâhi bu sâl
Dersi de iftâyı da terk eyledi
Bunca hevesler ile Müftî Kemâl
İster ise Fâik eger müftîlik
Eyleyecek işte demek inhilâl
Hiç merâmım degil Allâh bilir
Gitse elimde bulunan câh u mâl
Dersi tamâm olsa idi oğlumun
Bulmaz idi bende teessür mecâl
Hâl-i amâ ile hayât istemem
Bulsa idi kâşki ömrüm zevâl

²⁹ Hayatı hakkında bilgi için bk. İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, II, 223-229; müftülük devresi ile ilgili bk. Ahmet Karataş, “Arşiv Vesîkalarına Göre Ma’mûretü’l-azîz (Elazığ) Vilâyetinde 1890’larda Başlayıp 1916’ya Kadar Devam Eden Müftülük Krizi”, *İslâmî İlimler Dergisi*, 14/2 (2019), s. 205-210.

*Neyleyelim hükm-i kazâ böylemiş
Etmez idim gerçi bu hâli hayâl
Hâsılı mümkün mü ki hâsıl ola
Nesne-i diğerle tecellî-i bâl
Bâri İlâhi beni lutfunla sen
Tîz beri et nâil-i bezm-i visâl
Ben de demek ceddime oldum misâl
Elhamdülillâhi alâ külli hâl*

335 [1919]³⁰

Devir ve muhîtime göre zengin sayılabilecek babadan miras bir kütüphaneye sahip olan Kemâleddin Efendi aşağıdaki kıt'asında her kitabını Hz. Yusuf'a benzetmekte, Hz. Yakub'un bir tek Yusuf'u kaybetmesiyle gözlerine perde indiğini, kendisinin ise milyonlara değer kitaplarından ayrıldığını, dünyaya karşı "of" demesinin sebebinin bu hicrân olduğunu ifade etmektedir:

*Eyledi Ya'kûb'u gamlı fırkati bir Yûsuf'un
Olmuş idi her kitâb ise birer Yûsuf bana
Ben ki milyonlar kadar mahbûbdan ayrılmışım
Lâyık olmaz mı demek dünyâya karşı uf bana³¹*

Aşağıdaki şiirinde Allah'ın kendisini yaratmasıyla birçok ihsâna mazhar kıldığını, O'nun lutfuyla okuduğunu, Kur'an'ı ezberlediğini, müftü olduğunu, böylece akranlarının önüne geçtiğini söyleyerek bu nimetlere şükretmesi gerekirken bunu ihmâl edip günâh, gaflet ve isyânla uğraştığı için O'nun da en büyük nimet olan göz nurunu kendisinden aldığını ifâde ve pişmanlığını izhâr etmektedir. Son yıllarında Muhyiddin İbn Arabî'nin (ö. 638/1240) *Fütûhâtü'l-Mekkiye* ve *Füsûsu'l-hikem* isimli eserlerinin mütâlaasıyla meşgulken şimdi çoluk çocuğun diline ve ağlanacak duruma düştüğünü anlatarak Allah'tan Hz. Peygamber hürmetine afv ü mağfiret dilemektedir. Görme nimetinden mahrumiyeti "ölmeden evvel ölüm" saymakta, ilim öğrenmeye kudretinin kalmaması sebebiyle kendisini yaşayan ölü olarak tavsîf etmekte; insanlarla irtibatı kalmadığı için hüznler kulübesine dönen evini kabre benzetmektedir:

³⁰ Şark İstiklâl Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K083_D804-2_G028_0034.

³¹ Şark İstiklâl Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K083_D804-2_G028_0034.

Halk ederek Hazret-i Yezdân beni
 Etmiş idi mazhar-ı ihsân beni
 İlmi de tahsîle muvaffak edip
 Eyledi hem hâfiz-ı Kur'ân beni
 Müfti dahi eyleyerek beldede
 Kılmış idi **fâik**-i akrân beni³²
 Vâcib iken ni'mete şükreylemek
 Eylemedim kapladı küfrân beni
 Ni'metimin a'zamını selb edüp
 Etdi bu yıl dâhil-i umyân beni
 Ni'met-i Hak'dan hemân etdi ba'îd
 Cürm ü güneş gâflet ü isyân beni
 Bana Fütûhât ü Füsûs yâr iken³³
 Anlatıyor şimdi de sıbyân beni
 Ağlayalım ağlayalım muttasıl
 Ağlasa şâyestedir ihvân beni
 Tevbe İlâhi sana döndüm yine
 Afv ile et nâil-i gufrân beni
 Hazret-i Peygamber'e bağışlayup
 Eyle visâlin ile şâdân beni
 İşte budur ölmeden evvel ölüm
 Kapladı mâdâm ki hirmân beni
 Bende ki yok kudret-i tadrîs-i ilm
 Bir müteharrîk ölüdür san beni
 Kalmadı bir kimse ile ihtilât
 Kabre kodu külbe-i ahzân beni³⁴

³² Kemâleddin Efendî'nin bu mısradaki “fâik” kelimesini sâbık müftü Fâik Efendî'yi telmîhen kullandığı kanaatindeyiz.

³³ Kemâleddin Efendî İbn Arabî'nin bu eserlerini mütâlaa etmesinin neticesinde *el-İrfânü'l-mahsûs*, *el-muktebes mine'l-Fütûhâti ve'l-Füsûs* adıyla bir risâle meydana getirmiştir (bk. Kemâleddin Efendî, *Dîvânçe*, 37^a).

³⁴ Şark İstiklâl Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K083_D804-2_G028_0035-36.

Kemâleddin Efendi, bu hâline üzülen oğlunu “her kemâlin bir zevâli”nin olduğunu hatırlatarak teskin etmeye çalışmakta, çok çalışıp Allah’ın lutfuyla fazîlet ve takvâda ecdâdına benzemesini istemektedir:

*Teessüf niçün eyliyorsun Naîmî
Zavallı baban da görüp de bu hâli
Hani herkesin bildiği şey değil mi
Olur her kemâlin nihâyet zevâli
Çalış sen olasın meger lutf-ı Hak’la
Vera’da fazîletde ceddin misâli*³⁵

Bu kısa manzumeyle aynı kafiye kaleme aldığı bir başka şiirinde Allah’a yalvaran Kemâleddin Efendi O’ndan kendisini bu hâl üzere bırakmamasını, kitaplarını garip, kendisini iş yapamaz durumdan kurtarmasını dilemektedir. Kitap ve ilim sevgisini dile getirdiği beyitlerinde bütün vaktini kitaplara geçirmişken, okumuş, okutmuş, müftülük makamını elde etmişken şimdi “ümmî” bir hâle gelmesinin teessürünü açığa vurmakta, Allah’a sığınarak gözlerindeki perdeyi kaldırmasını niyâz etmektedir:

*Bırakma bu hâliyle yâ Rab Kemâl’i
Kitâblar mu’attal kala kendi hâli
Bir an etmez iken zamânını tazyî’
Bütün boş geçer şimdi rûz u leyâli
Zavallı ne yapsın nasıl vakti geçsin
Kitaplarla idi bütün iştigâli
Okumuş okutmuş ve müftî de olmuş
Fakat şimdi oldu bir ümmî misâli
Senin afvına ancak etdim dehâlet
Kime arz edeyim Allâh bu hâli
İlâhî İlâhî İlâhî İlâhî
Bırakma amân gözlerimi kapalı*³⁶

Kemâleddin Efendi El’azîz’den ümidini kesince şöhretini duyduğu hâzık göz tabibi Esad Paşa’ya tedâvi olmak için İstanbul’a gitmeye karar vermiş, bu sebeple devrin El’azîz valisi Ali Gâlib Bey’e (ö. 1932) mürâcaat

³⁵ Şark İstiklâl Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K083_D804-2_G028_0036.

³⁶ Şark İstiklâl Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K083_D804-2_G028_0036.

edip İstanbul'a gitmek istediğini belirterek üç ay izin istemiştir. Ali Gâlib Bey Meşihat'e gönderdiği 21 Ağustos 1335/ 21 Ağustos 1919 tarihli telgrafta mevzuu özetleyerek çalışkan ve kemâl ehli bir zât olan Kemâleddin Efendi'nin mevsimin uygun olmasını da göz önünde bulundurarak bir an evvel tedâvi görmesinin zarûretini vurgulamış ve yokluğunda Harput (Dârülhilâfe) Medresesi müdürü Sâdık Efendi'nin vilâyet müftülüğüne vekâlet edeceğini belirtip Kemâleddin Efendi'ye üç ay izin verilmesini talep etmiştir.³⁷ Meşihat'ten 23 Ağustos 1919'da gönderilen cevâbî telgrafla gerekli izni alan Kemâleddin Efendi hazırlığını tamamlayarak oğlu Ömer Naîmî Bey'le birlikte Malatya, Sivas, Samsun güzergâhı üzerinden İstanbul'a gitmiştir. Kemâleddin Efendi'nin "İmâm Efendi" nâmıyla meşhur Nakşî-Hâlîdî şeyhi Osman Bedreddin Efendi'ye (ö. 1343/1924) ithâfen yazdığı aşağıda ele alacağımız gazelinde "yolda emniyet dahi yokdu" demesi zahmetli bir yolculuğa çıktıklarını göstermektedir. Ömer Naîmî Bey de 1938'de kaleme aldığı bir makalede babasıyla yaptığı bu yolculuğun meşak-katine dikkat çekerken Elaziz'den hareketlerinin ancak yirmi dördüncü günü İstanbul'a ulaşabildiklerini anlatmaktadır.³⁸

Esad Paşa ise o sıralar doktorluğundan ziyâde siyâsi ve sosyal faaliyetleri ile dikkatleri üzerine toplamakta, bir yandan Hilâl-ı Ahmer Cemiyeti'nin başkanlığını yürütürken öte yandan kurucuları arasında bulunduğu Müdâfaa-i Milliye ve Millî Talim ve Terbiye cemiyetlerinin çalışmalarına iştirâk etmektedir. 1919 Haziran'ının ilk günlerinde dönemin Dâhiliye Vekili Ali

³⁷ "Telgrafnâme

Der-'aliyye Huzûr-ı 'Âli-i Meşihat-penâhi'ye

21/8/35 El'azîz

Vilâyet müftisi Kemâleddin Efendi'nin bir müddetden beri gözlerine ârız olan za'fiyetden pek muztarib ve burada mütehasıs olmadığından dolayı tedâvisinin müte'assir olmasına ve erbâb-ı fi'l ü kemâlât olan bu kıymetdâr vücûdun bir an evvel lüzûm-ı tedâvisi dahi mertebe-i vücûbda görülmesine binâen esnâ-yı gaybûbetinde vazîfesi Harput Medresesi müdürü Sâdık Efendi tarafından ifâ edilmek üzere mevsimin müsâ'adesinden bi'l-istifâde li-ecli't-tedâvi Dersa'âdet'e azîmeti için üç mâh me'zûniyet i'tâ ve emrinin telgrafla tebliğine müsâ'ade buyurulması ma'rûzdur.

21/8/35 [21 Ağustos 1919] Vâli Gâlib" (Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi, Kemâleddin Efendi dosyası.)

³⁸ "335 senesi içinde Elazığ'dan hareketimin yirmi dördüncü günü Hayderpaşa'ya muvaselet edebilmişim. Bu gün bu müddet günden saate indi. Elazığ'dan hareket eden bir yolcu 55-56 saat içerisinde vagonunda müsterihane mutaleesini yaparken, kahvesinin içerken Hayderpaşa'ya yetişmekte, yollarda beyhude geçireceği üzüntülü günleri iş ve gücüne sarf etmekte ve mes'ud olmaktadır. Elazığımız Cumhuriyetden evvel şümendüferi heyal da edemezdi. 500 kilometro uzakdan geçen tirenin hikâyesini seyyahlardan dinlerken ağzımızın suyu akar, ne mutlu memleketinde böyle bir vasita olanlara derdik..." N. Erdem, "Cumhuriy[e]tin Elazığ'daki Nurları", *Turan*, nr. 588 (29 1'nci Teşrin 938), s. 1.

Kemâl'in emriyle Kütahya'ya sürgün edilmiş, onun yerine Edhem Bey'in vekil olmasıyla Ağustos 1919'da İstanbul'a dönmüştür.³⁹

Eylül 1919'da İstanbul'a varıp Esad Paşa tarafından tedâvi sürecine alınan Kemâleddin Efendi'nin işi hemen bitmemiştir. Belli bir takvim içerisinde muâyeneler gerçekleşmiş, ameliyat öncesi ve sonrasında Kemâleddin Efendi müşâhede altında tutulmuştur. Ömer Naîmî Bey o meşakkatli günleri anlattığı aşağıdaki manzumesinde hem yolculuk zahmetini hem refâkat külfetini hem de İstanbul'daki me'yus ve perişân hallerini tasvir emektedir. Ona göre, babası keder veren bir ölü gibi durmakta, o da bir âbide huzurunda beklercesine sessizce onu beklemektedir. Esad Paşa'nın fırsat düşürdüğü muâyeneye gelmesi hastalara âdetâ taze hayat bahşetmektedir. İstanbul ise onun gözünde kadın yahut kazanç peşinde koşmaktan yorulmayan gâfil insanları ile "bir harâb mahzen" gibidir. Safâyı, zevki yitiren, elemsiz bir hayatı hayâl eden Ömer Naîmî Bey Allah'a sığınmakta, O'ndan şifâ ve saâdet dilemektedir. Babasının sabahlara kadar ızdırıp içerisinde kıvrınmasına dayanamamakta, bu zulmet hâpishânesinden kendilerini kurtarmasını O'ndan istemektedir. Ömer Naîmî Bey'in bedbîn, hayattan bıkmış, ümidini kaybetmiş hâlini resmettiği manzume şu şekildedir:

Bihî Dersââdet

*Şu son sefer ki seferde geçirdiğim 'âm
Nedir ne rütbe ağırdır tasavvur eyleyemem
Önümde âh pederim guyâ bir hazîn meyyit
Huzûr-ı âbidede ben öyle bi't-tab' sâmit
Sitanbul oldu bana sanki bir harâb mahzen
Dîger nazarla bakardım hayâta âleme ben
Kudümü tâze hayâtlar verirdi hastaya âh
Eger gelirse Paşa bir vakit bulup gâh gâh
Safâyı zevki nasıl anladam cihânda beyim
Elemsiz olsa hayâtım bu en büyük zevkim
Koşar koşar ve yorulmaz bu gâfil insânlar
Kadın peşinde veyâhud kazançlı heyecânlar
Eger gelirse musîbet o dem tebeyyün eder
Ki boş yere koşulurmuş hayât yegâne keder*

³⁹ H.K. Keskinbora, *Bilimde, Siyasette, Milli Mücadelede Bir Işık: Esad Işık*, s. 214.

*Tebeyyün etdi bana hep zevâhir-i eşyâ
Cenâb-ı Hakk'a tazarru' u ondan istişfâ
İlâhi ben de bu türlü hayâtdan bıkdım
Keremle yüsrünü göster zıvanadan çıkdım
Babamla kıl bizi artık muzafferen mesrûr
Uyansın emret İlâhi bir evde nûr-ı sürûr
Sabâha dek pederim muztarib ü ben me'yûs
Zalâm içinde nedendir biz olmuşuz mahbûs
Elemle bilmiyorum yazdığım cihânda yine
Na'imî çöker keder kederle iken yine⁴⁰*

Benzer duygular içinde olan Kemâleddin Efendi'nin hastalığı ve nâ-müsâit şartları yüzünden namazlarını aksatması üzüntüsünü daha da artırmış, bu duygularını aşağıdaki manzumeyle kayda geçirmiştir:

*Bî-namâz etdi beni İstanbul
Acabâ özrüm olur mu makbûl
Bilirim gerçi kusûrum çokdur
N'ideyim kılmaya imkân yokdur
Hep kazâ eylerim inşâallâh
İstitâ'at verir ise Allâh
Bu kazâ etdi kazâya mecbûr
Yoksa ben etmez idim hiç kusûr⁴¹*

Tedâviler nihâyet müsbet netice vermiş, Kemâleddin Efendi'nin gözleri eski ferine ulaşmasa da yeniden görmeye başlamıştır. Yeniden hayata dönmüşçesine sevinen Kemâleddin Efendi'nin bu vesileyle imlâ ettirdiği şiiri şöyledir:

*Perde gelmişdi gözüme bayağı
Sol ile farkedemezdim sağımı
Geldim İstanbul'a mahdümü alıp
Çokça ta'ciz eder idim uşağı*

⁴⁰ Şark İstiklâl Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K067_D610-2_G047_0039-40.

⁴¹ Şark İstiklâl Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K083_D804-2_G028_0039.

Cümle hizmetlerimi kendi görüp
 Yakar idi çay için gaz ocağı
 Ameliyat için Es 'ad Paşa
 Tehyie etdi hemân bir bıçağı
 Fennini eyledi icrâ derhâl
 Kendi eliyle de yaptı yatağı
 Hamdü lillâh muvaffak oldu
 Bulmadı gerçi gözüm eski çağı
 Çıkdı **bir** def'a hesâb et târîh
 Zâil oldu gözümün neyse ağı
 زائل اولدی گوزيمن نيسه آغی⁴²

Ömer Naîmî Bey, karamsar ruh hâlini tasvir ettiği yukarıdaki “*Şu son sefer ki seferde geçirdiğim 'âm/ Nedir ne rütbe ağırdır tasavvur eyleyemem*” matla'lı şiirini yazdıktan üç gün sonra babasının görmeye başlaması üzerine bu defa sürûrunu âşikâr eden aşağıdaki manzumeyi kaleme almıştır. Ömer Naîmî Bey manzumesinde yaşadığı sevinç karşısında Allah'a nasıl şükredeceğini bilemediğini, secdelere kapanıp uzun zaman başını yerden kaldırmaması gerektiğini söylemektedir. Şeyhleri İmâm Efendi'nin üzerlerinde hiç eksik olmayan himmet ve inâyetinin de bu hususta önemli bir tesir icrâ ettiğini düşünmekte, bir an önce Harput'a varıp, “*O kutb-ı gavs-ı zamânın, o âdem-i kâmilin*” feyiz veren huzurunda boyun eğip huşû ve emniyet içinde sohbetinden istifâde etmenin hayâl ve heyecânını duyduğunu söylemekte, bu vesileyle ona arz-ı şükran etmektedir. Ona yakinken zaten hürmette kusur etmediğini, bu uzak kalışa artık tahammülünün kalmadığını beyân ile nefret ettiği ve “*şu pis muhît*” dediği İstanbul'dan kurtulup Harput'a vâsıl olmak için yine ondan meded dilemektedir.⁴³

⁴² Şark İstiklâl Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K083_D804-2_G028_0038. Bu imlâya göre tarih 1359-1= 1358 çıkmaktadır. Oysa çıkması gereken 1919'a tekâbül eden “1339-1= 1338”dir.

⁴³ İmâm Efendi'ye bağlılığını ve hürmetini bu derece müfritâne âşikâr eden Ömer Naîmî Bey, birkaç yıl sonra Şark İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanırken o sıralar vefât etmiş olan İmâm Efendi'yle irtibatını sorgulayan savcının sorularını geçiştirecek, İmâm Efendi için “*Bendenizce bir kıymet-i mahsûsası yoktu.*” diyecektir. (bk. Ahmet Karataş, “Şark İstiklâl Mahkemesi'nin Belgeleri Işığında İmâm Efendi (Osman Bedreddin Erzurumî) ile Harput Ulemâsından Müftü Kemâleddin Efendi Arasındaki Mürşid-Mürîd İrtibâtı”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 11 [2018], s. 167-168.)

Üç Gün Sonra:

*Bu yolda ağlayarak ben yazar iken eş'âr
 Bir anda oldu mübeddel o gördüğüm a'sâr
 Cenâb- Hak bize lutfetdi bir ilâhî nûr
 Pederde nûr-ı basarlar oğulda nûr-ı sürûr
 Cenâb-ı Hakk'a şükür lutfedip bize rü'yet
 Bütün bir âileye eyledi hemân nusret
 Edâ-yı şükürünü bilmem ne vecihle yapsak
 Sücûd-ı şükre kapansak uzun zaman kalsak
 Bu bâbda lutfunu nisyân olur mu hiç kâbil
 O kutb-ı gavs-ı zamânın o âdem-i kâmil
 Ki pek çok etdi bize himmet ü inâyetler
 Şehirde hânede yolda azîm sıyânetler
 Huzûr-ı feyze yetişsek İmâm Bedreddîn
 Füyûz-ı sohbetin alsak hazî' haşî' ü emîn
 Yakında[y]ken sana zâten tutar idim hürmet
 Uzakda zerre kadar vermedi amân firkat
 Amân yetişsem İlâhî huzûr-ı Şeyh'e bugün
 Firâk bitdi tahammül inâyet et de sükûn
 Pederle ben edelim biz hemân çabuk avdet
 Şu pis muhîte nedendir bu etdiğim nefret
 Na'îmî himmetin eyler devâmlı istirhâm
 İnâyet eyle de gelsin yeter bu hüzn-i âlâm⁴⁴*

Sağlığına kavuşan Kemâleddin Efendi doktoru Esad Paşa'ya minnettârdır. İmlâ yoluyla Ömer Naîmî Bey'e yazdığını teşekkür gazelinde⁴⁵ Paşa'yı Allah'ın insanlara bahşettiği büyük bir nimet olarak gördüğünü ifade etmektedir. İnsanları sıhate kavuşturduğu için ona Hz. İsâ nefesli, âlemin

⁴⁴ Şark İstiklâl Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K067_D610-2_G047_0040-41.

⁴⁵ Kemâleddin Efendi bazı şiirlerini kaydedip İbnülemin'e gönderdiği defterine bu gazeli de almış ve bununla ilgili şu notu düşmüştür: "Gözüme ameliyat yaptığı sırada göz tabibi Es'ad Paşa için söylenmiş, bi-tariki'l-implâ yazdırılmıştır." (Kemâleddin Efendi, *Dîvânçe*, vr. 6^b.)

mürşidi dense sezâdır. Kemâleddin Efendi muhtemelen Paşa'nın son dönemlerde yaşadığı siyâsî sıkıntılara ve sürgüne atfen tabiatı ve tabâbeti nâzik bu zâtın kıymetini "kör millet" in takdir edemediğinden dert yanmaktadır. Kendisi hakkında ebediyyen şükran ve minnet hisleri taşıyacağı Paşa'ya yazdığı mevzubahis gazel şöyledir:

*Es'ad Paşa'ya*⁴⁶
Bize Hakk'ın ulu bir ni'meti Es'ad Paşa
Çünkü ihyâ ediyor milleti Es'ad Paşa
*Açıyor gözleri İsí nefesi câiz olup*⁴⁷
Aldı hakkı ile bu şöhreti Es'ad Paşa
Âlemin mürşididir dense sezâdır el-hak
Bize ibrâz ediyor kudreti Es'ad Paşa
Hazretin kadrini takdîr edemez kör millet
Bilir elbet dahi bu hikmeti Es'ad Paşa
Tab'ı da tıbbı gibi nâzik imiş Paşa'nın
*Celb eder anınçün dikkati Es'ad Paşa*⁴⁸
*Tâ ebed şükr-güzârı kalacak Müftü Kemâl*⁴⁹
Çünkü yükletdi ona minneti Es'ad Paşa
(Muharrem 1338⁵⁰/ 28 Eylül 335 Pazar [1919])

⁴⁶ Bu gazeli hem Kemâleddin Efendi bir mecmuanın boş varağına kaydetmiş, hem de Ömer Naîmî kendi defterine yazmıştır. (Kemâleddin Efendi'nin kaydı için bk. *Mecmua*, Ankara Üniversitesi Kütüphanesi Yazmaları, nr. 38182, vr. nr. yok.)

⁴⁷ nefesi câiz: nefes hâiz (Ö.N nüshası)

⁴⁸ Bu beyit Kemâleddin Efendi'nin kaydında yoktur.

⁴⁹ kalacak: olacak (Ö.N nüshası)

⁵⁰ Kemâleddin Efendi gazeli yazdığı tarihi kendi mecmuasında ve bilâhere buradan istinsâh ederek İbnülemin'e gönderdiği deftere "Muharrem 1336" şeklinde kaydetmiştir. Fakat arşiv belgeleri ve Ömer Naimî'nin kaydettiği tarihi dikkate aldığımızda doğru tarihin "Muharrem 1338" olması gerektiğini düşünüyoruz. Dolayısıyla Kemâleddin Efendi'nin henüz arşiv belgeleri erişime açılmamışken hayatını kaleme aldığımız "Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi" başlıklı makalede bu tarihe atfen İstanbul'a 1917'de tedavi maksatlı geldiğini yazmış, ikinci defa da 1919'da gelmek zorunda kaldığını ilâve etmiştik. Bu durumda onun 1917'de İstanbul'a gelmediği ortaya çıkmaktadır. (Şark İstiklâl Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K083_D804-2_G028_0038. Kemâleddin Efendi'nin "Muharrem 1336" kaydı için bk. *Mecmua*, Ankara Üniversitesi Kütüphanesi Yazmaları, nr. 38182, vr. nr. yok; Kemâleddin Efendi, *Dîvânçe*, vr. 6^b; Ahmet Karataş, "Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 49 [2015], s. 73.)

Ömer Naîmî Bey de ilim hanedanının vârisleri olarak mesud bir âile iken görmezlik sebebiyle düzensiz hâle gelen hayatlarını yeniden intizâma sokup kendilerini âdetâ ihyâ eden Esad Paşa'ya şükran borçludur. Aşağıdaki gazel bu borcun ifâsı mâhiyetindedir:

İstanbul'da

Bir âileydik mes'ûd u şâdân

Görmezlik etdi şimdi perîşân

Lutfetdi Es'ad Paşa yediyle

Bir başka gözler ol ulu Yezdân

Paşa'ya lâyük etmek teşekkür

Mümkün değil ki ben edem erzân

Bir hânedânın ihyâsına Hak

Ol zâtla kıldı lutf ile ihsân

Şükret Na'imî Allâh'a dâim

*Etdi i'âde rü'yet ü ikân*⁵¹

Ömer Naîmî Bey İstanbul'daki vaziyetlerinden Harput'taki hane halkını da sık sık gönderdiği mektuplar vâsıtasıyla haberdâr etmiştir. O mektuplardan bugüne Şark İstiklâl Mahkemesi Arşivi'nde saklı yalnız biri ulaşabilmiştir. Ömer Naîmî Bey'in kardeşi Abdülhamid Hamdî Bey'e gönderdiği 4 Kasım 1919 tarihli bu mektup, içinde buldukları şartları, yaptıkları ziyaretleri anlatması bakımından dikkate değerdir. Mektuptan anlaşıldığına göre Ömer Naîmî Bey mektubu yazdığı gün babasını muâyenehâneye götürmüş, Esad Paşa daha çabuk iyileşen bir gözün derecesini ölçerek ona gözlük yazmıştır. Nekâhet döneminden istifâde ile dışarı çıkmaya başlamışlar, hattâ sâbık Şeyhülislâm Mustafa Sabrî Efendi'nin⁵² isteği üzerine Fâtih Medresesi dersîâmlarından Harputlu Mustafa Efendi vâsıtasıyla onu ziyarete gitmiş-

⁵¹ Şark İstiklâl Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K067_D610-2_G047_0038-39.)

⁵² Damat Ferid Paşa hükûmetlerinde şeyhülislâmlik yapan Mustafa Sabri Efendi Sevr Antlaşmasını savunması, Millî Mücadele hareketine karşı sert tedbirlerin alınmasını istemesi ve Atatürk'e geniş yetkiler verilmesine karşı çıkması gibi sebeplerle Cumhuriyet'in ilânından sonra 150'likler listesine alınıp vatandaşlıktan çıkarılınca yurdu terketmiş, çeşitli yerlerde yıllarını geçirdikten sonra Mısır'a yerleşmiş ve 1954'te Kahire'de vefat etmiştir. (Hakkında geniş bilgi için bk. İsmail Kara, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi*, İstanbul: Risale Yayınları, 1987, II, 261-293; Ali Sarıkoyuncu, "Şeyhülislam Mustafa Sabri'nin Millî Mücadele ve Atatürk İnkılapları Karşıtı Tutum ve Davranışları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XIII/39 [Ankara 1997], s. 787-812.)

lerdir. Mustafa Sabri Efendi müsâfirlerine pek hürmetkâr ve mükrim davranmıştır.⁵³

Ömer Naîmî Bey'in mektupta anlattığı son mevzular ise yaşadıkları para sıkıntısı ve İstanbul'un hava durumudur. Mektubun tamamı bugünkü harflere aktardığımız hâliyle şöyledir:

⁵³ Ömer Naîmî Bey'in bu kısmı yazdığı satırlar Şark İstiklâl Mahkemesi Heyeti tarafından işaretlenmiş ve sorgu esnasında her ikisine de bu ziyaretin sebebi sorulmuştur. Kemâleddin Efendi kendisine sorulan “Şeyhülislâm Hoca Sabrî Efendi’yi tanır mısınız? Ne sûretle?” sorusuna “Tanırım. İstanbul’a gittiğimde görüşmüştüm. 335’te [1919] işğâl esnasında görüştüm. O zaman Gâzi Paşa Hazretleri Sivas’ta idiler. Teşkilât-ı Millîye yeni başlamıştı.” şeklinde cevap vermiş (Şark İstiklâl Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K067_D610-1_G005_0014);⁵³ Ömer Naîmî’yle ise şöyle bir muhâvere vuku bulmuştur:

- Siz mütâreke zamânında İstanbul’a gittiniz mi?
- Pederimle birlikte 335 [1919] Ağustos’unda gittik ve Kânûn-ı Evvel’de döndük.
- Orada Şeyhülislâm Mustafa Sabri ile görüştünüz mü?
- Bir defa bizi kendi evine istemişti. Orada görüştük.
- Sizden ve pederinizden başka kimse var mıydı?
- Biz orada iken bir adam geldi. Nâtik Paşa* diye takdîm edildi.
- Zemîn-i mükâleme ne idi?
- Bizimle zemîn-i mükâlemeyi tamâmen der-hâtır edemesem de zannedersen Ali Gâlib’i** sordu. Nâtik Paşa ile de Fâtih intihâbâtına dâir konuşuyorlardı.
- Pederiniz ne için İstanbul’a gitmişti?
- Pederimin gözlerine perde gelmişti. Ameliyat yaptırmak üzere gitmiştik. (Şark İstiklâl Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K067_D610-1_G005_0025-26.)

* Ömer Naîmî Efendi’nin “Nâtik Paşa” dediği zât o sıralar İstanbul Muhâfızı olan ve Millî Mücadele döneminde İstanbul Hükûmeti’yle işbirliği yaptığı gerekçesiyle Lozan Antlaşması’ndan (1923) sonra TBMM’nin 23 Nisan 1924’teki oturumunda kararlaştırılarak sınır dışı edilip memlekete girmeleri yasaklanan 150 kişilik listede adı geçen Mustafa Nâtik Paşa’dır. Hayatı hakkında teferruatlı çalışma yapılmamıştır. (bk. Emin Karaca, *150’likler*, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 2004, s. 44, 67; Murat Çulcu, “Bekirağa Bölüğünden Anılar”, *Hapishane Kitabı* [ed. Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun], İstanbul: Kitabevi, 2005, s. 198.)

** Yukarıda geçtiği üzere Meşihat’e yazdığı yazıda Kemâleddin Efendi’yi “*erbâb-ı fi’l ü kemâlât olan bu kıymetdâr vücûd*” ibareleriyle medhedip onu tedâvi için İstanbul’a yollayan Ali Gâlib Bey Millî Mücadele döneminde Sivas Kongresi’ni dağıtıp Mustafa Kemal Paşa’yı tutuklamakla görevlendirilen El’aziz vâlisidir. Mustafa Kemal Paşa’nın bundan haberdar olmasıyla planı uygulamak için Malatya’da bulunan Ali Gâlib Bey Halep üzerinden İstanbul’a kaçmak zorunda kalmıştır. 1924’teki 150’likler kanununda yukarıda isimleri geçen Mustafa Sabri Efendi ve Nâtik Paşa gibi Ali Gâlib Bey de listeye alınmış önce tutuklanmış sonra da yurtdışına sürülmüştür. Vefât ettiği 1932 yılına kadar Romanya’da yaşamıştır. Atatürk, Ali Gâlib’in de aralarında bulunduğu kişilerin kendisine kurdukları kumpası *Nutuk*’ta teferruatlı bir şekilde anlatmaktadır. (bk. Kemal Atatürk, *Nutuk*, I, 117-143; *Bâb-ı Âlî’nin Millî Hareketi Dağıtmak ve Mustafa Kemal’i Tevkif Etmek Teşebbüsü: Ali Galip Hâdisesi, Yunus Nadi’nin Hatıraları*, İstanbul: Sel Yayınları, 1955, s. 9 vd.; Sevilay Özer, “Ali Galip Olayı”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sy. 2 [e-dergi, 2017], s. 1-12.)

*Bihî**Huzûra**Kardaşım!*

Bir iki gün evvel bir mektubda, dün dahi gönderdiğim Tasvîr-i Efkâr'ın boş sütunlarında hâlimizi tamamıyla yazmışdım. Bu defa dahi hemşehrilerden İnâyet Efendizâde Mehmed Efendi'yle tekrar bir mektup yazıyorum.

Bugün tekrar doktora gittik. Henüz iyi olmayan gözleri muâyene olundu. Ve bir gözün gözlük zamanı geldiğini söyledi, dereceyi verdi. İnşâallâh yarın gözlük alacağız. Diğeri için de daha üç hafta kadar intizâr lâzımdır. Çünkü her göz ameliyâtından altı hafta sonra gözlük kullanabilirmiş. Gözlük aldığımız gözün rü'yeti tamam ise de henüz sulanıyor ve kamaşıyor. Lâkin hamd olsun artık yavaş yavaş dışarıya, yani mahbus olduğumuz odadan hârice çıkıyoruz. Hattâ dün Şeyhülislâm-ı sâbık Mustafa Sabri Efendi görüşmek istemişti. Hemşehrilerden Fâtih dersiâmı Mustafa Efendi delâletiyle hânesine gittik. Bize son derece hürmet ve riâyet etdi. Hattâ bana kendi eliyle harem dâiresinden kahve getirdi.

Artık gözlük alırsak daha iyi gezeriz. Hacı Kerim Efendi'nin⁵⁴ vermiş olduğu poliçeden iki yüz lira aldık ve yedik. Şimdi hiç paramız yoktur. Banka da daha vermiyor. Çünkü orada Hacı Efendi'ye verdiğim kefâlet senedini vermemiş. Bizden istediler. Orada dedik. Bankaya telgraf yazdılar. Daha cevap vermediler. Onun için şimdi Hacı Kerim Efendi'ye bir telgraf yazacağım. Şâyed o olmazsa parasızlıktan burada perişan olacağız. Çünkü bu hesâbda lâ-ekal bir ay daha buradayız. Sonra da kış olursa hiç gelemeyiz. Buralar gâyet sıcaktır. Hattâ ilkbahar gibi ortalık yemyeşildir. Artık Cenâb-ı Hak âfiyet ihsân edip de tez beri kavuşmayı nasîb buyura duâsını tekrâr ile amcamın, vâlidemin ellerinden, çocukların ve senin gözlerinden öperim kardaşım.

4 Teşrîn-i Sâni 335 [4 Kasım 1919]

Kardaşınız Ömer Naîmî (imza)

Melfûf mektubu müdür efendiye ver.

⁵⁴ Bu zât Harput araştırmacısı merhum İshak Sunguroğlu'nun dayısı, Kemâleddin Efendi'nin komşusu, yakın dostu tüccar Sungurzâde Hacı Abdülkerim Efendi (ö. 1923) olmalıdır. (Hayatı hakkında bilgi için bk. İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, II, 298-309.)

Şâyân-ı tedkik görülmüştür. 28/7/926
(Mahkeme Heyetinin imzaları)

İstanbul'da tedâvinin zamana yayılması sebebiyle Kemâleddin Efendi izin aldığı üç aylık sürecin sonunda El'aziz'e dönememiştir. Bu sebeple Meşihat'e 20 Kasım 1919 tarihli bir dilekçe vererek mazeretini beyân etmiş, tamamen iyileştiğini fakat mesâfenin uzunluğu sebebiyle yolda geçirilecek zaman göz önünde bulundurularak kendisine bir ay daha izin verilmesini istemiştir.⁵⁵ Aldığı izni müteâkip yola koyulan baba oğul yolculuğun kışa denk gelmesi sebebiyle hayli meşakkat çekmişlerdir. Bir hafta oyalandıkları Sivas'ta Kemâleddin Efendi yine sergüzeştini anlattığı iki manzumeyi oğluna imlâ ettirmiştir. İlk manzumesinde Sivas'ta kimseyle irtibat kuramadığından, otele kısılp mahpus kaldığından, insanların kendilerini yabancıladığından, ekmeğinin bolluğuna rağmen meyvesinin yokluğundan, toz ve araba sesinden şikâyetçi olmaktadır:

Sivas'da

Mesken oldu bize bir hafta Sivas

Etmedim kimse ile istînâs

⁵⁵ Söz konusu dilekçe sûreti ve dilekçenin Me'mûrîn Kalemî Müdiriyeti'nden Meşihat'e havâle edildiğine dair belge şu şekildedir:

"Bihî

Huzûr-ı Celîl-i Cenâb-ı Meşihat-penâhî'ye

Ma'rûz-ı dâ'ileridir:

Gözlerimi tedâvi için makâm-ı Meşihat-ı ulyâdan aldığım üç ay me'zûniyet üzere Der'aliyye'ye gelmiş ve bi'z-zarûre tedâvî-i mezkûr temâdî ederek bugüne kadar kalınmağa mecbûriyet görülmüş idi. Şu hâlde sâye-i veliyyü'n-ni'amide maksad-ı 'âcizânem hâsıl ve ma'zeret-i mezkûre tamâmen zâil olarak 'avdet edilecek ise de mesâfenin bu'deti hasebiyle tarîkde geçirilecek eyyâma masrûf olmak [üzere] müddet-i me'zûniyet-i dâ'iyânemin bir mâh daha temdîdine lutfen müsâ'ade-i aliyye-i cenâb-ı mün'imânelerinin erzân buyurulmasını istîrhâm ederim. Ol bâbda ve her hâlde emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

20 Teşrîn-i Sâni 335 [20 Kasım 1919]

ed-Dâ'î Ma'mûretü'l-azîz Vilâyeti Merkez Müftîsi Kemâleddin"

"İstid'â 1180; 3/2368

Mamuretü'l-azîz merkez müftîsi Kemâleddin Efendi'ye tedâvi için 23 Ağustos 335 tarihinde i'tâ buyurulmuş olan üç mâh me'zûniyetinin meâl-i istid'âya nazaran berây-ı tedâvi temdîdi tensîb edilmiş olmağla karîn-i tasvîb-i 'âlî buyurulduğu takdîrde keyfiyetin vilâyet-i müşârünileyhâya izbârından sonra Sicil Müdiriyet-i behiyesine havâle buyurulması bâbında emr ü fermân veliyyü'l-emrindir.

29 Teşrîn-i Sâni 335 [29 Kasım 1919]

Bâb-ı Fetvâ Me'mûrîn Kalemî Müdiriyeti"

(Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi, Kemâleddin Efendi dosyası.)

*Kısılıp kaldım otelde mahbûs
Ben de me'yûs Naîmî me'yûs
Böyle zannetmez idim Sivas'ı
Muhtelif gerçi bilirdim nâsı
Kimi görsen sana bîgâne bakar
Kızılmak gibi bir yana akar
Ekmeği bolcasa da meyvesi yok
Toz ile araba sesi pek çok⁵⁶*

335 (1919)

Kemâleddin Efendi buradayken yazdığı ikinci şiirinde bu dünyada hiçbir ümidin mahkûmu olmadığını, şerîate hizmeti arzuladığını, fitraten çalışkan ve ilmi seven biri olduğunu, gözlerine perde inmeden önce gece gündüz uğraşarak İbn Arabî'nin eserlerini döne döne incelediğini dile getirmekte; kataraktan sonra yaptığı kötülöklere pişmanlık duyup istiğfâr ettiğini, Allah'tan ümidini kesmediğini, tedâvi maksadıyla memleketinden uzak kalmayı göze aldığını söylemektedir. Hiç istemediği hâlde kendisini başkalarına muhtaç hâle getirdiği için gözüne de sitemkâr olan Kemâleddin Efendi nihâyet Esad Paşa sayesinde sağlığına kavuştuğunu beyân ile Allah'a şükür ve hamdler etmektedir:

*Yine Sivas'da
Hiç mahkûm olmadım dünyâda bir ümmide ben
Hidmet etmekdi murâdım şer' ile tevhîde ben
Fitraten mâil idim üstâdı mecbûr etmedim
Ders için tenbihini bir gün bile te'kîde ben
Muttasıl devr eyleyüp âsâr-ı Şeyh-i Ekber'i
Rûz u şeb sa'y eyler idim himmete tezyîde ben
Gözlerimi bir duman aldı hemân bed' eyledim
Nâdimâne ders-i istiğfârımı tecdîde ben
Lutf-ı Hak'dan kesmedim ümmîdimi verdim karâr
Çâre bulmak-çün vatandan kendimi teb'îde ben*

⁵⁶ Şark İstiklâl Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K083_D804-2_G028_0037.

İstemezken halka muhtâc eyledin âhir beni⁵⁷
İ'tilâlınden neler çekdim senin ey dâde ben
İşte Sivas'a gelüp yazdım bu nev manzûmeyi
Bir nazîre yapmağı kâsd eyledim Saîd'e ben⁵⁸
Hazret-i Peygamber'e etdim dehâlet başladım
Dâmen-i afven İlâhî destimi temdîde ben
*Çok günehkârım **Kemâleddin** fakat Allâh bilir*
Sa'y ederdim ma'siyetden gönlümü tebrîde ben
Pek çalışdım hâlimi Es'ad Paşa'ya arz edüp
Verdiği emri hemân icrâ ile te'yîde ben
Hamdü lillâh gözlerim açıldı İstanbul'da
Lutf-ı Hakk'a şâkir oldum başladım tahmîde ben⁵⁹

Meşihat'ten aldığı bir aylık izin göz önünde bulundurulduğunda Kemâleddin Efendi'nin Aralık 1919'un sonlarında El'aziz'e döndüğü söylenebilir. Katarakt sonraki yıllarda nüksetmemişse de Kemâleddin Efendi ömrünün sonuna kadar şekere bağlı göz tansiyonu hastalığından kurtulamamıştır.

⁵⁷ âhir: dâim (Ö.N nüshası) Kemâleddin Efendi İbnülemin'e gönderdiği deftere sadece bu beyti şu notla kaydetmiştir: "Gözüme ameliyat yapıldığı sırada imlâ ile vücûda getirdiğim uzun bir manzumenin hatırimda kalan bir beytidir. Esâsı evrâk-ı zâyi'a meyânında kalmıştır." (Kemâleddin Efendi, *Dîvânçe*, vr. 14^a) Kemâleddin Efendi son cümlesiyle şiirlerinin bulunduğu defterlere Şark İstiklâl Mahkemesince el konulduğuna işaret etmektedir.

⁵⁸ Kemâleddin Efendi, şiirini tanzîr ettiği "Saîd" ve gazeli hakkında malumat vermemiştir. Araştırmalarımız neticesinde "Lastik Saîd" diye meşhur olmuş Şurâ-yı Devlet Bidâyet Mahkemesi Reisi Kemâlpaşazâde Saîd Bey'in (ö. 1921) Nevres'e (ö. 1876) ve Ali Rıza Paşa'ya (ö. 1846) atfedilen bir gazelini tanzîren yazdığı

Eski bir nazmı tahatturla düşüp ikdâma ben
Eyledim tanzîrini bir nev zemîn-i nâme ben

Zabtolunmaz at gibi vurdun beni yerden yere
Nesr ü nazmından neler çekdim senin ey hâme ben

beytleriyle başlayan manzumesine rastladığımız da bu şiirin kafiyesi Kemâleddin Efendi'nin yazdığıyla aynı değildir; sadece redif tutmaktadır. Bununla birlikte Ömer Naîmî Bey'in Kemâleddin Efendi'nin gazelini yazdığı deftere Saîd Bey'in bu şiirini de almış olması Kemâleddin Efendi'nin buna nazîre yazdığı kanaatine bizi sevk etmektedir. (bk. Şark İstiklâl Mahkemesi Arşivi, IM_T12_K083_D804-2_G028_0071-73; İbnülemin, *Son Asır Türk Şâirleri*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1970, III, 1599-1600)

⁵⁹ Şark İstiklâl Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K083_D804-2_G028_0037.

Onun bu mevzu çerçevesindeki son manzumesi mürşidi İmam Efendi'ye ithâf ettiği gazeldir. Bir tahassürnâme mâhiyetinde olan bu şiirde Kemâleddin Efendi mecbûren çıktığı İstanbul yolculuğu için evvelâ İmâm Efendi'den izin aldığını; nitekim onun himmeti sayesinde birçok meşakkatin üstesinden gelebildiğini söyleyerek Allah'ın lutfuyla açılan gözlerine şeyhinin yüzü suyu hürmetine tekrar perde inmemesi için duâ etmektedir. Ona göre İmâm Efendi gavstır, Allah'ın lutf u ihsânının cilvegâhıdır, Allah onu başka türlü tecellilere mazhar kılmıştır, dolayısıyla onun feyzinden istifade fırsatını kaçırmamak lâzımdır. Kemâleddin Efendi, ondan ayrı kaldığı huzursuz günlerin bir an evvel bitmesini arzulamakta ve onun elini öpüp ayağının toprağına hürmetlerini sunduğunu söylemekte; şiirini Allah'tan İmâm Efendi'nin geniş gölgesinden kendisini de mahrum etmemesini dileyerek tamamlamaktadır:

İmâm Efendi Hazretlerine

İhtiyâr etdim vatandan bi'z-zarûre gurbeti

Bulmak için 'avn-i Hak'la eski gibi rü'yeti

Kendi tedbîr-i sahîfimle değildir bu sefer

Şeyh Bedreddîn Efendi'den de aldım ruhsatı

Yolda emniyyet dahi yokdu fakat Allâh bilir

Şeyh Efendi'nin bana yardımcı oldu himmeti

Lutf-ı Hak'la mazhar oldum der-'akab matlûbuma

Ya'ni Hak verdi bana rü'yet gibi bir ni'meti

Himmet-i şeyhim ile Mevlâ bana göstermesin

'Aynı sûretle basîretten de mahrûmiyyeti

Şeyh Bedreddîn-i Sâminî Efendi gavsdır

İktisâb-ı feyz-i tâm eyle kaçırma fırsatı

Mazhar etmiş başka bir türlü tecelliyâta Hak

Feyz-i Hakk'ın cilvegâhı bilmelidir Hazret'i

'Âcizâne dest bûs olmakla takdîm eylerim

Hâk-pâ-yı Hazret-i Şeyh'e 'azm-i hürmeti

Ayrılıktan bî-huzûr oldum Hudâ lutfi ile

Vuslata tebdîl kılsın çektiğim bu firkati

Bir zamân dûr etmesin fevk-i Kemâleddîn 'den
*Şeyh Bedreddîn Efendi sâye-i cem'iyeti*⁶⁰

Kemâleddin Efendi ve Ömer Naîmî Bey bu zahmetli katarakt macerasını unutmamışlardır. Kemâleddin Efendi yaklaşık otuz yıl müderrisliğini yaptığı, mütevellisinde bulunduğu, babasından kendisine intikal eden Harput Kâmil Paşa Medresesi'nin Tevhid-i Tedrisât Kanunu (3 Mart 1924) icabı kapatılarak medrese ve akarına el konulmasına çok üzölmüş; Hukuk Mektebi'nde okumak maksadıyla o sıralar Ankara'da bulunan Ömer Naîmî Bey'den medreseyi kurtarması için mebuslarla görüşerek TBMM nezdinde teşebbüslerde bulunmasını istemiştir. Konuya dair peşpeşe gelen mektuplardan sonra bazı tanıdıklarla görüşen Ömer Naîmî Bey, 28-29 Eylül 1925 tarihli cevabî mektubunda ortalığın çok karışık olduğunu, sarığın yasaklandığını, imamlara ve müftülere bile şapka takma mecburiyeti getirildiğini, medresenin tâli bir mesele hâline geldiğini, kapatıldıysa bile evlerinin müsâit olduğunu, derslere orada devam edebileceğini belirtmiş, sabırlı ve mütehammil olması gerektiğini hatırlatıp bu duruma üzölmemesini istirhâm ederek "... mütebâki kalan birkaç sarığın da zevâli pek yakındır. Binâenaleyh medreseyi

⁶⁰ Şark İstiklâl Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K083_D804-2_G028_0039. Ayrıca bk. Ahmet Karataş, "Şark İstiklâl Mahkemesi'nin Belgeleri Işığında İmâm Efendi...", s. 172-173.

Günerkan Aydoğmuş'un *Harput Kültüründe Din Âlimleri* adlı eserinde (Elazığ 1998, s. 59, 146-147) Kemâleddin Efendi'nin gözlerindeki rahatsızlık sebebiyle İstanbul'da hastanede acılar içerisinde yatarken uykuya daldığı, rüyasında İmam Efendi'yi elinde bir fincan kahve ile hastane odasında yanbaşında gördüğü, İmam Efendi'nin kendisine "Kahveyi özlemişsindir Hâfız!" diyerek fincanı uzattığı, Kemâleddin Efendi heyecan ve sevinçle kahvesini içtikten sonra İmam Efendi'nin "Kahvenin telvesini gözüne sür bir şeyin kalmaz." dediği, Kemâleddin Efendi'nin denileni yaptığı, İmam Efendi'nin de fincanı alıp kapıdan çıktığı, Kemâleddin Efendi'nin kapıya koşarak onu uğurlamak istemesine rağmen koridorda kimseyi göremediği; bu esnâda uyandığı ve gözlerindeki ağrının kesildiğini farketmediği, birkaç gün içinde de tamamen iyileşip taburcu olduğu, doktorların bile bu işe şaşıtlıkları, El'aziz'e döndüğünde İmam Efendi'nin elini öpmeye gidince İmam Efendi'nin tebessüm ederek onu "Hoş geldin, maşaallah telve gözüne iyi gelmiş!" sözleriyle karşıladığı, bu kerâmet karşısında Kemâleddin Efendi'nin ona intisâb ettiği anlatılmaktaysa da bu hikâyenin aslı yoktur. Kerâmet diye anlatılan bu hâdisedeki birçok problemlili tefferuat bir yana Kemâleddin Efendi'nin İmâm Efendi'ye henüz göz rahatsızlığı yaşamadığı genç yaşlarında intisâb ettiğini biliyoruz. Kemâleddin Efendi ayrıca İbnülemin'e gönderdiği terceme-i hâlinde de "*İstanbul'a gidip göz tabîb-i meşhûru Es'ad Paşa tarafından icrâ-yı amelîyât ile tedâvî edilerek lehü'l-hamd muvaffakiyetle üç dört ay zarfında mesrûren avdet etdim.*" ifâdeleriyle ciddi bir operasyon neticesinde ve ancak üç dört ayda iyileşerek Harput'a döndüğünü söylemektedir. (İntisâb dönemi için bk. İmam Efendi'nin Kemâleddin Efendi'nin bazı rüyâlarını tabir ettiği 14 Ağustos 1907 tarihli mektubu [Osman Bedreddin Erzurumî, *Gülzâr-ı Sâminî: Mektûbât* (haz. Ülker Yeniâcun), İstanbul 2006, I, 634-651]; Kemâleddin Efendi'nin İbnülemin'e gönderdiği 7 Teşrîn-i Evvel 1330/ 20 Ekim 1914 tarihli mektubu [İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, İbnülemin Mektup Koleksiyonu, dosya nr. 238]; terceme-i hâl için bk. Kemâleddin Efendi, *Dîvânçe*, vr. 33^b.)

işgâl vız gelir. Aman ricâ ederiz bunu merâk edip başımıza bir belâ daha açmayasın...” cümlesindeki “belâ” ile kendilerini oldukça yoran malum katarakt meselesine atıfta bulunmuştur.⁶¹

Kemâleddin Efendi’nin peşini vefâtına kadar bırakmayan göz rahatsızlığı Ömer Naîmî Bey’in de başına “belâ” olmuş, o da şekerle bağı göz tansiyonuyla yıllarca uğraşmış ve 1954’te bir gözünü kaybetmiştir.⁶² Öte yandan Kemâleddin Efendi’nin diğer oğlu Abdülhamid Hamdî Bey de askerlik vazifesi için İstanbul’dayken 22 Şubat 1925’te Esad Paşa’ya muâyene olmuş, Esad Paşa kendisine gözlük yazmıştır. Abdülhamid Efendi babasına gönderdiği mektupta parasızlıktan yakınırken cebinde kalan beş lirayla gözlük almaya mecbur kaldığını belirtmektedir.⁶³

Sonuç

Yaptığımız çalışmalar Harput’un âlim ve müftü yetiştirmiş kıymetli âilelerinden Efendigiller’in birçok ferdinin şiire meyyâl olduğu, istidâd sahiplerinin ise hemen her vesileyle çeşitli manzumeler kaleme aldıkları neticesine bizi götürmektedir. Harput müftülerinden müderris Ömer Naîmî Efendi, müderris Abdülhamid Hamdî Efendi, El’aziz müftüsü müderris Kemâleddin Efendi ile avukat-müftü Ömer Naîmî Bey babadan oğula Efendigil sülalesinin şiire meyli ve kabiliyeti olan fertlerindendir. Bilhassa Kemâleddin Efendi çocukluğundan itibaren şiirler ezberlemiş, hem başından geçen hem de şahit olduğu bazı hadiseleri nazma dökmekten çekinmemiş, çeşitli tarihler düşürmüş, mekteplerde edebiyat dersleri vermiş, vefâtına kadar da şiir ve edebiyata olan merakını devâm ettirmiştir. Makalemizin ana konusu, dede Ömer Naîmî ve torun Kemâleddin Efendilerin gözlerine musallat olan katarakt illetini anlattıkları, Kemâleddin Efendi’ye hastalığı boyunca refâkat eden oğlu Ömer Naîmî Bey’in de bu meseleye dair hissiyatını dile getirdiği manzumeleridir. Kemâleddin Efendi’nin tedâvi olduğu göz tabibi müderris Esad Paşa da şiir zevkine sahip, ara sıra şiirler kaleme alan bir mütehasstır. Bu itibarla şiir ve edebî neşve bu katarakt macerâsına doktor, hasta, refakatçi üçgeninde ana merkez teşkil etmiş durumdadır. Kemâleddin Efendi’nin manzumelerinden Ömer Naîmî Bey’in kayıtları sayesinde haberdâriz. Ömer Naîmî Bey babasının ve kendisinin

⁶¹ Şark İstiklâl Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K067_D610-2_G040_0003. Kemâleddin Efendi ve Ömer Naîmî Bey’in Mahkeme Arşivi’ndeki bütün mektupları tarafımızdan okunarak bazı notlarla yayıma hazır hale getirilmiştir.

⁶² İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, II, 178; Ahmet Karataş, “Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi”, s. 105.

⁶³ Esad Paşa’nın reçetesi için aş. bk.; mektup için bk. Şark İstiklâl Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K067_D610-1_G013_0002.

şiiirlerini iki deftere yazmış, ancak bu defterlere Efendigel âilesinin geçirdiği soruşturma ve yargılama safhasında Şark İstiklâl Mahkemesince el konulmuş, bilâhere âileye iâde de edilmemiş, doksan iki yıl boyunca bunlara ulaşmak mümkün olmamıştır. TBMM Başkanlığı'nın izniyle 2018'de mahkeme arşivinin araştırmacıların istifâdesine açılması sayesinde incelediğimiz defterlerden makalemizin konusuyla alâkalı şiiirleri bugünkü harflere aktarıp değerlendirerek ilim dünyasının istifadesine sunmaya çalıştık. Bu çalışma, meslekleri ne olursa olsun geçmiş dönemin eğitiminden geçen insanların sevinç, keder, vuslat, gurbet, yolculuk, sağlık, hastalık başta olmak üzere bütün tecrübe ve hislerini mutlak sanat gayesi gütmenden eski şiiirin kaideleri çerçevesinde dile getirmekten çekinmediklerini bir kez daha tarih ve edebiyat meraklılarına göstermiş olmaktadır.

Kaynakça

A. Naki-Süreyyâ Sâlim-H. Vâhid, *İstanbul Tıp Fakültesi Serîriyyât-ı Ayniyye Müderrisi Doktor Es'ad Paşa'nın Serîriyyât-ı Ayniyye Dersleri*, (İstanbul): Matbaa-i Orhaniye, 1917.

Atatürk, Kemal, *Nutuk*, I-III, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1970.

Aydoğmuş, Günerkan, *Harput Kültüründe Din Âlimleri*, Elazığ: ELESKAV, 1998.

Bâb-ı Âlî'nin Millî Hareketi Dağıtmak ve Mustafa Kemal'i Tevkîf Etmek Teşebbüsü: Ali Galip Hâdisesi, Yunus Nadi'nin Hatıraları, İstanbul: Sel Yayınları, 1955.

Çulcu, Murat, “Bekirağa Bölüğünden Anılar”, *Hapishane Kitabı* (ed. Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun), İstanbul: Kitabevi, 2005.

Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi, Kemâleddin Efendi Dosyası.

Erdem, N., “Cumhuriy[e]tin Elazığ'daki Nurları”, *Turan*, nr. 588 (29 1'nci Teşrin 938), s. 1-2.

Etker, Şeref, “Ophtalmoscope Essad”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, IX/1-2 (İstanbul 2007-2008), s. 151-164.

Hocazâde Ahmed Hilmî, “Tezkâr-ı Ebrâr: 16- Fâzıl-ı Bî-müdânî Harputî Hoca Ömer Na'imî Efendi Rahmetullâhi Aleyh”, *Ceride-i Sûfiyye*, sy. 24/7 (İstanbul, 17 Eylül 1328), s. 5-7.

İnal, İbnülemin Mahmud Kemâl, *Son Asır Türk Şairleri*, I-IV, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969-1970.

Kara, İsmail, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi*, II, İstanbul: Risale Yayınları, 1987.

Karaca, Emin, *150'likler*, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 2004.

Karataş, Ahmet, “Arşiv Vesîkalarına Göre Ma'mûretü'l-azîz (Elazığ) Vilâyetinde 1890'larda Başlayıp 1916'ya Kadar Devam Eden Müftülük Krizi”, *İslâmî İlimler Dergisi*, 14/2 (2019), s. 195-226.

Karataş, Ahmet, “Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 49 (Aralık 2015), s. 29-125.

Karataş, Ahmet, “Şairini Vazifesinden Edip Sürgüne Gönderen Bir Gazelin Hikâyesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, LIX/2 (2018), s. 83-111.

Karataş, Ahmet, “Şark İstiklâl Mahkemesi'nin Belgeleri Işığında İmâm Efendi (Osman Bedreddin Erzurumî) ile Harput Ulemâsından Müftü Kemâleddin Efendi Arasındaki Mürşid-Mürîd İrtibâtı”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 11 (Bingöl 2018), s. 155-182.

Kemâleddin Harputî Efendi, *Dîvânçe*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, İbnülemin Koleksiyonu, nr. 03125.

Kemâleddin Harputî Efendi, *Mecmua*, Ankara Üniversitesi Kütüphanesi Yazmaları, nr. 38182.

Keskinbora, Hıdır Kadircan, *Bilimde, Siyasette, Milli Mücadelede Bir Işık: Esad Işık*, İstanbul: Kavis Yayıncılık, 2010.

Keskinbora, Hıdır Kadircan, *Mehmet Esat Işık Paşa Hayatı, Tıp Tarihimizdeki ve Türk Oftalmoloji Tarihindeki Yeri ve Katkıları*, doktora tezi, 2006, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

Kurdoğlu, Veli Behçet, *Şâir Tabîbler*, İstanbul: Baha Matbaası, 1967.

Muallim Saâdetlü Es'ad Paşa Hazretlerinin Nutuklarıdır, İstanbul: Mekteb-i Fünûn-ı Tıbbiyye-i Şâhâne Matbaası, 1324.

Nur, Rıza, *Hayat ve Hatıratım*, I-IV, İstanbul: Altındağ Yayınevi, 1967.

Ömer Naîmî Harputî, *Manzûme-i Naimiyye*, [Ma'mûretü'l-azîz]: Matbaa-i Müzellefzâde Rızâ Efendi, 1283.

Özer, Sevilay, "Ali Galip Olayı", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sy. 2 (e-dergi, 2017), s. 1-12.

Sarıkoçuncu, Ali "Şeyhülislam Mustafa Sabri'nin Millî Mücadele ve Atatürk İnkılapları Karşıtı Tutum ve Davranışları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XIII/39 (Ankara 1997), s. 787-812.

Sayı, Hasan Basri, *Osmanlı Belgeleri Işığında Dr. Esat Bey'in Biyografisi ve Görme Engellilere Yönelik Eğitim Çalışmaları*, yüksek lisans tezi, Konya 2008, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sunguroğlu, İshak, *Harput Yollarında*, I-IV, İstanbul: Elazığ Kültür ve Tanıtma Vakfı, 1959-1968.

Yarar, Necmeddin Rıfat - Ünver, A. Süheyl, *Müderres Doktor ve Göz Mütihazsısı Esad "Işık" Paşa*, İstanbul: İstanbul Tabip Odası, 1972.

Yayla, Turay, *Diplomat Hasan Esat Işık'ın Biyografisi*, yüksek lisans tezi, İstanbul 2014, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şark İstiklâl Mahkemesi Arşivi Belgeleri:

nr. IM_T12_K067_D610-1_G005_0014.

nr. IM_T12_K067_D610-1_G005_0025.

nr. IM_T12_K067_D610-1_G005_0026.

nr. IM_T12_K067_D610-1_G013_0002.

nr. IM_T12_K067_D610-2_G040_0003.

- nr. IM_T12_K067_D610-2_G047_0038.
- nr. IM_T12_K067_D610-2_G047_0039.
- nr. IM_T12_K067_D610-2_G047_0040.
- nr. IM_T12_K067_D610-2_G047_0041.
- nr. IM_T12_K067_D610-2_G047_0071.
- nr. IM_T12_K067_D610-2_G047_0072.
- nr. IM_T12_K067_D610-2_G047_0073.
- nr. IM_T12_K083_D804-2_G028_0034.
- nr. IM_T12_K083_D804-2_G028_0035.
- nr. IM_T12_K083_D804-2_G028_0036.
- nr. IM_T12_K083_D804-2_G028_0037.
- nr. IM_T12_K083_D804-2_G028_0038.
- nr. IM_T12_K083_D804-2_G028_0039.

دوقتور اسعد

طب فاكولتهسى سرپرقات عيىبه مدرسى
دپلوما نومبروسى ۱۲۰۵

Dr. N. ESSAD
Professeur oculiste
diplômé de la Faculté de Paris

N. 25586

PRESCRIPTION
pour lunettes, pince-nez et pince-nez correcteurs

M. Abdülhamid

Vision de près	o. d. + 4 sph. courvée o. g. + 3 " "
Vision de distance	o. d. o. g.
Vision constante	o. d. o. g.
Conserve	Coquille bleue, fumée, teinte N. Plan bleu, fumé, teinte N.

DIAGNOSTIC:
Hypermetropie moyenne double.

90 90
180 0
O.D O.D

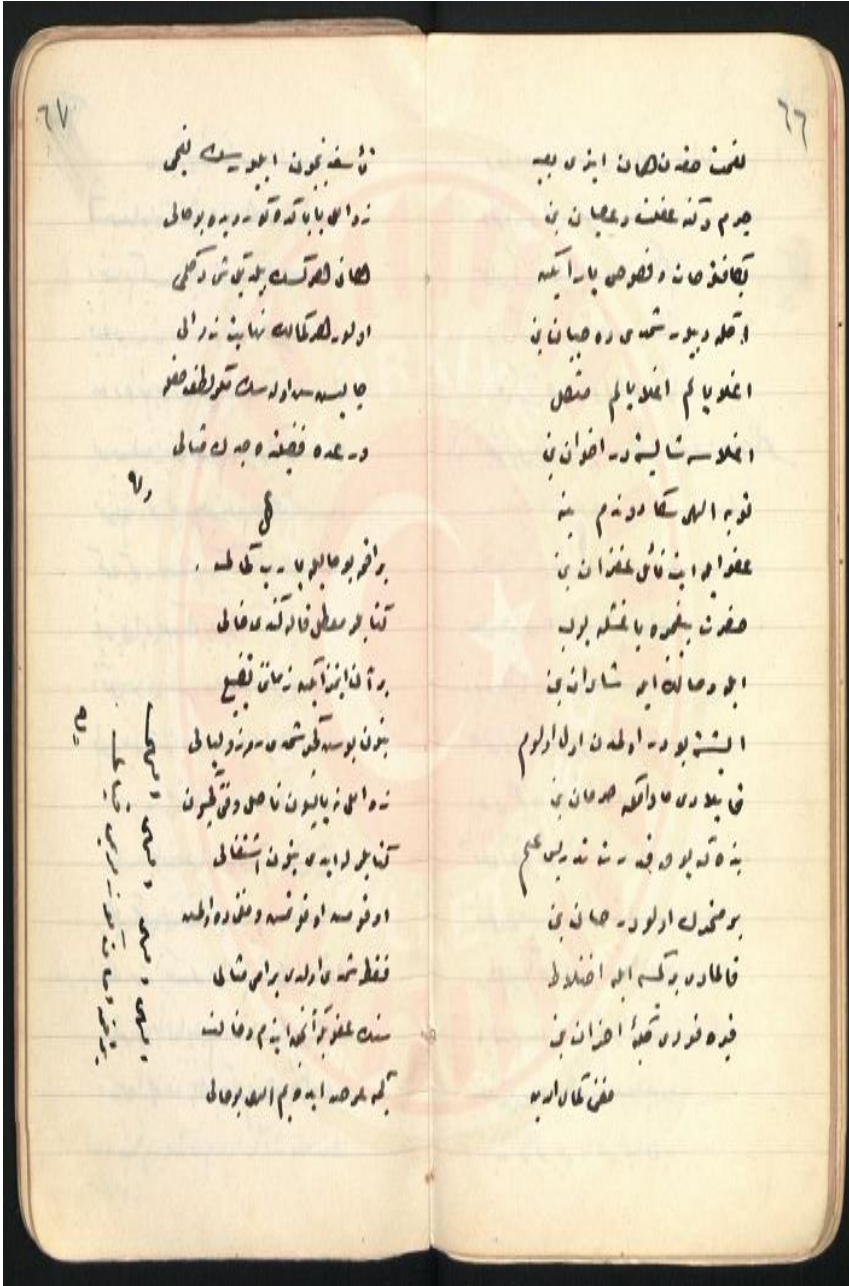
Constantinople, le 27. 2. 1925 *Essad*

٢٦١

تلفون : قاضى كوى ٢٦٢ قاضى كوى قيشلق هاله تياروسى قارشوسنده

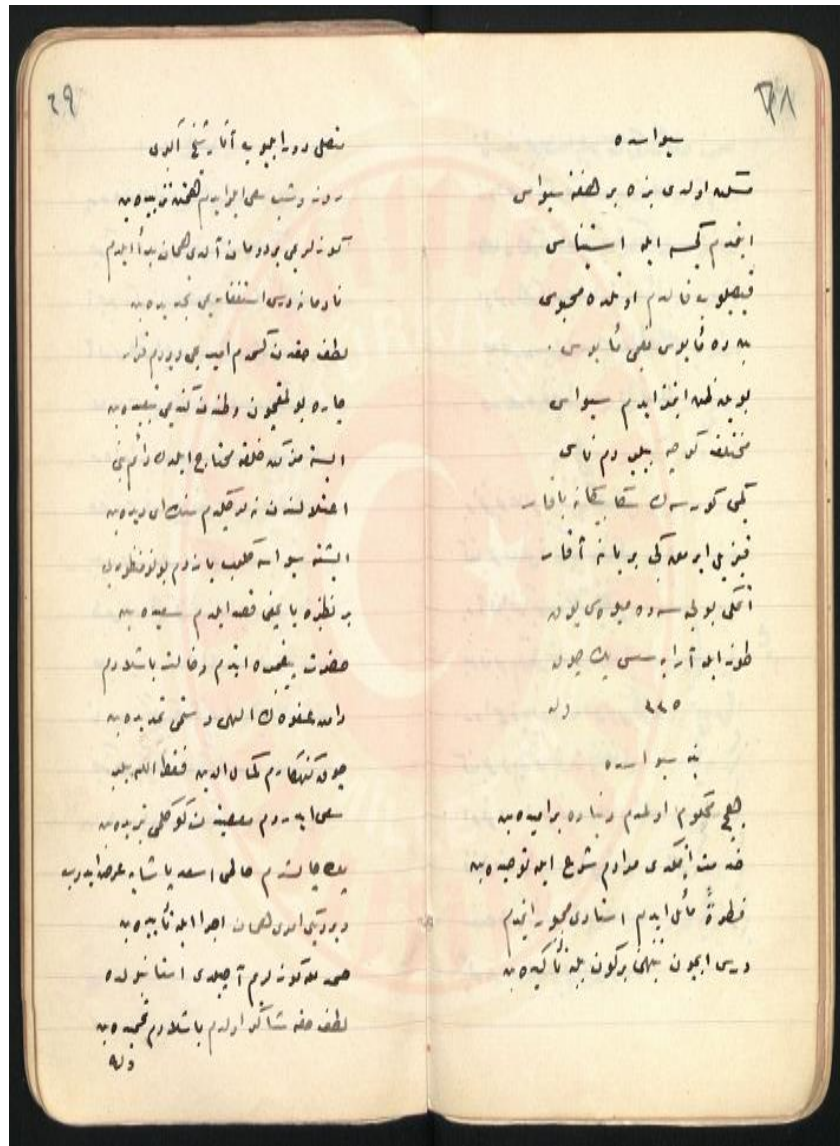
Dr. Esad Paşa'nın Kemâleddin Efendi'nin oğlu Abdülhamid'e yazdığı reçete.

(Şark İstiklâl Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K083_D804-1_G012_0007)



Ömer Naîmî Bey'in babasının şiirlerini kaydettiği defterinden örnek metinler.

(Şark İstiklâl Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K083_D804-2_G028_0036-37)





Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi (FÜHAD)
Cilt: 6, Sayı: 12, Eylül 2019, s. 103-119, ISSN: 2148-2527

Journal of Harput Studies, Vol. 6, Issue 12, September 2019, pp. 103-119

Araştırma Makalesi/Research Article

I. DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA ELAZIĞ'DA EĞİTİMİN DURUMU

The State Of Education In Elazığ During The First World War

Özcan TATAR* **Suha Oğuz BAYTİMUR****

Geliş/Received: 05.08.2019

Kabul/Accepted: 25.09.2019

Öz

Osmanlı Devleti'nin en zor zamanlarından biri olan I. Dünya Savaşı süreci, darlık ve zorluk dönemi olarak bilinir. Bu dönemde birçok cephede yapılan muharebeler nedeniyle, gerek nüfus, gerekse ekonomik açıdan büyük kayıplar yaşanmıştır.

Devlet, söz konusu dönemde yaşadığı güçlüklerle rağmen, eğitim alanında faaliyet göstermeye çalışmıştır. Ancak mevcut öğretmenlerin çoğunun silahlı savaşta alınmış olması, eğitim faaliyetini büyük ölçüde aksatmıştır.

Hazırlanan bu çalışmada, dönemin teftiş raporlarına yansımış olan bilgiler ışığında, Elazığ'daki eğitimin durumu hakkında malumat verilmiştir. Bu raporlar çerçevesinde, Elazığ'da o dönemde mevcut olan okulların durumu, öğretmen ve öğrencilerin okul ile olan irtibatları ile ilgili değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Elazığ, Eğitim, Teftiş Raporları, okullar, Birinci Dünya Savaşı*

Abstract

One of the most difficult times of the Ottoman Empire, the First World War process, is known as a period of stenosis and difficulty. During this war period, there were great losses both in population and economic terms due to the battles on many fronts.

* Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, otatar@firat.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9213-3350>.

** Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, obaytimur@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-9436-4283>

In spite of the difficulties experienced during the war period, it was tried to be active in the field of education. However, the recruitment of a large number of existing teachers has hampered education activities to a great extent.

In this study which about the situation of education in Elazığ in the light of the information reflected in the inspection reports of the period. In the framework of these reports, assessments were made about the situation of the schools in Elazığ and the relations of the schools in Elazığ and the relations of teachers and students with the school.

Keywords: *Elazığ, Education, Inspection reports, schools, First World War.*

Giriş

Küçük bir beylik halinde kurulmuş olan Osmanlı Devleti, kısa bir süre sonra geniş sınırları ve kurumları ile dikkate değer bir gelişme gösterir. Bu gelişme sürecinde temel eğitim kurumu olan medreseler de belirli bir başarı grafiği yakalar. Ancak Osmanlı Devleti'nin duraklama dönemine paralel olarak, eğitimde de bozulmalar ve aksamalar yaşanmaya başlar. Klasik dönemde Osmanlı eğitim sisteminin temelini oluşturan medreseler, gerek ilk yenileşme döneminde ve gerekse Tanzimat Dönemi ve sonrasında kendi haline bırakılır, medreselerin modernleştirilmesine yönelik önemli bir gelişme olmaz. Buna karşın medreseler, yenileşme döneminde de eğitim faaliyetlerine devam eder (Berkes, 1973, s.204).

Osmanlı Devleti döneminde ilk eğitimin başladığı yer olarak sıbyan mektepleri görülmektedir. 1839'da Tanzimat'la başlayan Avrupalılaşıma hareketinden sonra Avrupa tipi okullar kurulur. İlköğretim okulları ibtidai mektepleri, ortaöğretim okulları idadiler, rüştiyeler ve sultaniler şeklinde teşkil olunur (Tunaya, 1999, s.40).

İlk eğitimin başlangıç yeri olan sıbyan mektepleri, 1862 yılında ibtidai mekteplere dönüştürülerek yeni usulde eğitim ve öğretime başlanır. Bu ıslahat 1871'de genişleyerek devam eder. Ancak sıbyan mektepleri tamamen ortadan kalkmaz. Bir taraftan sıbyan mektepleri kendi içinde ıslahata tabi tutulurken, diğer taraftan da ibtidaiye programları geliştirilir. 1891 yılında şehir ibtidaiileri 3, köy ibtidaiileri ise 4 yıl eğitim verecek şekildedir (Baltacı, 2002, s.455). Sıbyan mekteplerine başlama yaşını 5-10 yaş arası gösterenler olduğu gibi, 5-6 yaşları arası diyenler ve bu rakamı daha aşağı çekenler de vardır (Hızlı, C.V, s.212 – Baltacı, 1976, s.19).

Devlet, eğitim faaliyetlerinin sağlıklı yürütebilmesi için, bu işi teşkilatlı bir hale getirerek 1857'de kurulan Maarif Nezareti usulüne göre, zaman içerisinde her vilayete birer maarif müdürü atar. 1869 tarihinde yayınlanan Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi, teşkilatın idare ve görevlerini kanunî bir

hükme bağlamıştır. Gayrimüslim mektepler ise 1866'da kurulan gayrimüslim ve ecnebi mektepleri müfettişliğinin uhdesinde çalışmalarına devam etmişlerdir (Taşkın, 2013, s.1329). Fakat yeni yeni açılmaya başlanan okullar (rüşdiyeler, idadiler), imparatorluk coğrafyasında yayılmaya başlamasına rağmen, vilayetlerde hali hazırda bir maarif teşkilatı kurulamamıştır. Maarif Nizamnamesi'nin yayınlanmasıyla, vilayet maarif müdürlüklerinin kurulması işi, kanun emri olarak hükümetin görevleri arasına girer. 1879 yılında maarif merkezî teşkilatında yapılan değişikliklerle, vilayet maarif müdürlüklerinin kurulması konusu ele alınır ve hemen uygulamaya geçilir (Kodaman, 1988, s.58). Nihayet 1882 tarihli resmî ilanla hükümet, maarif müdürlüklerinin kuruluşunun gerekçelerini açıklayarak, büyük bir özenle bu işi yürütür. 1882 yılından itibaren her vilayet merkezine ihtiyaç hâsıl oldukça birer maarif müdürü gönderilir (Mahmud Cevad, 1338, s.126).

1.Osmanlı Devleti Döneminde Elazığ'da Eğitim Kurumları

Tarihin ilk dönemlerinden itibaren yerleşim yeri olan Harput; Urartu, Roma, Bizans, Sasani, Emevi ve Abbasi hâkimiyetlerinden sonra Selçuklu himayesine girmiş, Selçukluların zayıflamaya başlaması ile de Artuklular tarafından yönetilmiştir. Bir dönemlik Anadolu Selçuklu hâkimiyetinin ardından İlhanlı, Memluk, Dulkadirli, Akkoyunlu ve Safevi hâkimiyetlerinden sonra 1515 tarihinden itibaren Osmanlı hâkimiyeti altına girmiştir. Osmanlı hâkimiyeti döneminde 19. yüzyılın ortalarına kadar, Diyarbakır Eyaleti'ne bağlı sancak veya kaza olarak idari sistem içerisinde yer almıştır. Tanzimat'tan sonraki düzenlemelere bağlı olarak, idari alanda yapılan değişiklikler bağlamında 1846 yılında Harput Eyaleti oluşturulmuştur (Aksın, 1999, s.60).

Yeni oluşturulan Harput Eyaleti'nin merkezi ilk dönemlerde Harput iken, ulaşımın zorluğu ve kış şartlarının çetin geçmesi nedeniyle, bugünkü Elazığ'ın olduğu ovalık bölgeye, o zamanki adlandırma ile Mezraa'ya doğru inişler başlamıştır. Bu süreçte 1866 yılından itibaren inişler artmış ve idare merkezi Harput yerine, yeni oluşan Mezraa ve çevresi olmuştur. Aynı yıl içerisinde dönemin Harput Valisi olan Ahmet İzzet Paşa, Harput Eyalet Meclisi'nde aldirdığı bir kararla Ağavat Mezraası adı verilen ovada oluşan şehrin ismini Padişah Abdülaziz'in ismine izafeten Mamüratü'l-aziz olarak değiştirilmesini uygun bulmuş ve bu teklif Meclis-i Vala'da görüşülerek tasdik görmüştür. 1867 yılı Ocak ayında da bu hususta irade çıkmıştır (Aksın, 1999, s.72).

1867 Vilayet Nizamnamesi'nin uygulanmasıyla birlikte, Mamüratülaziz Eyaleti ilga edilerek, Harput ve çevresi tekrar Diyarbakır Vilayeti'ne bağlı bir sancak haline getirilmiştir. Mamüratülaziz Sancağı 1875 yılında Diyar-

bakır Vilayeti'nden ayrılarak müstakil mutasarrıflık haline, 1879 yılından itibaren ise mutasarrıflıktan Vilayet haline getirilmiştir (Aksın, 1999, s.72).

Mamüratülaziz Eyaleti'nin tekrar oluşturulması sonrasında bütün idarî birimler Mezraa olarak bilinen bölgede oluşmuştur. Bu dönemde Harput'ta ikinci bir Belediye birimi oluşmasına rağmen, belediye dışındaki idari işlemler için ahali yeni oluşan Mezraa'ya gitmek zorunda kalmıştır. 1897 (Rumi 1313) tarihinde Harput'da 3. sınıf bir kaymakamlığın teşkili için, halkın teşebbüsü ve vilayet makamının inhası üzerine irade-i seniyye çıkmış ise de, mali sebeplerden dolayı tehir edilmiştir. 1899 (Rumi 1315) tarihinde Harput'da 3. sınıf bir kaymakamlık teşkiline ikinci defa olarak irade-i seniyye çıkmıştır (Sunguroğlu, 1958, C.1, s.218).

Bu dönemde Mamüratülaziz Vilayeti'nin sınırları dâhilinde bugünkü vilayetlerden Elazığ, Malatya, Adıyaman ve Tunceli (o zamanki adıyla Der-sim) illeri ile Bingöl, Erzincan ve Diyarbakır'ın bazı ilçeleri mevcut bulunmaktaydı (Aksın, 1999, s.35-36).

Tanzimat'tan sonra oluşturulmaya başlanan eğitim kurumları Elazığ sınırları dâhilinde de oluşturulmuş ve eğitim yapılmaya başlanmıştır. Bu dönem ile ilgili olarak İshak Sunguroğlu'nun verdiği bilgilere göre, Harput'ta mevcut eğitim kurumları şu şekildedir:

A. Hususi Mektep ve Medreseler

1. Aile ocağında tahsil
2. Mahalle Mektepleri
3. Evkaf tarafından idare edilen sıbyan mektepleri
4. Medreseler-Kütüphaneler-İcazet

B. Resmi Mektepler

1. İptidai mektepleri. Erkek, kız ve numune ibtidailer
2. Rüştîye Mektepleri. Harput Mülkiye Rüştîyesi.
3. Elaziz Askeri Rüştîyesi.
4. Mülkiye İdadisi ve Sultaniye
5. Meslek Mektepleri
 - a. Darül-Hilafetül-Aliye
 - b. İmam-Hatip Mektebi
 - c. Darül-Muallimin

d. Darü-Harir

e. Nafia Fen Mektebi

f. Sanat Mektepleri

g. İlk Mektepler olarak yer almıştır (Sunguroğlu, 1958, C.2,s.7).

1892-1893 istatistiklerine göre; Mamuratülaziz Vilayeti'nin bütünü dâhilinde 392'si eski tarzda, 6'sı yeni tarzda olmak üzere, toplam 398 mektep bulunmaktaydı. 1905-1906 ders yılında ise; 77 erkek mektebi, 3 kız mektebi olmak üzere, 80 mektep yeni tarzda eğitim vermekteydi (Kodaman, 1988, s.86-90-Komisyon, 2010, s.30).

Sultan II. Abdülhamit devrinde eğitime büyük önem verilmiştir. Bu bağlamda olmak üzere Mamuratü'l-aziz Vilayeti dahilinde bulunan idarî yapı içerisinde; Merkez Kaza'da 12, Malatya'da 5, Çemişgezek ve Keban'da 4, Akçadağ ve Eğin'de 6, Kızıl Kilise (Nazımiye), Çarsacak, Ovacık ve Arapkir'de 2, Behisni'de 9, Hısn-ı Mansur'da 4, Kâhta, Pütürge, Hozat ve Mazgirt'te 3 ibtidâi mektep açılmıştır. Mamuratü'l-aziz Vilayeti'nin eğitimi için gerekli olan öğretmen ihtiyacını sağlayacak Dâru muallimin açılması ise II. Abdülhamid döneminin sonlarına doğru gerçekleşmiştir (Çelik, 2015, s. 59)

1. Teftiş Raporlarına Göre I. Dünya Savaşı Sırasında Elazığ'da Eğitim ve Öğretim Durumu

Osmanlı Devleti döneminde devlet kurumu olarak Maarif teşkilatının kendi bünyesinde belirli bir düzen ve sistematığı bulunmaktaydı. Devlete ait arşiv kayıtları ayrıntılı olarak incelediği zaman uygulanan eğitim sistematığı geniş bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Aşağıda muhtevasını vermeye çalıştığımız belgeler 1915 yılında Mamuratülaziz Maarif Müdüriyeti'nden mevcut mektepleri teftişle görevlendirilen Maarif Müfettişi Abdulkadir Efendi'nin gözlem ve incelemeleri sonucunda kaleme alınan Elaziz Livası maarif teftiş özet raporlarıdır. Genel teftişe ait olan bilgilerin özet olarak aktarıldığı bu raporlarda, o yılların eğitim durumunun analiz edilmesi açısından çok önemli veriler bulunmaktadır¹.

Belirttiğimiz bu raporlar, bölgenin eğitim-öğretim durumunu gözler önüne serdiği gibi, aynı zamanda sosyo-ekonomik durumu hakkında da bilgi edinmemize yardımcı olmaktadır. Bu bakımdan, köyleri dolaşan müfettiş, bölgedeki incelemelerinde okul ve öğrenci durumunun yanında kaza ve

¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi(BOA), Maarif Nezareti Evrakı(MF. H.T.F.), Dosya No:4, Gömlek No:61. Bu gömlek içerisinde Dersim ve Malatya'ya ait teftiş raporları da bulunmaktadır.

köyler hakkında da bilgi vermektedir. Kaza ve köylerin nüfus durumu başta olmak üzere, halkın ekonomik durumu, ahalinin eğitim kurumlarına ve eğitime bakışı da raporlarda yer bulmuştur. Öğrencilerin yaşam şartları, öğrenci-öğretmen ilişkileri, öğrencilerin ve öğretmenlerin ahlaki durumları müfettiş gözlemlerinde yer almıştır. Okulların fiziki durumu, müstemilatı, binaların eksiklikleri, yeni bir bina yapılacaksa masraf edilecek miktarları, okul araç- gereç ihtiyaçları, ders kitapları ve işlenen müfredatın ne şekilde ve hangi şartlarda olduğu bilgilerinin yanında, öğretmenlerin köylülerle olan ilişkileri hakkında da ayrıntılı bilgiler verilmiştir.

1915 yılına ait olan bu rapor içerisinde; Elaziz Livası dâhilinde bulunan Elaziz Merkez Kazası, Keban ve Harput Kazası'na ait bilgiler bulunmaktadır. Raporunda yer alan bilgiler aşağıda sistematik olarak verilmiştir:

A. Elaziz (Mezraa) Kazası:

1. Mezraa Kasabası:

Müfettiş Abdulkadir Efendi ilk olarak Merkez Kaza olan ve Mezraa ismiyle anılan Elazığ Merkezi ile ilgili bilgiler vermektedir. Merkezde ve merkeze bağlı 25 okulu teftiş eden Abdulkadir Efendi, okulların fiziksel koşulları ve eğitim öğretim için uygunluğu hakkındaki tespitlerini rapor haline getirmiştir. Yapılan incelemede genellikle merkezde veya merkeze yakın olan köylerde bulunan okullarda fiziki şartların eğitim için yeterince elverişli olduğu belirtilmiştir. Bu okullarda var olan sorunlar yapılacak tamiratlarla kolaylıkla giderilebilecek durumdadır. Bu tamiratlar için büyük meblağlarda gerekmemektedir.

Fakat Abdulkadir Efendi'nin tespitlerinde merkezden uzaklaştıkça okulların sorunlarının arttığı da görülmektedir. Raporunda okulların fiziki şartlarının yetersiz olduğu, binaların eski olması nedeniyle kullanıma elverişli olmadığı, eğitim için gerekli olan malzemelerin ya eskidiği için ya da almaya imkân olmaması nedeniyle yetersizliği vurgulanmıştır. Köylerin bir kısmında erkeklere ait okulların bulunmasına rağmen kızların eğitim görebilecekleri okul bulunmadığı belirtilmiştir. Köylerde yer alan bu okulların fiziki durumlarının ise genellikle yetersiz olduğu, okulların küçük veya tek bir odadan meydana geldiği ve sınıfların sağlıksız olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Birinci Dünya Savaşı nedeniyle eğitim görülen bir bina boşaltılıp, askere tahsis edilmiştir.

Müfettiş Abdulkadir Efendi'nin Mezraa Kasabası ve köylerinde bulunan okullarda yapmış olduğu tespitler şu şekildedir:

2. Mekteb-i Sultanî: Müfettiş Abdulkadir Efendi'nin raporunda; "Mezraada bulunan Mekteb-i Sultanî binası mevcut öğrenciler için yeterli genişlikte değildir. 2000 liralık bir masrafla yeterli genişlikte bir okul yapılabilir." denilmektedir.

3. Dâru'l-mu'allimîn-i Mekteb-i Elaziz: Müfettiş Abdulkadir Efendi'nin tespitlerine göre, bu mektep yeterli olmayıp, dardır. Yeni bir mektep inşa ettirmek için 4000 lira bir masraf gereklidir. Kızlara mahsus olan mektep de dardır. Yeni bir kız mektebi inşası için 1500 lira lazımdır. Mevcut olan kız mektebi o dönemde kapalıdır.

Teftiş raporuna yapılan ekte belirtildiğine göre; Dâru'l-mu'allimîn Mektebi, Fransız Abuna Mektebi'ne nakil olunmuştur. Ancak kısa bir süre sonra askeri ihtiyaçlar nedeniyle burası askerlere tahsis edilmiştir.

Merkez kazada bulunan erkeklere mahsus İbtidai Mektebi mükemmel denilecek bir surette olmasına rağmen, bahçesi yoktur. Keza kızlara mahsus İbtidai Mektebi de gayet iyi durumdadır.

4. Iğki (Aksaray) Karyesi:

Müfettiş Abdulkadir Efendi'nin raporunda; "Bir öğretmeni olan İbtidai Mektebi vardır. Okulun bazı yerleri harap olmuştur. Bu okulun daha iyi olabilmesi için tamir edilmesi gerekmektedir. Bunun için de 5000 kuruş gereklidir." denilmektedir.

5. Kesrik (Kızılay) Karyesi:

Abdulkadir Efendinin verdiği bilgilere göre, bu köyde bir Medrese ile bir İbtidai Mektebi vardır. Ancak bunların bulunduğu bina gayet eskidir. Eğitim yapılmasına uygun değildir. Bu nedenle yeni bir mektep yaptırmak gerekmektedir. Mektebe ait olan malzeme ve eğitim araçları eskimiştir.

6. Hüseyinik (Ulukent) Karyesi:

Müfettişin verdiği bilgilere göre bu köyde erkeklere mahsus bir mektep vardır. Abdulkadir Efendi'nin gözlemine göre okul öğrenciler için yeterlidir. Ancak öğretmene mahsus olan oda haraptır ve tamir edilmesi gerekmektedir.

7. Hoğu (Yurtbaşı) Karyesi:

Abdulkadir Efendinin verdiği bilgilere göre, bu karyede bulunan İbtidai Mektebi, öğrencilerin kullanımına uygun değildir. Gayet eski ve harap olan bina, aynı zamanda küçüktür.

8. Miyadin (Yemişlik) Karyesi:

Abdulkadir Efendinin verdiği bilgilere göre, bu köyde mevcut bulunan İbtidai Mektebi, sıhhat açısından öğrencilerin kullanımına uygun değildir. Mevcut binanın tamir edilmesi mümkün olmadığından yeni bir mektep binası yapılması mecburidir.

9. Perçenç (Akçakiraz) Karyesi:

Abdulkadir Efendinin verdiği bilgilere göre, bu köyde erkeklere mahsus mektep yeterlidir. Ancak kızlara mahsus bir mektebe ihtiyaç vardır.

10. İçme Karyesi:

Abdulkadir Efendinin verdiği bilgilere göre, bu köyde mevcut bulunan İbtidai Mektebi, gayet eski ve rutubetli olup, öğrencilerin sıhhati açısından uygun değildir. Mevcut binanın tamir edilmesi mümkün olmadığından, yeni bir mektep binası yapılması mecburidir.

11. Şahsuvar Karyesi:

Abdulkadir Efendinin verdiği bilgilere göre, bu köyde önceki yıllarda cami haziresi içerisinde bir öğretmeni bulunan İbtidai Mektebi var imiş. Ancak geçen kış cami ile birlikte burası da yıkılmıştır.

12. Alişam (Harmanpınarı) Karyesi:

Rapordaki bilgilere göre, bu köyde bulunan İbtidai Mektebi beş sene önce cami avlusunda bulunan arsa üzerine yapılan yeni binada bulunmaktadır. Yapılan bu bina öğrenciler için yeterli büyüklüktedir. Ancak ders görülen sınıfın tabanı tahtasız olduğu için, öğrenciler toprak üzerinde ders görmektedirler. Bunun yanında öğretmene mahsus oda tamamlanamamıştır.

13. Mollaköy (Mollakendi) Karyesi:

Abdulkadir Efendinin verdiği bilgilere göre, bu köyde mevcut bulunan İbtidai Mektebi, gayet eski olup, öğrencilerin sıhhati açısından uygun değildir. Mevcut binanın tamir edilmesi mümkün olmadığından yeni bir mektep binası yapılması mecburidir.

14. Şintil (Bahçekapı) Karyesi:

Abdulkadir Efendinin verdiği bilgilere göre, bir muallimi olan bu köydeki İbtidai Mektebi küçük olup, bir odadan ibarettir. Ancak rutubetli olmadığından dolayı öğrencilerin sıhhati açısından uygundur.

15. Kürdamlık-i Has (Cevizdere) Karyesi:

Abdulkadir Efendinin verdiği bilgilere göre, bu köyde bulunan İbtidai Mektebi bir odadan ibarettir ve tek muallimi bulunmaktadır. Yeni bir mektep yapılması için önceki yıllarda girişimde bulunulmuşsa da seferberlik dolayısıyla yarım kalmıştır. Mevcut öğretmenin yeni eğitim usulüne aşinalığı zayıftır.

16. Germili (Yedigöze) Karyesi:

Abdulkadir Efendinin verdiği bilgilere göre, bu köyde mevcut bulunan İbtidai Mektebi küçük ve bazı yerleri hasarlıdır. 10 liralık masraf yapılırsa belirli eksikleri giderilebilir.

17. Kinederic (Gözebaşı) Karyesi:

Abdulkadir Efendi'nin gözlemlerine göre, bu köyde bulunan İbtidai Mektebi'nin öğretmeni yeterli bilgiye sahip değildir. Bir odadan oluşan mektep binası rutubetli ve hava almamaktadır. Bu nedenle öğrencilerin sıhhati açısından uygun değildir. Mevcut binanın tamiri ve genişletilmesi mümkün olmadığından yeni bir mektep binası yapılması mecburidir.

18. Hoh-ı 'Ulyâ (Dedeyolu) Karyesi:

Abdulkadir Efendi'nin gözlemlerine göre, bu köyde bulunan İbtidai Mektebi'nin binası bir yıl önce yıkılmıştır. Bu nedenle kiralanan bir evde eğitim yapılmaya çalışılmaktadır.

19. Kürk Karyesi:

Abdulkadir Efendinin verdiği bilgilere göre, bu köyde bulunan İbtidai Mektebi bir odadan ibarettir ve tek muallimi bulunmaktadır. Mevcut olan kısmın bazı yerleri meydana gelen depremde zarar görmüştür. Mevcut mekânın çatısı alçaktır ve sınıf karanlıktır.

20. Helezür (Kavallı) Karyesi:

Abdulkadir Efendinin verdiği bilgilere göre, bu köyde bir odadan müteşekkil olan İbtidai Mektebi'nde eğitim malzemesi mevcut değildir. Sadece yazı tahtası vardır.

21. Hanköy (Hankendi) Karyesi:

Abdulkadir Efendi'nin verdiği bilgiler göre, bu karyede bulunan İbtidai Mektebi için caminin bitişiğinde bulunan bir oda tahsis edilmiştir. Tahsis edilen bu oda; belirtilen köyün ve çevredeki köylerin öğrencileri için gayet küçüktür. Mevcut şartlarda buranın genişletilmesi mümkün değildir. Bu nedenle yeni bir mektep binası yapılması mecburidir.

22. Seyli (Dilek) Karyesi:

Abdulkadir Efendinin verdiği bilgilere göre, bu köydeki İbtidai Mektebi gayet eski olup, tabanı topraktır. Mektepte eğitim araç ve gereçleri yoktur. Mevcut binanın tamiri ve genişletilmesi mümkün olmadığından yeni bir mektep binası yapılması mecburidir. Muallimin eğitim bilgisi gayet yetersizdir.

23. Harabe Câmî' Karyesi:

Abdulkadir Efendinin verdiği bilgilere göre, bu köyde mektep için uygun bir bina yapılamamıştır. Bu nedenle kiralanan bir evde eğitim yapılmaya çalışılmaktadır. Bu köydeki İbtidai Mektebi'nde de eğitim malzemesi mevcut değildir. Sadece yazı tahtası vardır.

24. Kadıköy Karyesi:

Abdulkadir Efendinin verdiği bilgilere göre, bu köyde mektep için uygun bir bina olmadığından, kiralanan bir evde eğitim yapılmaya çalışılmaktadır. Önceki yıllarda mektep yapılması için başlatılan faaliyet, Nahiye Müdürü'nün ihmali nedeniyle başarısız kalmıştır.

25. Baskil Karyesi:

Abdulkadir Efendinin verdiği bilgilere göre, bu köyde bulunan İbtidai Mektebi bir odadan ibarettir ve tek muallimlidir. Mevcut olan kısmın tabanı tahtasız olmasına rağmen, rutubetsizdir. Mevcut öğretmenin eğitim bilgisi fazla yeterli değildir.

26. İringil (Taşlyayla) Karyesi:

Abdulkadir Efendi'nin verdiği bilgilere göre, bu köyde mektep için uygun bir bina olmadığından, kiralanan bir evde eğitim yapılmaya çalışılmaktadır. Burada da eğitim malzemesi mevcut değildir.

B. Harput Kazası

Harput merkez olarak bölgede önemli bir konuma sahiptir. Farklı kültürleri bir arada barındırması nedeniyle eğitim alanında çeşitli okulların açılmasına neden olmuştur. Müfettiş Abdulkadir Efendi'nin raporunu hazırladığı dönemde ise yabancı okul binalarına el konulmuş ve bu okullar eğitim veya farklı amaçlarla kullanılmıştır. Kaza merkezinde bulunan okullarda seferberlik veya daha farklı sebeplerden dolayı bazı sorunlar bulunduğu belirtilmektedir. Yapılacak mali destek ile giderilebileceği düşünülen bu sorunlar, merkeze bağlı köylerde fazlalaşmaktadır.

Kazaya bağlı köylerde eğitim verilen okullarda da var olan sorunlar, Mezraa Kazası'ndaki sorunlarla benzerlik göstermektedir. Bu karyelerde rapora yansıyan sorunlardan biri de öğretmenler ile ilgilidir. Raporda bazı köylerde öğretmenlerin kalacak yerlerinin olmaması nedeniyle köyde yaşamaması veya öğretmenin yetersizliği vb. ifadeler yer almaktadır.

Müfettiş Abdulkadir Efendi'nin Harput Kasabası ve köylerinde bulunan alti okulda yapmış olduğu tespitler şu şekildedir;

1. Harput Kasabası:

Abdulkadir Efendi'nin verdiği bilgiler göre, Harput merkezinde 2 erkek mektebi, 1 kız mektebi mevcuttur. Erkeklerle mahsus mekteplerden biri, savaşın başlangıcı ile boşaltılan Fransız Kapusinler (Kapuçinler) Mektebi'ne taşınmıştır. Ancak kısa bir süre sonra gelişen savaş şartları ile bu bina hastane haline getirilmiştir. Bu nedenle eğitim uygun olmayan ortamlarda yapılmaktadır. Bu mektep için tehcire gönderilen Ermenilerden kalan bir bina (Emval-i Metruke) tahsis edilmeğe çalışılmaktadır. Erkeklerle mahsus mekteplerden diğeri ise eski bir binadır. Bunun tamiri için 20 liralık bir masrafa ihtiyaç vardır.

Yine aynı belgede "Harput merkezinde bulunan kız mektebi için Ermenilerden kalan bir bina (Emval-i Metruke) tahsis edilmiştir. Ancak kız mektebindeki öğretmenler yetersiz olup, eğitim bilgileri noksandır. İyi eğitimli ve donanıma sahip bir muallime-i evvel tayin edilmişse de henüz İstanbul'dan gelmemiştir." denilmektedir.

2. Hoş Karyesi:

Abdulkadir Efendi'nin verdiği bilgilere göre, bu köydeki mektep, bir odadan ibarettir. Sahip olduğu yapı itibarıyla genişletilmesi mümkün değildir.

3. Şüşnaz (Serince) Karyesi:

Abdulkadir Efendi'nin verdiği bilgilere göre, bu köydeki okul yeni teşkil edilmiş bir okuldur. Bunun için yeni bir okul binası yapılmasına başlanmıştır. Ancak seferberlik koşulları nedeniyle tamamlanamadan yarım bırakılmıştır. Okulun öğretmeni yetersiz olup, değiştirilmesi gerekmektedir.

4. Sarını (Altınkuşak) Karyesi:

Abdulkadir Efendi'nin verdiği bilgilere göre, bu köydeki İbtidai Mektebi'nde bir öğretmen mevcuttur. Öğrencilerin eğitim durumu ve bilgileri gayet kısıtlıdır. Bunun bir sebebi de öğretmenin bu köyde ikamet etmemesidir.

5. Üngüzek (Dalıca) Karyesi:

Abdulkadir Efendi'nin verdiği bilgilere göre, bu karyede bulunan İbtidai Mektebi'nin tabanı tahtasıdır. Buna ilave olarak, pencereleri yetersiz olduğu için karanlık olup, öğrencilerin sıhhati açısından uygun değildir. Bu nedenle yeni bir okul inşa edilmesi gerekmektedir. Mektepte eğitim alan çocukların eğitim durumları gayet kötüdür. Mektebin öğretmeni de yetersiz olup, değiştirilmesi gerekmektedir.

6. Dişidi (Hıdırbaba) Karyesi:

Abdulkadir Efendi'nin verdiği bilgilere göre, bu köydeki İbtidai Mektebi; bir öğretmen odası, bir derslik ve küçük bir aralıktan oluşan bir yapıdır. Mevcut yapının tabanı tahtasıdır. Mektepte eğitim alan çocukların eğitim durumları yok denecek seviyededir. Mevcut öğretmen yaşlı olup, eğitim hususunda gayet yetersizdir.

7. Hal Karyesi:

Abdulkadir Efendi'nin verdiği bilgilere göre, Hal karyesi okula devam eden öğrenci sayısı dikkati çeken bir köy olarak görülmektedir. Okula devam eden öğrenci sayısının fazlalığına rağmen, okul binası küçüktür. Bu nedenle yeni bir mektep yapılması gerekmektedir.

C. Keban Kazası

Mezraa ve Harput Kazalarına oranla merkeze daha uzak olan Keban Kazası'nda eğitim alanında önemli yatırımlar meydana gelmiştir. Kazada eski usul eğitim kurumları olan medreselerin yanında batılı tarzda eğitim veren okullarda yer almaktadır. 1907 yılında medreselerde yaklaşık yüz öğrenci eğitim görmektedir (Çakar, 2019, s.8). Yine Keban Kazasında medreselerin yanında batılı tarzda eğitim verilen okullar da bulunmaktadır.

Müfettiş Abdulkadir Efendi'nin bölgede yapmış olduğu incelemeler Keban Kasabası, on köy ve bir nahiyeden oluşmaktadır. Yapılan incelemeler neticesinde yapılan tespitler rapora yansıtılmıştır. Keban kazasında bulunan okullar ile ilgili var olan sorunlar Harput ve Mezraa Kazalarına oranla daha fazladır. Bölgede alt yapı ve okul binalarının durumunun yetersizliği raporda görülmektedir. Sağlıksız sınıf ortamları ve yetersiz eğitim araç ve gereçleri nedeniyle büyük sıkıntıların olduğu görülmektedir.

Keban Kazasında rapora yansıyan sorunlardan biri de öğretmenlerin durumudur. Seferberlik neticesinde bazı okullarda öğretmenlerin silahaltına alınmasının yanında bazı okullarda bulunan öğretmenlerin ise öğretmen olarak yetersiz olduğu ifade edilmiştir. Müfettiş Abdulkadir Efendi'nin

Keban Kasabası ve köylerinde bulunan on okul ve bir nahiyede yapmış olduğu tespitler şu şekildedir:

1. Keban Kasabası:

Abdulkadir Efendi'nin verdiği bilgiler göre, Keban merkezinde yeni bir mektep inşasına kaza kaymakamının ısrarıyla teşebbüs edilmişse de seferberlik nedeniyle yarım kalmıştır.

Teftiş raporuna yapılan ekte belirtildiğine göre, Keban merkezinde bulunan erkek mektebinin bahçe ve avlusu bulunmamaktadır. Uygun bir bina tahsis edilmesi için faaliyet gösterilmektedir. Burada bulunan öğrencilerin çoğu, mektebe devam hususunda lakayt bir tavır sergilemektedirler.

2. Hidi (Aydınlı) Karyesi:

Abdulkadir Efendi'nin verdiği bilgilere göre, köyde bulunan mektep pek sağlıklı değildir. Mektebin öğretmenini savaş nedeniyle silah altına alındığından dolayı eğitim yarım kalmıştır.

3. Denizli Karyesi:

Abdulkadir Efendi'nin verdiği bilgilere göre, bu köyde bulunan İbtidai Mektebi'ne mahsus bir bina bulunmamaktadır. Eğitim kiralanan bir hanede yapılmaktadır. Yeni mektep binası inşasına başlanmışsa da seferberlik nedeniyle bu inşaat yarım kalmıştır.

4. Narmikan (Yazıbaşı-Arguvan) Karyesi:

Abdulkadir Efendi'nin verdiği bilgilere göre, köyde eğitim kiralanan bir hanede yürütülmektedir. Yeni mektep binası inşasına başlanmışsa da seferberlik nedeniyle bu inşaat yarım kalmıştır. Burada bulunan öğretmenin yeterli bilgisi bulunmamaktadır.

5. İsa Karyesi:

Abdulkadir Efendi'nin verdiği bilgiler göre, bu köydeki İbtidai Mektebi bir öğretmen ile idare edilmektedir. Mevcut bina küçük olduğu için eğitim güç şartlarda yapılmaktadır. Öğrencilerin eğitim durumları hiç denecek seviyededir. Zira öğretmenin de yeterli bilgisi yoktur.

Teftiş raporuna yapılan ekte belirtildiğine göre; "Bu köydeki öğretmenin gayretleri sonucunda buradaki eğitim belirli bir seviyeye ulaşmıştır." Denilmektedir.

6. Fethiye Karyesi:

Abdulkadir Efendi'nin verdiği bilgilere göre, bu köyde eğitim kiralanan bir hanede yürütülmektedir. Eğitim ile ilgili çok eksikler bulunmaktadır. Öğretmenin de yeterli bilgisi yoktur.

7. Höyük Karyesi:

Abdulkadir Efendi'nin verdiği bilgilere göre, bu köyde eğitim kiralanan bir hanede yürütülmektedir. Eğitim ile ilgili çok eksikler bulunmaktadır. Öğretmenin eğitim hususunda birçok eksiği mevcuttur.

8. Kuğu (?) Karyesi:

Abdulkadir Efendi'nin verdiği bilgilere göre, burada da mektebe mahsus bir bina bulunmamaktadır. Eğitim, uygun olmayan mahallerde yapılmaya çalışılmaktadır. Daha sonra mektep yapılacağına dair müfettişe vaatte bulunmuştur. Buradaki öğretmenin de eğitim hususunda birçok eksikliği mevcuttur.

9. Tahir Karyesi:

Abdulkadir Efendi'nin verdiği bilgilere göre, bu köyde eğitim toz toprak içerisindeki bir mekânda yapılmaya çalışılmaktadır. Öğrenciler ezber yöntemi ile eğitime çalışılmaktadır. Buradaki öğretmenin de eğitim hususunda birçok eksiği mevcuttur.

10. Kara Höyük Karyesi:

Abdulkadir Efendi'nin verdiği bilgilere göre, köyde eğitim kiralanan bir hanede yürütülmektedir. Yeni mektep binası inşasına başlanmışsa da seferberlik nedeniyle bu inşaat yarım kalmıştır.

11. Eymir Karyesi:

Abdulkadir Efendi'nin verdiği bilgilere göre, mektep binası belirli oranda yeterlidir. Ancak taban tahtalı değildir. Buradaki eğitim zayıf olup, öğrencilerin seviyeleri çok düşüktür. Müfettişe göre öğretmen de cahildir.

12. Ağın Nahiyesi²:

Ağın nahiyesinde bulunan iki adet İbtidai Mektebi, zorunlu şartlar nedeniyle birleştirilmek zorunda kalmıştır. Mekteplerin öğrencilerinin sayısı fazla olup, birleştirme yapılan binaya sığmamaktadır. Bu nedenle yeni bir mektep yapılması teşebbüsüne girilmiş ve maarif muhasebesinden 100

² Ağın karyesi teftiş raporunda Ağın Kazası dahilinde gösterilmiştir. Günümüzde bu kaza Erzincan'a bağlı olduğundan dolayı, Ağın karyesi bu kısma dahil edilmiştir..

lira kaynak ayrılmıştır. Ancak seferberlik nedeniyle bu inşaat yarım kalmıştır. Burada bulunan öğretmenlerin yeterli bilgisi bulunmamaktadır. Buna bağlı olarak da öğrenciler yetersizdir.

Teftiş raporuna yapılan ekte belirtildiğine göre, Ağın'da yetersiz olan mektep binası nedeniyle, bu mektep tehciye gönderilen Ermenilerden kalan bir binaya (Emval-i Metruke) nakil olunmuştur. Bu nahiyede bir kız mektebi için faaliyet yapılmış ve 1332 (1916) yılı bütçesine tahsisat konulması yoluna gidilmiştir. Yine ek rapora göre; burada görevli olan öğretmenlerden üçü savaş nedeniyle silahaltına alınmış olduğundan dolayı eğitimde aksamalar meydana gelmektedir. Başmuallim olan Vahid Efendi'nin yaşlı olması nedeniyle emekli olması söz konusudur.

Teftiş raporunun en sonuna yapılan açıklamaya göre; "Vilayet dâhilinde bulunan okulların hiçbirinde kütüphane ve müze mevcut değildir."

Sonuç

Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu Devletleri'nde uygulanan eğitim sistemini örnek alan Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren eğitim alanına önem vermiştir. Yükselme döneminde açılan okullar ve yaygınlaştırılmaya çalışılan medreseler ile eğitim geliştirilmeye çalışılmıştır. Fakat duraklama dönemiyle beraber kurumlarda başlayan bozulmalar eğitim alanında da görülmüştür. Padişah III. Selim ile başlayan yenileşme hareketleri eğitim alanında da kendini göstermiştir. II. Mahmut döneminde alınan karar ile batılı tarzda açılan okullar, devletin farklı bölgelerine de açılmasına özen gösterilmiştir. Sultan Abdülaziz döneminde her vilayete okullar açılması düşüncesi, Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar devam etmiştir.

Anadolu ve Rumeli bölgelerinde hemen her vilayette çeşitli okullar açılmıştır. Açılan okulların alt yapıları ve verilen eğitimin durumu hakkında bilgi edinmek amacıyla vilayetlere müfettişler gönderilmiştir. Müfettişlerin bölgede bulunan okullar hakkında edinmiş oldukları intibalar ve almış oldukları bilgiler dâhilinde raporlar meydana getirilmiştir. Harput Sancağına gönderilen Müfettiş Abdülkadir Efendi de, bölgede bulunan okulların durumu hakkında bir rapor hazırlamıştır.

Elaziz (Mezraa) Kazası, Harput Kazası ve Keban Kazası ile bu kazalara bağlı karyelerde bulunan okullar, Müfettiş Abdülkadir Efendi tarafından incelenmiştir. Yapılan inceleme sonucunda bölgede var olan eğitim ile ilgili sorunlar ortaya konulmuştur. Böylelikle teoride yapılan planlamaların pratikte nasıl uygulandığı ve hangi sorunlarla karşılaşıldığı görülmektedir.

Harput Sancağında bulunan üç kazada yapılan teftişler neticesinde eğitimde çeşitli sorunların olduğu belirtilmektedir. Öncelikle altyapı çalışmaları

tamamlanmadan açılan okulların ilerleyen dönemlerde yetersiz kaldığı veya okul binalarının artık kullanılamaz olduğu görülmektedir. Bazı binaların rutubet veya farklı nedenlerle sağlıksız oluşu, tek odalı okulların varlığı, okul binalarının tabanlarının toprak ve binaların eski olduğu ifade edilmektedir. Yine bazı okulların avlu veya bahçelerinin bulunmadığı, eğitim için gerekli olan malzemelerin genellikle eksik olduğu görülmektedir. Raporla ortaya çıkan sorunlar içerisinde en önemlilerinden biride bazı öğretmenlerin yetersiz olduğuna dair görüştür. Ayrıca öğretmen sayısının az olmasına rağmen seferberlik döneminde öğretmenlerin silahaltına alınması nedeniyle bazı okulların öğretmensiz kaldığı da raporda yer almaktadır.

Müfettiş Abdülkadir Efendi tarafından hazırlanan rapordan edinilen bilgiler neticesinde merkezde veya merkeze yakın bölgelerde yer alan okulların sorunlarının daha az olduğu tespit edilmektedir. Merkezden uzaklaştıkça bu sorunların arttığı görülmektedir. Yine bu okulların sorunlarının giderilmesi gereken paraların sağlanamadığı ve bu nedenle bazı okulların inşaatlarının bitirilemediği de raporda yer almaktadır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi(BOA), Maarif Nezareti Evrakı, Heyet-i Teftişiyeye (MF. H.T.F.), Dosya No:4, Gömlek No:61.

Tetkik Eserler

AKSIN, Ahmet (1999), 19. Yüzyılda Harput, Ceren Ofset, Elazığ.

BALTACI, Cahit (2002), “Osmanlı Devleti’nde Eğitim ve Öğretim”, *Türkler, C. XI*, Yeni Türkiye Yayınları, s.446-462.

BALTACI, Cahit (1976), XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, İrfan Yayınları, İstanbul.

BERKES, Niyazi (1973), Türkiye’de Çağdaşlaşma, Bilgi Yayınevi, Ankara.

ÇAKAR, Enver (2019), “19. Yüzyılda Keban: Demografik Yapı ve Meslekler”, *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi, C.6, S.11, Elazığ*, s.1-31.

ÇELİK, Kürşat (2015), “Sultan II. Abdülhamid Döneminde Mamuratü'l-aziz Vilayeti Hakkında İki Önemli Rapor”, *Tarihten Günümüze Elazığ Kongresi, (17-18 Kasım 2014-Elazığ)*, I, Ankara, 2015, s.55-78

HIZLI, Mefail (1999), “Osmanlı Sıbyan Mektepleri”, *Osmanlı, C.V*, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, s.207-217.

KODAMAN, Bayram (1988), Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Komisyon (2010), Elazığ Eğitim Tarihi, Elif Ofset, Elazığ.

Mahmud Cevad (1338), Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı, Matbaa-yı Amire, İstanbul.

SUNGUROĞLU, İshak (1958), Harput Yollarında, Elazığ Kültür ve Tanıtma Yayınları, C.1-2, İstanbul.

TAŞKIN, Ünal (2013), “Maarif Salnamelerinde Mamuratülaziz”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Volume 6, Issue 3, s. 1327-1353.

TUNAYA, Tarık Zafer (1999), Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri I, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul.



Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi (FÜHAD)
Cilt: 6, Sayı: 12, Eylül 2019, s. 121-144, ISSN: 2148-2527

Journal of Harput Studies, Vol. 6, Issue 12, September 2019, pp. 121-144

Araştırma Makalesi/Research Article

FRANCHISING'IN GİRİŞİMCİLİK ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ ÜZERİNE ELAZIĞ-MALATYA İLLERİNDE BİR ÇALIŞMA*

*A Study on the Effects of Franchising' on Entrepreneurship in Elazığ-
Malatya Provinces*

Seren GÖZÜAÇIK**

Özcan DEMİR***

Geliş/Received: 16.07.2019

Kabul/Accepted: 25.09.2019

Öz

Bu çalışmanın temel amacı, franchise alan girişimcilerin franchise sistemini nasıl algıladıkları ve bu algılamalarının girişimciliğe ne gibi etkisi olduğunu araştırmaktır. Bu amaçla araştırmanın evrenini olarak 2018 yılında Elazığ ve Malatya İl merkezindeki franchise alan işletmeler oluşturmaktadır. Çeşitli sektörlerde (gıda, giyim, eğitim) ulaşılan katılımcı sayısı yani araştırmanın evreni 148 kişidir. Çalışmada nicel araştırma yöntemi kullanılmış ve veriler yüz yüze anket tekniği ile elde edilmiştir. 148 katılımcının tamamına anket elden dağıtılmış ve yüz yüze görüşmede doldurulmuştur. Verilerin analizinde SPSS-22 programı kullanılmıştır. Verilerin değerlendirilmesinde tanımlayıcı istatistiksel yöntemleri olarak sayı, yüzde, ortalama, standart sapma kullanılmıştır. İki bağımsız grup arasında niceliksel sürekli verilerin karşılaştırılmasında t-testi, ikiden fazla bağımsız grup arasında niceliksel sürekli verilerin karşılaştırılmasında Tek yönlü (One way) Anova testi kullanılmıştır. Araştırma bulgularına göre, girişimcilerin cinsiyet, yaş, öğrenim durumu ve önceki meslekleri değişkenleri ile franchise sistemine yönelim nedenlerine ilişkin algıları, franchise alma zorluklarına ilişkin algıları, franchise almaya etken olan sebeplere ilişkin algıları ve franchise süreci ve işleyişine katılım nedenlerine ilişkin algıları arasında anlamlı farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Girişimcilik, Franchising sistemi, Elazığ-Malatya ili

* Bu makale, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Girişimcilik ve Yenilik Yönetimi Anabilim Dalı'nda aynı adla kabul edilen yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** serengzck@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0174-3282>.

*** Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Ün. İİBF İşletme Bölümü Öğretim Üyesi, odemir@firat.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9382-6781>.

Abstract

The main purpose of this study is to examine how the franchisee entrepreneurs perceive the franchise system and how these perceptions affect entrepreneurship. For this purpose, the universe of the research is composed of the companies which are businesses receiving franchise in Elazığ and Malatya province center in 2018. The number of participants in the various sectors (food, clothing, education), that is, the universe of research are 148 people. In this study, the quantitative research method has been used and data obtained through the face-to-face survey technique. The questionnaires were distributed to the participants by hand and filled with face-to-face interviews. SPSS-22 program was used for data analysis. Descriptive statistical methods such as number, percentage, mean, and standard deviation were used to evaluate the data. In our study, t-test was used to compare quantitative continuous data between two independent groups and One-way Anova test was used to compare quantitative continuous data between two independent groups. In our study according to the findings of the research is concluded a significant difference with the perceptions of the entrepreneurs on the gender, age, educational status and previous occupations between the reasons for participation in the franchise process and operation. and reasons for orientation to franchise system, the difficulties of obtaining franchises, the reasons that affect the franchise, the reasons for participation in the franchise process and operation.

Keywords: *Entrepreneurship, Franchising System, the Province Elazığ-Malatya*

Giriş

21. yüzyılda teknolojiye hızlı gelişmeler ile birlikte küreselleşme dönemi başlamıştır. Bu yüzyıl, uluslararası ticaret piyasasının hızla gelişmesine ve rekabet ortamının artmasına sebep olmuştur. Ayrıca bu gelişmeler, tüketicilerin tercih, beklenti ve eğilimlerinin de değişmesine yol açmıştır. Böyle bir rekabet ortamında işletmeler tutunabilmek, yeni piyasalara açılabilme, bu piyasalarda varlıklarını sürdürebilmek ve özellikle de tüketicilerin değişen beklenti ve eğilimlerini karşılayabilmek için çeşitli strateji ve yöntemler geliştirmişlerdir. İşletmelerin geliştirmiş oldukları yöntemlerden biri de franchising sistemidir. Bu sistem ile işletmeler, aynı kalite ve standartta mal veya hizmetlerini çeşitli pazarlarda franchise alan olarak nitelendirilen bağımsız girişimciler vasıtasıyla tüketicilere sunmuş ve çok düşük maliyetlerle ve hızlı bir şekilde piyasalara girme imkanı kazanmışlardır. Bunun yanında franchise alanlar da daha önce başarılı olmuş ve tanınmış markanın imaj ve rekabet gücünden yararlanma fırsatı elde etmiş ve piyasada tek başına kendini ispat etme yükünden kurtulmuşlardır (Şimşek, 2015: 1).

Türkiye’de franchising sistemi 1980 yılında ülkede bürokratik engellerin kalkmasıyla görülmeye başlanmış ve ilk olarak Türkiye’ye franchising ile giren firma Mc Donalds olmuştur. Mc Donalds’ın ardından birçok firma Türkiye’ye franchising ile girmiştir. Ancak Amerika ve Avrupa ile kıyaslandığında Türkiye’nin franchising sistemini kullanım oranı oldukça düşüktür. Bunun en önemli sebeplerinden biri Türkiye’de köklü marka kültürünün fazla olmaması ve bu nedenle franchise veren konumundaki işletmelerin az olmasıdır.

Ülkemizde de franchising sistemini dağıtım, işletme ve pazarlama sistemi olarak farklı bakış açıları ele alan çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Fakat sistemin franchise alan girişimciler tarafından nasıl algılandığına yönelik çalışmaların eksikliği söz konusudur. Bu çalışmanın amacı, ülkemiz yazınında yer alan bu eksikliği kısmen de olsa doldurmak amacıyla ülkemizdeki franchise sisteminin franchise alanlar gözünden nasıl algılandığının veya değerlendirildiğinin araştırılmasıdır. Çalışma Elazığ-Malatya illerini kapsayacak şekilde yapılmıştır. İşletme sahiplerine anket yöntemi kullanılarak uygulanmıştır. Anket toplamda 148 işletmeyi kapsamaktadır ve yüz yüze anket yöntemi uygulanmıştır.

Araştırma iki bölümden oluşmaktadır. Araştırmanın birinci bölümünde öncelikli olarak girişimcilik ve franchising kavramları üzerinde durulmuş ve sonrasında franchisingin yeri ve önemine değinilip franchising ile girişimcilik arasındaki ilişkiye değinilmiştir. İkinci bölümde ise araştırmanın amacı ve önemi, hipotezleri, varsayımları ve sınırlıkları, evren ve örneklemi ve güvenilirlik analizine yer verilmiştir. Ayrıca bu bölümde katılımcılardan toplanan veriler istatistiksel analize tabi tutulmuştur. Son olarak, analiz sonuçları değerlendirilmiş ve önerilerde bulunulmuştur.

1. Kavramsal Çerçeve

Bu bölümde çalışmanın ana konusu olan, girişimcilik ve franchising kavramlarının tanımları ve girişimcilik alanında franchising’in yeri ve önemi ele alınmıştır.

1.1. Girişimcilik Kavramı

Girişimcilik özellikle son yıllarda önemi artan bir kavram olmuştur. İş alanlarının artması sayesinde bu alanlarda faaliyet yürütmek isteyen kişiler kendi imkânlarını kullanarak işyeri açmaya yönelmişlerdir. Artan müşteri ihtiyaçları karşısında yetersiz kalan üretim miktarını fırsat olarak gören girişimciler hem talebi karşılayıp hem de kâr elde etmeyi hedeflemiştir. Girişimcilik eski çağlardan beri kişilerin ilgi alanı olup, toplumdaki eksiklikleri ekonomik değere dönüştürmek için faaliyet gösteren kişilerin

artmasıyla popülerliğini arttırmıştır. Girişimcilik kavramının temelinde bir işi başarmak için yeni bir faaliyet alanı yaratmak yatar.

“Girişimci” ve “Girişimcilik” kavramları ile ilgili literatürler incelendiğinde çok fazla tanımlamalar mevcuttur. Girişimci kavramının, Latince’de intare kelimesinin kökünden türediği bilinmektedir. İngilizce’de entrepreneur olarak tanımlanan girişimci enter (giriş) ve pre (ilk) kelime köklerinden gelir ve entrepreneur yani ilk başlayan anlamında kullanılmaktadır (Korkmaz, 2000).

Girişimcilik kavramını 18. Yüzyılda Richard Cantillon tarafından ilk defa ele alınmıştır. Cantillon girişimciliği şu şekilde tanımlamaktadır, bir metayı belirsiz bir fiyatla satmak veya belirli bir fiyattan almaktır. Girişimci ise, belirsiz fiyat ile belirli fiyat arasında kâr veya zarar eden kişi olarak tanımlamıştır (Hébert ve Link, 2006). Joseph Schumpeter ise, girişimcilik ve yenilik kavramlarını birleştirmiştir. Schumpeter’e göre girişimci, yenilik yapan kişidir (Işık vd. 2011: 188). Girişimci kişinin yenilikçi olması, teknolojik ilerlemeleri takip etmesi artık günümüzde zorunlu görülmektedir.

Girişimcilik teorisinde önemli bir konumda olan Hisrich ve Peters, girişimciyi; emek, hammadde ve diğer varlıkları fayda yaratmak için birleştiren kişi olarak değerlendirmektedir (Aytaç ve İlhan, 2007: 103). Bu tanımda girişimcinin var olan kaynakları teknolojik ilerlemeler ışığında ürün farklılığı yaratarak ortaya koyması özelliği üzerinde durulmuştur. Girişimcilik son zamanlarda iş yaşamında farklılık yaratan kişilerin başarılı olduğu bir alan olarak görüldüğüne göre bu tanım girişimcilik adına yerinde bir tanım olacaktır.

Girişimcilik kavramı günümüzde sadece iktisadi manada bir değeri tanımlamamaktadır. Ayrıca girişimciler sosyal yaşamın da önemli bir değeri olarak görülmektedir. Girişimciler tarafından geliştirilen yeni fikir ve ürünler insanların hayat tarzlarında da değişikliklere sebep olmaktadır. Son yıllarda internet, telefon, sosyal ağlar ve benzeri birçok ürün veya hizmet girişimciler sayesinde pazara sunulup geliştirilmiş olan ürün ve hizmetlerdir. Bahsedilen ürün ve hizmetler sadece iktisadi yaşamın değil sosyal yaşamın da ayrılmaz parçaları olarak karşımıza çıkmaktadır (World Economic Forum, 2011: 5). Son yıllarda teknoloji sektöründe yaşanan rekabet markaların farklılaşmaya gitmesine sebep olmuştur. Markalaşmayı başarmış firmaların en önemli özelliği, yenilikçi fikirler ortaya koyup bu fikirleri hayata geçirebilmeyi başarmış olmalarıdır.

Yukardaki tanımlardan da anlaşılacağı üzere girişimci, sadece sermayeye sahip olup bunu iş alanına yönelik kullanan kişi değildir. Özellikle iş

yaşamında başarılı olması için girişimcinin çevresini iyi inceleyip eksiklikleri görmesi ve bunu kârlı bir iş alanına dönüştürmesi gerekir. Teknolojik ilerlemeleri takip edip bu gelişmelere ayak uydurması diğer bir önemli noktadır. Özellikle son yıllarda girişimci sayısının artmasıyla birlikte rekabet ortamı da artmıştır. Rakiplerinin farkında olan girişimciler rekabetle mücadele etmek için ürün veya hizmetlerinde farklılık yaratmak zorundadırlar. Sıradan bir ürün ya da hizmet kolunda faaliyet sürdüren girişimcilerin rakipleriyle mücadele etmesi oldukça güçtür. Girişimcilerin önünde olan tüm fırsat ve riskleri değerlendirip bu değerlendirme sonucunda yatırımın kârlı bir getirisi olduğu sonucuna ulaştıklarında iş faaliyetlerine başlamaları kendi adlarına faydalı olacaktır.

1.2. Franchising Kavramı

Franchising kavramının literatürde yapılmış birçok tanımı bulunmaktadır. Birçok yazar tarafından ele alındığı için franchising kavramının farklı tanımları da ortaya çıkmıştır. Literatürde franchising adına yapılan tanımlamalar aşağıda yer almaktadır.

Franchising kavramının Türkçede tam bir karşılığı bulunmamaktadır. Kelimenin gerçek anlamına en yakın hâli olarak, “satış dağıtım imtiyazı” ya da “isim marka ve işletme hakkının kullanılması” şeklinde tanımlanması doğru olacaktır. Başka bir deyişle, “franchising”, dikey entegre olmuş bir dağıtım sistemidir ve iktisadi bir organizasyon şeklindedir (Varlı, 2005: 32).

Hukuki olarak franchising, bir işletme içerisinde yürütülen satış etkinliklerinde denenmiş ve kendini kanıtlamış bir ismin, markanın desteği ve güvencesi altında iş yapan birbirinin aynısı dağıtım ağları olan, mal ve hizmet dağıtımına ilişkin belli bir ücret sonucunda isim, marka ve sistemin sahibi olan ana firma ile yürütülen bağımsız bir ticari ilişkidir (Varlı, 2005: 34).

Ulusal Franchising Derneği (UFRAD) ise franchising’i, franchise verenin üretim ya da hizmet sektöründe denenmiş ve kendini ispat etmiş ticari ve hizmet ismini, ürünlerin dağıtım veya hizmeti sunma hakkını belirli süre, şart ve kısıtlamalarla yasal ve ekonomik bakımdan tamamen bağımsız olan bir tarafa sattığı bir pazarlama ve dağıtım şeklidir. Franchise veren, ürün ya da hizmete ait teknoloji, işletme yönetimi, organizasyon ve pazarlama alanlarında franchise alan girişimciye eğitim ve uzmanlık olanakları sağlar ve bunun sonucu olarak franchise alan, yıllık satışların belirli bir yüzdesini ve diğer belirli ücretleri franchise verene öder, franchise verenin standartlarını aynen devam ettirerek işletmesini yönetir (Ulaş, 2015: 6).

BFA’ (British Franchising Association) nin tanımına göre franchising; bir kişi tarafından (Franchisor) diğerine (Franchisee) verilen ve ana işletmeye ait olan, onunla ilişkili belirli bir ismi kullanarak belirli bir işi franc-

hise süresi boyunca franchisee'nin yürütmesini izin veren veya zorunlu kılan, franchisor'a franchise süresi boyunca işi yürütme şekli ve franchisee üzerinde sürekli kontrol hakkı tanıyan, franchise'ye konu olan işin yürütülmesinde franchisor'ı, franchisee'ye destek vermeyi zorunlu kılan, bir sözleşmedir (Sefer, 1997: 122).

Franchising özellikle 1970'li yılların sonunda işletmelerin mal ve hizmet satılmasında meydana gelen sorunları çözmek, pazar paylarını çoğaltmak ve satış maliyetlerini düşürmenin bir yolu olarak görülmüştür. Kelime anlamı serbestlik verme ve imtiyazdır. Dünya literatürüne İngilizce kullanım biçimiyle "Franchising" olarak yerleşmiş ve birçok ülkenin ana dillerine çevrilmeden aynı biçimde kullanılmıştır (Arslan, 2006: 1).

Franchising hakkında yapılan tanımlamalar sonucunda franchising sisteminin üç önemli unsuru olduğu görülmektedir. Bunlar şu şekildedir (Bırdoğan, 1998: 303):

- ❖ Franchising en az iki işletme arasında devamlı bir ilişki amacıyla oluşturulur.
- ❖ İmtiyazı veren ve alan arasında, yüküm ve sorumlulukları belirten ve hukuki bağlayıcılığı olan bir kontrat (sözleşme) oluşturulur. İmtiyazı veren, imtiyazı alanla kıyaslandığında daha baskın konumdadır. Yani, yaptırım gücüne sahiptir.
- ❖ Franchise alan ana firmanın ismi ve sözleşmede belirlenen şartları doğrultusunda işletmesini yönetir. Örneğin; otomobil bayileri benzin istasyonları, hazır yiyecek (fast-food) satan işletmeler gibi

Yukarıdaki tanımlardan da görüldüğü üzere franchising sistemi girişimci kişinin kendine ait açacağı iş yerinden farklı olarak belirli bir markanın himayesi altında faaliyet sürdürmeyi kapsamaktadır. Franchise sistemini tercih eden girişimci seçtiği markanın kurallarına uymak zorunda olup faaliyetlerini yürütürken franchise verenin belirlediği şartlar dahilinde işletmesinde değişiklikler yapabilecektir.

1.3. Girişimcilik Alanında Franchising'in Yeri ve Önemi

Girişimcilik son dönemlerde tüm dünyada önemli bir konuma gelmiştir. Özellikle ülkelerin de girişimciliği bir avantaj olarak görmeleri girişimcilik faaliyetlerinin artışı sağlamıştır. Gelişmekte veya az gelişmiş ülkelerin olumsuz koşullara karşı istikrarlı bir ekonomiye sahip olmalarını sağlayan en önemli unsurlardan biri üretim yapmaktır. Bu üretim de girişimcilerden sağlandığı için ülkelerin girişimcilik faaliyetlerini desteklemeleri kaçınılmazdır. Franchising'de ise ana işletme konumunda olan tarafın genellikle başarılı bir işletme olduğu bilinen bir gerçektir. Bu konumda olan işletmeler hem marka

ismini kullandıkları hem de satış seviyelerini arttırdıkları için ülkelere büyük fayda sağlayacaklardır.

Literatürde girişimcilik için yapılan tanımlamalarda, girişimcilik yenilik yapmanın yanında, bir organizasyonun yönetim faaliyetini devam ettiren kişi olarak da görülmektedir (Kaufmann ve Dant, 1998: 6). Bu tanımdan da görüldüğü üzere girişimcilik sadece yeni bir ürün ya da hizmet sunmak değildir, bunun yanında var olan bir sistemi yürütmek de girişimcilik olarak görülmektedir. Girişimcilikle franchising'i birbirine bağlayan nokta, franchising'in var olan bir sistemin satın alınarak yönetilmesi durumudur.

Girişimcilik faaliyetlerinin artmasıyla birlikte rekabet ortamının da gözle görülür biçimde arttığı bilinmektedir. Rekabetle mücadele etmekte zorlanan girişimciler yeni bir alternatif yol olarak franchising'e yönelmişlerdir. Bu sistem sayesinde rekabet ortamında daha güçlü konumda olma şansı yakaladıkları için iş yaşamında başarılı olma oranlarının daha yüksek olacağını öngörmüşlerdir. Yani girişimcilik faaliyetlerinde franchising sisteminin etkinliği de artmıştır.

Girişimcilikte franchise sistemi özellikle işletme sahiplerinin iş yaşamlarında süreklilik sağlamaları bakımından seçmeleri gereken bir alan olarak görülebilir. Bir yıl içinde 4 işletme açıldığında, firmaların gelecekteki durumu, ilk yıl içindeki başarılarına veya başarısızlıklarına göre belirlenir. Bu kurulan şirketlerin yaklaşık %71'i, 10 yıl içerisinde faaliyetlerini sona erdirir. Buna göre 10 yılın bitiminde, dört şirketten sadece biri iş hayatını devam ettirir. Franchise'lardaki başarısızlık oranı oldukça azdır ve ekonomik açıdan da iyi performansları olduğu bilinmektedir. Yapılmış 10 yıllık bir araştırma doğrultusunda, göze çarpan bir oranla, Franchise'ların %62'si işine devam etmektedir (www.bayilikfranchising.com, 2019). Ana işletmenin franchise alanı desteklemek adına yaptığı faaliyetler sayesinde girişimci iş yaşamındaki zorluklarla mücadele ederken daha güçlü konumda olacak ve ana işletmenin isminin getirdiği güven girişimciye önemli katkılar sağlayacaktır.

Ülkemiz gibi birçok ülkede de KOBİ sayısının oldukça fazla olduğu bilinmektedir. Ülkemizde KOBİ'ler toplam işletmelerin %99,9'nu, toplam satışların %65,5'ini, ihracatın %59,2'sini oluşturmaktadır. (<http://www.kobi.org.tr>, 2018). Türkiye'de KOBİ'lerin karşısına çıkan en temel sorun, pazarlama, planlama ve finansman sorunlarıdır. Bu sıkıntılarla karşı karşıya gelmelerinin en temel sebebi olarak KOBİ'lerin bilimsel olmayan çalışma teknikleri kullanması ve eğitim yetersizliği karşımıza çıkmaktadır (Ay, 2007: 4). Bu konularda yaşadıkları sıkıntılara çözüm olarak franchising sistemini seçmeleri kendi yararlarına olacaklardır. Çünkü KOBİ'lerin kendilerini

yetersiz gördükleri konularda franchise verenden alacakları yardımlar sayesinde yaşayacakları sıkıntılar en düşük seviyelere inecektir.

Franchising sisteminin KOBİ'lere etkisine bakılırsa; franchising sistemi dağıtım sisteminde yer alan bütün etkinliklerin imalatçıdan tüketiciye ulaşımını sağlayan bir sistemdir. Franchising sistemi pazarlama faaliyetinde yer alan araçları azaltarak maliyetleri düşük seviyelere getirmektedir. Franchising sistemi iletişim güçlüğü gibi sıkıntıları yok etmektedir. Franchising sistemi verimliliği yükseltmekte, kısıtlı kaynakların etkin bir şekilde kullanımını sağlamaktadır. Dünya pazarındaki yoğun rekabetle franchising sistemi sayesinde mücadele edebilme olanağı bulmaktadırlar. KOBİ'ler yeni bilgi ve teknolojiyi elinde bulundurabilecek, eğitim imkânlarından ve promosyonlardan faydalanmanın yanı sıra, yeni ürünler satma imkânına sahip olacaklardır (Yurdakul, 2003: 9). KOBİ'ler iş yaşamında franchising'in sağladığı imkânlarla kavuşacakları için başarılı olma yolunda daha sağlam adımlar atabileceklerdir. Girişimcilik alanında var olan riskleri en aza indirmenin yollarından biri olarak görülen franchising sistemi sayesinde rekabet ortamında varlıklarını sürdürme olanağı yakalayacaklardır.

Yukarıdaki tanımlardan da görüldüğü üzere franchise alan kişi lider konumunda değildir ve iş yaşamında yenilik yaratma süreçlerinde etkin olarak rol almamaktadır. Bunun yanında farklı pazarlarla bağlantılı değildir ve yeni sözleşmeler hazırlayıp bunları faaliyete geçirme yetkilerinin de olmadığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle franchising'in girişimcilikten ayrıldığı söylenebilir. Girişimcilikle ne kadar ortak noktası olsa da franchising anlaşmalarında asıl girişimci olan taraf franchise veren olarak karşımıza çıkmaktadır. Franchise veren kişi başlangıçta girişimci olarak iş yaşamına başladığından dolayı girişimcilikle ilgili neredeyse tüm özellikleri kendisinde barındırmaktadır.

Franchising sistemine yönelen bazı girişimciler öncesinde de girişimcilik faaliyetleri yürütmektedir. Peterson ve Dant (1990: 46-61), ABD'de yürüttükleri bir araştırmada öncesinde kendilerine ait bağımsız bir işletmeye sahip franchise alan girişimcilerin franchising'te yer almaktan ötürü kazandıkları en önemli avantajların neler olduğu sorulmuştur. Bunun sonucunda franchise verenin ismi (marka imajı) ve düşük gelişme maliyeti en önemli avantajlar olarak görülmüştür (Nart, 2005: 129).

2. Metodoloji ve Verilerin Analizi

Çalışmanın bu bölümünde, araştırmanın amacı ve önemi, hipotezleri, varsayımı ve sınırlılıkları, evreni ve örnekleme, verilerin toplanması ve araştırma bulgularına yer verilmiştir.

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Franchising sistemi dünya üzerinde hızlıca yaygınlaşan bir sistem durumundadır. Özellikle girişimcilik faaliyetlerinin artmasıyla birlikte rekabet ortamının da gözle görülür biçimde arttığı bilinmektedir. Rekabetle mücadele etmekte zorlanan girişimciler yeni bir alternatif yol olarak franchising'e yönelmişlerdir.

Girişimciler franchise sistemini yeni bir fırsat olarak görmüş ve ayrıca önemli riskler alarak, franchise sisteminin yaygınlaşmasına ön ayak olmuşlardır. Son dönemlerde ise, genel duruma bakıldığında, franchise sistemine dahil olmuş birçok firma faaliyetlerini uzun vadede devam ettirebilmektedirler. Bunun sonucunda da, girişimcilerin sistemi iyi anladığı, riskleri doğru hesapladığı ve sistemi istikrarlı bir şekilde entegre ettiği görülmektedir. Ülkemizde de franchising sistemini dağıtım, işletme ve pazarlama sistemi olarak farklı bakış açıları ele alan çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Fakat sistemin franchise alan girişimciler tarafından nasıl algılandığına yönelik çalışmaların eksikliği söz konusudur. Bu çalışmanın amacı, ülkemiz yazınında yer alan bu eksikliği kısmen de olsa doldurmak amacıyla ülkemizdeki franchise sisteminin franchise alanlar gözünden nasıl algılandığının veya değerlendirildiğinin ve bu algılamalarının girişimciliğe ne gibi etkisi olduğunun araştırılmasıdır.

2.2. Araştırmanın Hipotezleri

Araştırma modeli kapsamında 16 ana hipotez geliştirilmiştir. Çalışma için oluşturulan hipotezler aşağıda verilmektedir.

Girişimcilerin franchise sistemine yönelim nedenlerine ilişkin oluşturulan hipotezler;

H₁: Girişimcilerin franchise sistemine yönelim nedenlerine ilişkin algıları cinsiyete göre farklılık göstermektedir.

H₂: Girişimcilerin franchise sistemine yönelim nedenlerine ilişkin algıları yaşa göre farklılık göstermektedir.

H₃: Girişimcilerin franchise sistemine yönelim nedenlerine ilişkin algıları öğrenim durumlarına göre farklılık göstermektedir.

H₄: Girişimcilerin franchise sistemine yönelim nedenlerine ilişkin algıları önceki mesleklerine göre farklılık göstermektedir.

Girişimcilerin franchise sistemini satın alma zorluklarına ilişkin oluşturulan hipotezler;

H₅: Girişimcilerin franchise sistemini satın alma zorluklarına ilişkin algıları cinsiyete göre farklılık göstermektedir.

H₆: Girişimcilerin franchise sistemini satın alma zorluklarına ilişkin algıları yaşa göre farklılık göstermektedir.

H₇: Girişimcilerin franchise sistemini satın alma zorluklarına ilişkin algıları öğrenim durumlarına göre farklılık göstermektedir.

H₈: Girişimcilerin franchise sistemini satın alma zorluklarına ilişkin algıları önceki mesleklerine göre farklılık göstermektedir.

Girişimcilerin franchise satın almalarına etken olan sebeplere ilişkin oluşturulan hipotezler;

H₉: Girişimcilerin franchise sistemini satın almalarına etken olan sebeplere ilişkin algıları cinsiyete göre farklılık göstermektedir.

H₁₀: Girişimcilerin franchise sistemini satın almalarına etken olan sebeplere ilişkin algıları yaşa göre farklılık göstermektedir.

H₁₁: Girişimcilerin franchise sistemini satın almalarına etken olan sebeplere ilişkin algıları öğrenim durumlarına göre farklılık göstermektedir.

H₁₂: Girişimcilerin franchise sistemini satın almalarına etken olan sebeplere ilişkin algıları önceki mesleklerine göre farklılık göstermektedir.

Girişimcilerin franchise süreci ve işleyişine katılım derecelerine ilişkin oluşturulan hipotezler;

H₁₃: Girişimcilerin franchise süreci ve işleyişine katılım derecelerine ilişkin algıları cinsiyete göre farklılık göstermektedir.

H₁₄: Girişimcilerin franchise süreci ve işleyişine katılım derecelerine ilişkin algıları yaşa göre farklılık göstermektedir.

H₁₅: Girişimcilerin franchise süreci ve işleyişine katılım derecelerine ilişkin algıları öğrenim durumlarına göre farklılık göstermektedir.

H₁₆: Girişimcilerin franchise süreci ve işleyişine katılım derecelerine ilişkin algıları önceki mesleklerine göre farklılık göstermektedir.

2.3. Araştırmanın Varsayımları ve Sınırlılıkları

Çalışmada Elazığ ve Malatya İl merkezindeki franchise alan girişimciler örneklem alınarak incelenmiştir. Çalışmanın sadece Elazığ ve Malatya İl merkezindeki franchising sistemine dahil olan girişimcileri kapsamasının sebebi, hem çeşitli franchise alan işletmelere ulaşmak hem de araştırma

sınırlarını dar tutarak birbirlerine yakın işletmelerden ve benzer müşteri gruplarına hizmet sunan işletmelerden geri dönüş almaktır.

Araştırmanın varsayımları şu şekildedir;

❖ Bu çalışmada Elazığ ve Malatya İl merkezindeki franchise alan girişimcilerin franchise sistemi ile ilgili düşüncelerini gerçekçi bir biçimde tespit edileceği düşünülmektedir.

❖ Çalışmaya kaynaklık eden franchise alan girişimcilerin, anket sorularını doğru olarak algıladıkları ve doğru yanıtlar verdikleri varsayılmıştır.

Araştırmanın sınırlılıkları şu şekildedir;

❖ Çalışmamızda sadece Elazığ-Malatya il merkezindeki franchise alan girişimcilerden veri sağlandığı için elde edilen bulgular ancak Elazığ-Malatya illeri için genellenebilir.

❖ Çalışmamızda elde edilen bulguların franchise alan girişimcilerin tamamına genelleştirilmesi açısından da bazı sınırlılıklar içermektedir.

❖ Çalışma sonuçları veri toplama aracı ile sınırlıdır.

2.4. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini olarak 2018 yılında Elazığ ve Malatya İl merkezindeki franchise alan işletmeler oluşturmaktadır. Araştırmada örneklem büyüklüğünü artırmak için daha çok sayıda işletme ziyaret edilmiş, bazı noktalarda anket sorularını cevaplayacak işletme sahibi veya yöneticilerine ulaşılamamıştır. Çeşitli sektörlerde (gıda, giyim, eğitim) ulaşılan katılımcı sayısı yani araştırmanın evreni 276 işletme olarak belirlenmiştir. Araştırmaya katılan 148 işletmenin tamamına anket elden dağıtılmış ve yüz yüze görüşülerek doldurulmuştur.

2.5. Veri Toplanması ve Analizi

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Literatür taraması sonucunda düzenlenen anket formu iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, katılımcıların demografik ve kurumsal kimliklerine yönelik sorular bulunmaktadır. İkinci bölümde ise franchise sistemine yönelik nedenlerine, franchise sisteminin zorluklarına, franchise sistemini satın almaya etken sebeplere ve franchise süreci ve işleyişine katılım derecelerine ilişkin sorulara yer verilmiştir.

Anket soruları ile ilgili 50 işletme üzerinde pilot çalışma yapılarak soruların anlaşılabilirliği ve güvenilirliği test edildikten sonra anket çalışmasına devam edilmiştir.

Anket formundaki franchise sistemi ile ilgili sorular gruplar halinde düzenlenerek, sorular arasındaki farklılıkların ortaya konulması ve birbiriyle

karıştırılmasının önlenmesi sağlanmıştır. Franchise sistemi ile ilgili ölçeklerde yer alan ifadelere katılım dereceleri 5'li likert ölçeği kullanılarak ölçüm yapılmıştır. Katılımcıların ifadelere katılım dereceleri; 1: Kesinlikle Katılmıyorum, 2: Katılmıyorum, 3: Kararsızım, 4: Katılıyorum, 5: Kesinlikle Katılıyorum ve 1: Önemsiz, 2: Az Önemli, 3: Fikrim Yok, 4: Önemli, 5: Çok Önemli şeklinde derecelendirilmiştir.

Verilerin analizinde SPSS-22 programı kullanılmıştır. Verilerin değerlendirilmesinde tanımlayıcı istatistiksel yöntemleri olarak sayı, yüzde, ortalama, standart sapma kullanılmıştır. İki bağımsız grup arasında niceliksel sürekli verilerin karşılaştırılmasında t-testi, ikiden fazla bağımsız grup arasında niceliksel sürekli verilerin karşılaştırılmasında Tek yönlü (One way) Anova testi kullanılmıştır.

2.6. Güvenilirlik Analizi

Araştırma verilerinin tutarlılığını ölçmek amacıyla güvenilirlik analiz yapılmıştır. Güvenilirlik analizi için Cronbach's Alfa katsayısı kullanılmıştır.

Tablo 1. Güvenilirlik Analizi

Ölçeğin Adı	Cronbach's Alfa Değeri
Girişimcilerin Franchise Sistemine Yönelim Nedenlerine İlişkin Sorular	0,867
Girişimcilerin Franchise Satın Alma Zorluklarına İlişkin Sorular	0,817
Girişimcilerin Franchise Satın Almalarına Etken Olan Sebeplere İlişkin Sorular	0,785
Girişimcilerin Franchise Süreci Ve İşleyişine Katılım Derecelerine İlişkin Sorular	0,894

Cronbach's Alfa Katsayısının değerlendirilmesinde uyulan değerlendirme ölçütü şu şekildedir (Kılıç, 2016: 48):

- ❖ $0,00 \leq \alpha < 0,40$ ise ölçek güvenilir değildir.
- ❖ $0,41 \leq \alpha < 0,60$ ise ölçek düşük güvenilirliktedir.
- ❖ $0,61 \leq \alpha < 0,80$ ise ölçek orta güvenilirliktedir.
- ❖ $0,81 \leq \alpha < 1,00$ ise ölçek yüksek güvenilirliktedir.

Araştırmada kullanılan ekonomik şiddet ölçeği için güvenilirlik sonuçları Tablo 1'de verilmiştir.

Cronbach Alfa değerleri; girişimcilerin franchise sistemine yönelim nedenlerine ilişkin sorular 0,867, girişimcilerin franchise satın alma zorluklarına ilişkin sorular 0,817, girişimcilerin franchise satın almalarına etken olan sebeplere ilişkin sorular 0,785, girişimcilerin franchise süreci ve işleyişine katılım derecelerine ilişkin sorular 0,894 olarak hesaplanmıştır. Genel kanı olarak Cronbach Alfa değerleri sonuçlarına göre; franchise sistemine ilişkin soruların ölçüklerinin orta ve yüksek güvenilirlikte olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

3.7 Araştırmanın Bulguları

2.7.1. Katılımcılara Ait Demografik Bulgular

Çalışmada öncelikli olarak katılımcıların demografik özellikleri incelenmiştir. Araştırmaya katılıp ankete cevap veren 148 katılımcının %87'sinin erkek; % 13'ünün ise kadın olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kadın girişimci sayısının erkek girişimci sayısına nazaran daha az olduğu bilinmektedir. Franchising sisteminde de bu durum geçerliliğini korumaktadır.

Araştırmaya katılıp ankete cevap veren 148 katılımcının yaşlarına göre, %72'sinin 18-35 yaş arası; %27'sinin 36-55 yaş arası; %1'inin ise 56 yaş ve üzeri olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre, genç girişimci sayısının yüksek olması bu alanı cazip gördüklerini göstermektedir.

Araştırmaya katılıp ankete cevap veren 148 katılımcının öğrenim durumlarına göre, % 12'sinin lise ve altı ;%32'sinin önlisans; %54'ünün lisans ve %2'sinin ise lisansüstü eğitime sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlara göre katılımcıların eğitim düzeylerinin yüksek olduğunu ifade edebiliriz.

Araştırmaya katılıp ankete cevap veren 148 katılımcının işletmedeki konumlarına göre, %56'sının işletme sahibi; %32'sinin işletme yöneticisi; %11'inin yönetici yardımcısı; %1'inin ise idari personel olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmaya katılıp ankete cevap veren 148 katılımcının önceki iş faaliyetlerine göre, %53'ünün ilk işi olduğu ; %40'ının serbest meslek sahibi olduğu; %1'inin üst düzey yönetici olduğu ve %6'sının ise memur olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İlk işi olan kişilerin bu alana yönelmesinde markanın müşteri potansiyeli önemli bir noktadır. Serbest meslekle uğraşanlar ise tecrübe sahibi oldukları için bu alanı seçmektedirler.

Araştırmaya katılıp ankete cevap veren 148 katılımcının sözleşmelerinin süresine göre, %10'unun 5-10 yıl arası; %13'ünün 11-15 yıl arası; %11'inin 16-20 yıl arası; %2'sinin 21-25 yıl arası ve %64'ünün ise süresiz olarak sözleşme yaptığı sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmaya katılıp ankete cevap veren 148 katılımcının franchise alınan firmaların faaliyette buldukları süreye göre, %1'inin 1-3 yıl arası; %9'unun 4-6 yıl arası; %13'ünün 7-9 yıl arası ve %77'sinin ise 10 yıl ve üzeri faaliyet gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Girişimciler franchise alınacak firmayı seçerken faaliyette buldukları süreyi dikkate almışlardır.

Tablo 2. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Demografik Yapı		Frekans	Oran (%)
Cinsiyet	Erkek	129	87
	Kadın	19	13
Yaş	18-35	107	72
	36-55	39	27
	56 yaş ve üzeri	2	1
Öğrenim Durumu	Lise ve altı	17	12
	Önlisans	48	32
	Üniversite	80	54
	Yüksek Lisans	3	2
Katılımcıların Konumları	İşletme Sahibi	82	56
	İşletme Yöneticisi	47	32
	Yönetici Yardımcısı	17	11
	İdari Personel	2	1
Önceki İş Durumları	İlk işi	79	53
	Serbest Meslek	60	40
	Üst Düzey Yönetici	1	1
	Memur	8	6
Sözleşme Süresi	5-10 yıl arası	15	10
	11-15 yıl arası	20	13
	16-20 yıl arası	16	11
	21-25 yıl arası	3	2
	Süresiz	94	64
Faaliyet Süresi	1-3 yıl	1	1
	4-6 yıl	14	9
	7-9 yıl	19	13
	10 yıl ve üzeri	114	77
Sözleşme Şartları	Karşılıklı görüşme	88	60
	Ana firmanın koşulları kabul edildi	60	40
Eğitim Verilmesi	Evet	148	100
Araştırma Yapılması	Yaptım	147	99
	Yapmadım	1	1

Araştırmaya katılıp ankete cevap veren 148 katılımcının franchising sözleşmelerinin şartlarına göre, %60'ının karşılıklı görüşmeyle ve %40'inin ise ana firmanın koşullarını kabul edilmesi şartıyla sözleşme yaptığı sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmaya katılıp ankete cevap veren 148 katılımcı gerekli eğitimin verilmesine göre, katılımcıların tamamının evet dediği sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmaya katılıp ankete cevap veren 148 katılımcı önceden araştırma yapılmasına göre, %99'unun araştırma yaptığı ve %1'inin ise araştırma yapmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

2.7.2. Katılımcıların Franchise Sistemine Yönelim Nedenlerine İlişkin Bulgular

Girişimcilerin franchise sistemine yönelim nedenlerine ilişkin algıları cinsiyete göre incelendiğinde ($p>0,05$) olduğu görülmektedir. Sonuç olarak, H_1 hipotezi red edilmiştir. Bir başka deyişle, girişimcilerin franchise sistemine yönelim nedenlerine ilişkin algıları cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

Girişimcilerin franchise sistemine yönelim nedenlerine ilişkin algıları yaşa göre incelendiğinde ($p<0,05$) olduğu görülmektedir. Sonuç olarak, H_2 hipotezi kabul edilmiştir. Bir başka deyişle, girişimcilerin franchise sistemine yönelim nedenlerine ilişkin algıları yaşa göre anlamlı bir farklılık göstermektedir. Ortalama puanlar incelendiğinde 18-35 yaş grubundaki girişimcilerin işletmedeki diğer yaş grubundaki girişimcilere göre daha fazla franchise sistemine yöneldiği belirlenmiştir.

Girişimcilerin franchise sistemine yönelim nedenlerine ilişkin algıları öğrenim durumlarına göre incelendiğinde ($p<0,05$) olduğu görülmektedir. Sonuç olarak, H_3 hipotezi kabul edilmiştir. Bir başka deyişle, girişimcilerin franchise sistemine yönelim nedenlerine ilişkin algıları öğrenim durumlarına göre anlamlı bir farklılık göstermektedir. Ortalama puanlar incelendiğinde lisans düzeyinde eğitime sahip girişimcilerin diğerlerine göre daha fazla franchise sistemine yöneldiği belirlenmiştir.

Girişimcilerin franchise sistemine yönelim nedenlerine ilişkin algıları önceki mesleklerine incelendiğinde ($p<0,05$) olduğu görülmektedir. Sonuç olarak, H_4 hipotezi kabul edilmiştir. Bir başka deyişle, girişimcilerin franchise sistemine yönelim nedenlerine ilişkin algıları önceki mesleklerine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir. Ortalama puanlar incelendiğinde ilk işi olduğunu ifade eden girişimcilerin diğerlerine göre daha fazla franchise sistemine yöneldiği belirlenmiştir.

Tablo 3. Katılımcıların Franchise Sistemine Yönelim Nedenlerine İlişkin Analiz Sonuçları

Değişkenler		N	Ortalama	Standart sapma	t	p
Cinsiyet	Erkek	129	4,14	,67	,591	,555
	Kadın	19	4,07	,93		
Değişkenler		N	Ortalama	Standart sapma	F	p
Yaş	18-35 yaş arası	107	4,16	,48	3,028	,048
	36-55 yaş arası	39	4,13	,49		
	56 yaş ve üzeri	2	4,14	,94		
Öğrenim Durumu	Lise	17	4,06	0,47	3,935	,004
	Ön Lisans	48	4,23	0,33		
	Lisans	80	4,27	0,24		
	Lisansüstü	3	3,89	0,41		
Önceki Mesleği	İlk İşim	79	4,15	,70	4,095	,007
	Serbest Meslek	60	4,03	,44		
	Üst Düzey Yönetici	1	3,66	-		
	Memur	8	4,66	-		

2.7.3. Katılımcıların Franchise Sistemini Satın Alma Zorluklarına İlişkin Bulgular

Girişimcilerin franchise sistemini satın alma zorluklarına ilişkin algıları cinsiyete göre incelendiğinde ($p < 0,05$) olduğu görülmektedir. Sonuç olarak, H_5 hipotezi kabul edilmiştir. Bir başka deyişle, girişimcilerin franchise sistemini satın alma zorluklarına ilişkin algıları cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermektedir. Ortalama puanlar incelendiğinde kadın girişimcilerin, erkek girişimcilere göre daha fazla franchise satın alma zorluklarını yaşadıkları belirlenmiştir.

Girişimcilerin franchise sistemini satın alma zorluklarına ilişkin algıları yaşa göre incelendiğinde ($p < 0,05$) olduğu görülmektedir. Sonuç olarak, H_6 hipotezi kabul edilmiştir. Bir başka deyişle, girişimcilerin franchise sistemini satın alma zorluklarına ilişkin algıları yaşa göre anlamlı bir farklılık göstermektedir. Ortalama puanlar incelendiğinde 56 yaş ve üzeri girişimcilerin işletmedeki diğer yaş grubundaki girişimcilere göre daha fazla franchise satın alma zorluklarını yaşadıkları belirlenmiştir.

Girişimcilerin franchise sistemini satın alma zorluklarına ilişkin algıları öğrenim durumlarına göre incelendiğinde ($p < 0,05$) olduğu görülmektedir. Sonuç olarak, H_7 hipotezi kabul edilmiştir. Bir başka deyişle, girişimcilerin franchise sistemini satın alma zorluklarına ilişkin algıları öğrenim durumlarına göre anlamlı bir farklılık göstermektedir. Ortalama puanlar incelen-

diğinde lise düzeyinde eğitime sahip girişimcilerin diğerlerine göre daha fazla franchise satın alma zorluklarını yaşadıkları belirlenmiştir.

Girişimcilerin franchise sistemini satın alma zorluklarına ilişkin algıları önceki mesleklerine göre incelendiğinde ($p<0,05$) olduğu görülmektedir. Sonuç olarak, H_8 hipotezi kabul edilmiştir. Bir başka deyişle, girişimcilerin franchise sistemini satın alma zorluklarına ilişkin algıları önceki mesleklerine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir. Ortalama puanlar incelendiğinde önceki mesleğini serbest meslek olduğunu ifade eden girişimcilerin diğerlerine göre daha fazla franchise satın alma zorluklarını yaşadıkları belirlenmiştir.

Tablo 4. Katılımcıların Franchise Sistemini Satın Alma Zorluklarına İlişkin Analiz Sonuçları

Değişkenler		N	Ortalama	Standart sapma	t	p
Cinsiyet	Erkek	129	3,07	,65	-2,677	,008
	Kadın	19	3,50	,64		
Değişkenler		N	Ortalama	Standart sapma	F	p
Yaş	18-35 yaş arası	107	3,15	,67	3,463	,009
	36-55 yaş arası	39	3,06	,68		
	56 yaş ve üzeri	2	3,16	,00		
Öğrenim Durumu	Lise	17	3,28	,66	4,586	,013
	Ön Lisans	48	3,09	,65		
	Lisans	80	3,14	,67		
	Lisansüstü	3	2,55	,58		
Önceki Mesleği	İlk İşim	79	3,08	,65	4,824	,010
	Serbest Meslek	60	3,50	,67		
	Üst Düzey Yönetici	1	3,00	-		
	Memur	8	2,83	-		

2.7.4. Katılımcıların Franchise Sistemini Satın Almalarına Etken Olan Sebeplere İlişkin Bulgular

Girişimcilerin franchise sistemini satın almalarına etken olan sebeplere ilişkin algıları cinsiyete göre incelendiğinde ($p>0,05$) olduğu görülmektedir. Sonuç olarak, H_9 hipotezi red edilmiştir. Bir başka deyişle, girişimcilerin franchise sistemini satın almalarına etken olan sebeplere ilişkin algıları cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

Girişimcilerin franchise sistemini satın almalarına etken olan sebeplere ilişkin algıları yaşa göre incelendiğinde ($p<0,05$) olduğu görülmektedir. Sonuç olarak, H_{10} hipotezi kabul edilmiştir. Bir başka deyişle, girişimcilerin franchise sistemini satın almalarına etken olan sebeplere ilişkin algıları yaşa

göre anlamlı bir farklılık göstermektedir. Ortalama puanlar incelendiğinde 18-35 yaş aralığında olan girişimcilerin diğer yaş aralığındaki girişimcilere göre daha fazla franchise sistemini satın almalarına etken olan sebeplerin olduğu belirlenmiştir.

Girişimcilerin franchise sistemini satın almalarına etken olan sebeplere ilişkin algıları öğrenim durumlarına göre incelendiğinde ($p < 0,05$) olduğu görülmektedir. Sonuç olarak, H_{11} hipotezi kabul edilmiştir. Bir başka deyişle, girişimcilerin franchise sistemini satın almalarına etken olan sebeplere ilişkin algıları öğrenim durumlarına göre anlamlı bir farklılık göstermektedir. Ortalama puanlar incelendiğinde lisansüstü düzeyinde eğitime sahip girişimcilerin diğerlerine göre daha fazla franchise sistemini satın almalarına etken olan sebeplerin olduğu belirlenmiştir.

Girişimcilerin franchise sistemini satın almalarına etken olan sebeplere ilişkin algıları önceki mesleklerine göre incelendiğinde ($p < 0,05$) olduğu görülmektedir. Sonuç olarak, H_{12} hipotezi kabul edilmiştir. Bir başka deyişle, girişimcilerin franchise sistemini satın almalarına etken olan sebeplere ilişkin algıları önceki mesleklerine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir. Ortalama puanlar incelendiğinde önceki mesleğini memur olduğunu ifade eden girişimcilerin diğerlerine göre daha fazla franchise sistemini satın almalarına etken olan sebeplerin olduğu belirlenmiştir.

Tablo 5. Katılımcıların Franchise Sistemini Satın Almalarına Etken Olan Sebeplere İlişkin Analiz Sonuçları

Değişkenler		N	Ortalama	Standart sapma	t	p
Cinsiyet	Erkek	129	3,96	,62	,667	,506
	Kadın	19	3,86	,65		
Değişkenler		N	Ortalama	Standart sapma	F	p
Yaş	18-35 yaş arası	107	3,97	,63	3,767	,001
	36-55 yaş arası	39	3,90	,58		
	56 yaş ve üzeri	2	3,90	1,27		
Öğrenim Durumu	Lise	17	3,90	,49	7,117	,003
	Ön Lisans	48	4,04	,54		
	Lisans	80	3,90	,70		
	Lisansüstü	3	4,13	,41		
Önceki Mesleği	İlk İşim	79	3,95	,62	5,042	,033
	Serbest Meslek	60	3,98	,67		
	Üst Düzey Yönetici	1	3,40	-		
	Memur	8	4,00	-		

2.7.5. Katılımcıların Franchise Süreci ve İşleyişine Katılım Derecelerine İlişkin Bulgular

Girişimcilerin franchise süreci ve işleyişine katılım derecelerine ilişkin algıları cinsiyete göre incelendiğinde ($p>0,05$) olduğu görülmektedir. Sonuç olarak, H_{13} hipotezi red edilmiştir. Bir başka deyişle, girişimcilerin franchise süreci ve işleyişine katılım derecelerine ilişkin algıları cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

Girişimcilerin franchise süreci ve işleyişine katılım derecelerine ilişkin algıları yaşa göre incelendiğinde ($p<0,05$) olduğu görülmektedir. Sonuç olarak, H_{14} hipotezi kabul edilmiştir. Bir başka deyişle, girişimcilerin franchise süreci ve işleyişine katılım derecelerine ilişkin algıları cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermektedir. Ortalama puanlar incelendiğinde 18-35 yaş aralığında olan girişimcilerin diğer yaş aralığındaki girişimcilere göre daha fazla franchise süreci ve işleyişine katılım gösterdikleri belirlenmiştir.

Girişimcilerin franchise süreci ve işleyişine katılım derecelerine ilişkin algıları öğrenim durumlarına göre incelendiğinde ($p<0,05$) olduğu görülmektedir. Sonuç olarak, H_{15} hipotezi kabul edilmiştir. Bir başka deyişle, girişimcilerin franchise süreci ve işleyişine katılım derecelerine ilişkin algıları öğrenim durumlarına göre anlamlı bir farklılık göstermektedir. Ortalama puanlar incelendiğinde lisansüstü düzeyinde eğitime sahip girişimcilerin diğerlerine göre daha fazla franchise süreci ve işleyişine katılım gösterdikleri belirlenmiştir.

Tablo 6. Katılımcıların Franchise Süreci ve İşleyişine Katılım Derecelerine İlişkin Analiz Sonuçları

Değişkenler		N	Ortalama	Standart sapma	t	p
Cinsiyet	Erkek	129	3,75	,48	-1,256	,211
	Kadın	19	3,90	,50		
Değişkenler		N	Ortalama	Standart sapma	F	p
Yaş	18-35 yaş arası	107	3,81	,46	3,336	,038
	36-55 yaş arası	39	3,72	,49		
	56 yaş ve üzeri	2	2,97	,93		
Öğrenim Durumu	Lise	17	3,60	,80	6,076	,000
	Ön Lisans	48	3,75	,44		
	Lisans	80	3,82	,42		
	Lisansüstü	3	3,89	,18		
Önceki Mesleği	İlk İşim	79	3,77	,48	3,119	,012
	Serbest Meslek	60	3,77	,48		
	Üst Düzey Yönetici	1	3,84	-		
	Memur	8	4,05	-		

Girişimcilerin franchise süreci ve işleyişine katılım derecelerine ilişkin algıları önceki mesleklerine göre incelendiğinde ($p < 0,05$) olduğu görülmektedir. Sonuç olarak, H_{16} hipotezi kabul edilmiştir. Bir başka deyişle, girişimcilerin franchise süreci ve işleyişine katılım derecelerine ilişkin algıları önceki mesleklerine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir. Ortalama puanlar incelendiğinde önceki mesleğini memur olduğunu ifade eden girişimcilerin diğerlerine göre daha fazla franchise süreci ve işleyişine katılım gösterdikleri belirlenmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Günümüzde işletmeler, küreselleşme ve artan teknolojik gelişmelerin yol açtığı yoğun rekabet ortamında varlıklarını devam ettirmeye çalışmaktadırlar. Bunun yanı sıra mevcut pazar koşulları işletmeleri işbirliği yapmaya yöneltmektedir. Sahip oldukları yetenekleri, donanımları ve kaynaklarını rekabette üstünlük kurmak için bir araya getiren işletmeler, oluşan işbirliği ile yeni yetenek, donanım ve kaynaklara sahip olmaktadır. Dünya pazarına açılmayı planlayan büyük işletmeler bu plan çerçevesinde işbirliği yoluna gitmektedirler.

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de, giderek yaygınlaşan ve önem kazanan franchising sistemi, Türk girişimcilerinde artık franchising veren duruma gelmesiyle gerek ülke ekonomisine katkı sağlaması gerekse yeni pazarlarda var olabilmeleri için önem arz etmektedir.

Son yıllarda yazın hayatında franchising kavramı ile ilgili çalışmalar gerek girişimciler gerek ülke istihdamı için büyük önem arz etmektedir. Yapılan çalışmalar ve çıkan sonuçlar; işletmelere ve girişimcilere franchising konusunda yol gösterici olmuştur. Ayrıca bu araştırmalar franchising sisteminin getirdiği sorunların neler olduğunu da ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda çalışmamız ile franchise alan girişimcilerin franchise sistemini nasıl algıladıkları ve bu algılamalarının girişimciliğe ne gibi etkisi olduğunun incelenmesi amaçlanmıştır.

Sonuçlara baktığımızda franchise sistemine dahil olan bu yeni nesil girişimcilerin, yaşlarının 18- 35 yaş arasında olduğu tespit edilmiştir. Bir başka ifadeyle, yeni bir sistem olan franchise sistemine gençlerin daha hızlı adapte olduğu söylenebilir.

Eğitim, meslek edinmeyi sağlamaya yönelik bir araç olmasıyla bireylerin iş tercihlerini de önemli ölçüde etkilemektedir. Dolayısıyla yeni sistem olarak ele alınabilecek franchise sistemi özellikle öğrenim durumu yüksek olan girişimciler tarafından daha hızlı anlaşılabilen ve uzun dönemli faydaları daha hızlı tespit edebilmektedirler. Diğer bir ifadeyle, yaşça daha

genç, eğitilmiş ve esnek hareket alanına sahip olan girişimci sınıfının franchise sistemine dahil olma sürecinin daha kolay olduğunu görmekteyiz. Çalışmamızda öğrenim durumu yüksek olan girişimcilerin franchise sistemine dahil olmalarına ilişkin bulgular literatürle uyumludur.

Özellikle ilk işi olduğunu ifade eden girişimcilerin, franchise sistemine dahil olmak istemeleri, bu sistemin risklerini ve getirilerini daha net ve yararlı görüyor olmalarını göstermektedir. İlk işi olduğunu ifade edenler ile serbest çalışan girişimciler için zorlukları atlatmak daha kolay görünürken, daha önce tecrübeleri olan girişimcilerin risk olarak zorlukları atlatma konusunda daha çekingen oldukları görülmektedir.

Genel olarak bir değerlendirme yapmak gerekirse, son zamanlarda hızla gelişen ve artan franchise sözleşmeleri uluslararasılaşma süreçlerinde ve uluslararası pazarlarda çok önemli bir noktaya gelmiştir. Fakat franchise sözleşmeleri ve işletmeleri hala çok yenidir. Bu nedenle yeni sistemde, yazılı prosedür ve kurallar oldukça katıdır. Bu yazılı sözleşme şartları ve değiştirilemez kurallar, çoğu girişimcilerin uzak durmasına sebep olmaktadır. Bu çalışmanın analizlerine göre ise, hızla artan franchise sözleşmeleri ve işletmeleri, daha çok üniversite mezunu, genç ve serbest meslek tecrübesi olan girişimciler tarafından tercih edilmektedir. Geline nokta ise, araştırmaya katılan işletmelerin sözleşme süreleri ve uzun dönemde faaliyetlerine devam ediyor olması, yeni nesil girişimciler ile franchise sisteminin tam uyumlu bir şekilde büyüdüğünü göstermektedir.

Çalışmada elde edilen sonuçlardan hareketle franchising sistemine yönelen girişimcilerin aşağıda belirtilen önerileri göz önünde bulundurması gerekir:

* Girişimcilerin franchise verenini seçmeden önce detaylı bir araştırma yapması gereklidir. Zira yanlış seçilen franchise veren girişimciyi iş yaşamında başarısızlıkla karşı karşıya bırakır.

* Girişimci, ana firmanın belirlediği ödemelerin kendisine uygun olup olmadığını analiz ettikten sonra bu alana yönelmelidir.

* Girişimci ana işletmenin kendisini bölgesinde koruması için franchise sözleşmesine şart koymalıdır. Franchise veren eğer kendi bölgesinde başka franchise alıcılarına da franchise verirse girişimci bu durumdan olumsuz şekilde etkilenecektir.

* Franchise vereninin ürün ya da hizmetle ilgili gerekli teknik bilgiyi sağlaması girişimcinin işini kolaylaştıracaktır. Bu sebeple girişimci franchise verenini seçerken eğitimi de göz önünde bulundurmalıdır.

* Girişimci kendi adına çalışırken bağımsız bir şekilde işiyle ilgili tüm denetim ve kontrol kendisi yürütecektir. Ancak franchise sisteminde girişimcinin franchise vereni bilgilendirmesi gerekmektedir. Franchise sisteminde tamamen bağımsızlıktan söz edilemeyeceği için girişimcinin bu durumu da göz önünde bulundurması gerekir.

* Son olarak franchise verenin diğer franchise alıcılarını da denetlediğinden emin olmak gerekir. Çünkü bir franchise alıcısının yapacağı yanlış toplumda markanın itibarını kötü yönde etkileyeceğinden diğer franchise alıcılarının da itibarları zedelenecektir.

Kaynakça

ARSLAN, K., “Kobi’lerde Yönetim ve Pazarlama Aracı Olarak Franchising”, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul 2006.

AY, H.M., TALAŞLI, E., “Türkiye’de KOBİ’lerin İhracattaki Yeri Ve Karşılaştıkları Sorunlar”, Selçuk Üniversitesi, Karaman İ.İ.B.F. Dergisi, 2007, Yerel Ekonomiler Özel Sayısı.

AYTAÇ, Ö., İLHAN, S., “Girişimcilik ve Girişimci Kültür: Sosyolojik Bir Perspektif”, Konya 2007.

BİRDOĞAN, B., “Pazarlama Yönetiminde Yeni Bir Yaklaşım: Franchising, Marmara Üniversitesi”, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl:2, Cilt:2, Sayı:9, 1998.

HEBERT, R. F., LINK, A. N., “Historical Perspectives on the Entrepreneur”, Foundations and Trends in Entrepreneurship, 2(4), 2006, s.261-408.

İŞİK, N., GÖKTAŞ, D., KILINÇ, E.C. (2011), “İktisadi Büyümede Girişimciliğin Rolü”, Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 2011.

KAUFMANN, P.J., DANT, R.P., “Franchising and The Domain Of Entrepreneurship”, Journal of Business Venturing, 1998.

KILIÇ, S., “Cronbachs Alpha Reliability Coefficient”, Journal of Mood Disorders, 6(1), 2016, s.47-48.

KORKMAZ, Sezer., “Girişimcilik ve Üniversite Öğrencilerinin Girişimcilik Özelliklerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma”, Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi, 18(1), 2000, s.163-179.

NART, S., “Türkiye’de Franchising Sisteminin Gelişimi ve Franchise Alan Girişimcilerin İş Memnuniyeti Belirleyicilerinin Analizi Üzerine Bir Araştırma”, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (10), 2005.

SEFER, F., “ Franchising İşlemleri ve Vergilendirilmesi, Vergi Sorunları Dergisi”, Sayı:107, 1997.

ŞİMŞEK, B., “Franchising Sözleşmesi”, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Özel Hukuk Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015.

ULAŞ, D, “Franchising Sistemi”, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2015.

VARLI, N., ” Uluslararası Pazarlara Giriş Stratejilerinden Franchising Sistemi ve Türkiye Uygulaması”, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2005.

World Economic Forum, “Global Entrepreneurship and the Successful Growth Strategies of Early-Stage Companies”, New York: World Economic Forum, 2011.

YURDAKUL, M., “Franchising Sisteminin KOBİ'lerde Pazarlama İşlevi Bakımından Değerlendirilmesi”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (8), 2003.

<http://www.bayilikfranchising.com/franchising-girisimciliginde-5-avantaj-ve-5-dezavantaj.html>, 02.01.2019 Tarihinde Erişildi.

<http://www.kobi.org.tr/index.php/bilgibankasi/statistikler>, 27.12.2018 Tarihinde Erişildi.

YAYIM İLKELERİ VE MAKALE YAZIM KURALLARI

Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi **Mart** ve **Eylül** aylarında olmak üzere yılda iki sayı yayımlanır. Dergimize gönderilen yazılar, sosyal bilimler alanında, **Elazığ ili ve yakın çevresini konu alan özgün çalışmalar olmalı** ve aşağıda belirtilen nitelikleri taşımalıdır.

1. Türkçe ve yabancı dildeki başlıklar; yazının kapsamıyla uyumlu; yazının konusunu kısa, açık ve yeterli ölçüde yansıtmalıdır.

2. Türkçe ve yabancı dildeki özetler; yazının amacını, kapsamını ve sonuçlarını yansıtmalıdır. Türkçe makalelerin başına Türkçe ve İngilizce; İngilizce makalelerin başına Türkçe ve İngilizce özet eklenmelidir. Türkçe ve yabancı dildeki özetlere **anahtar kelimeler eklenmelidir. Bu kelimeler en az 4, en fazla ise 6 tane olmalıdır.**

3. Makaleler, dil ve ifade bakımından dilbilgisi kurallarına uygun olmalı, makalede açık ve yalın bir anlatım yolu izlemeli, ayrıca amaç ve kapsam dışına çıkan gereksiz bilgilere yer verilmemelidir.

4. Makalenin hazırlanmasında bilinen bilimsel yöntemlere uyulmalı, çalışmanın konusu, amacı, kapsamı, hazırlanma gerekçesi vb. bilgiler yeterli ölçüde ve belirli bir düzen içinde verilmelidir. Makalede kullanılan şekil, tablo, fotoğraf ve diğer belgeler bilimsel kurallara uygun olarak hazırlanmalıdır.

5. Makalede kullanılan şekil, tablo, fotoğraf ve diğer belgelerin altında kolayca anlaşılacak biçimde yalın ve yeterli bir açıklama bulunmalıdır.

6. Makalede kullanılan kaynaklar yazım kurallarına uygun olarak düzenlenmeli, **değinilen her belge kaynaklar kısmında yer almalı, ancak yazıda değinilmeyen belgelere kaynaklar kısmında yer verilmemelidir.**

7. Sonuçlar, araştırmanın amaç ve kapsamına uygun olmalı, ana çizgileriyle ve öz olarak verilmeli, metinde sözü edilmeyen veri ya da bulgulara sonuçta yer verilmemelidir.

8. Yazılar A4 kâğıdının bir yüzüne basılmalı ve bütün kenar boşlukları 2,5 cm olarak ayarlanmalıdır.

9. Türkçe ve İngilizce yazılar Microsoft Word programında **New Times Roman** karakteri ile hazırlanmalı; **makalenin ana başlığı, büyük harflerle bold ve 12 punto** olmalıdır. Türkçe başlığın altına yazılacak **İngilizce başlık ise italik ve ilk harfleri büyük, diğerleri küçük olarak yazılmalıdır.** Makale İngilizce ise altına Türkçe başlık eklenmelidir. Metin içindeki başlıklar öncesinde 12nk, sonrasında ise 6nk boşluk bırakılmalıdır.

10. Başlıktan sonra 12 punto aralık verilerek yazar ad(lar)ı unvansız olarak yan yana sayfa ortalanarak yazılmalı, unvan, çalıştığı kurum, e-mail adresi ve Orcid-ID numarası dipnot olarak belirtilmelidir.

11. Yazar adından sonra 12nk boşluk bırakılarak Türkçe, İngilizce olarak hazırlanmış **250 kelimeyi geçmeyen özet** yazılmalı ve yazının ana konusunu tanımlayan anahtar kelimeler bu özetlerde belirtilmelidir.

12. Türkçe ve İngilizce özetler, 10 punto, metin içi yazılar 11 punto ve 1,5 satır aralıklı olarak, dipnotlar da 9 punto New Times Roman ile yazılmalıdır.

13. Makale; tablo, şekil, fotoğraf ve kaynaklar dâhil 40 sayfayı geçmemelidir. Fakat özel durumlarda ve dergi kapasitesine göre sayfa sayısı fazla olabilir. Şekil, tablo ve fotoğraflar bilgisayar ortamında hazırlanıp metin içinde ya da sonunda sayfa boyutlarını (12x18 cm) aşmayacak şekilde yerleştirmelidir. Tablo, şekil, fotoğraf başlıkları ile altlarındaki tablo, fotoğraf veya şekil arasında 6 nk aralık bulunmalı, başlıkları bold ve “Tablo-1:” şeklinde olmalıdır.

14. **Referanslar, metin içinde veya sayfa altında gösterilmelidir.** Metin içinde gösterildiğinde; parantez içinde yazarın/ yazarların soyadı, atıfta bulunulan çalışmanın yayım tarihi, alıntı yapılan sayfanın ya da sayfaların numarası (Çakar 2013: 25) şeklinde yazılmalıdır. Aynı yazarın aynı yıl içerisinde yayımlanan birden fazla çalışmasına atıf yapılmış ise, bu durum (Çelik 2014a), (Çelik 2014b) şeklinde küçük harflerle belirtilmelidir. Ancak açıklama gerektiren hususlar sayfa altında dipnot olarak yazılmalıdır.

Sayfa altında gösterilen dipnotlarda: Kitap ise; yazar/yazarların adı soyadı, eserin künyesi ve alıntı yapılan sayfa/sayfalar verilmeli (mesela, Enver Çakar, *Elazığ Baskil Yöresi Aşiretleri*, Ankara 2012, s. 25); makale ise, yazar adı-soyadından sonra, “...” içerisinde makalenin adı, derginin künyesi ve alıntı yapılan sayfa/sayfalar gösterilmelidir (mesela, Kürşat Çelik, “R.1284/M.1868-1869 Tarihli Muhasebe-i Evkâf-ı Hümayun Defteri’ne Göre Mamuratülaziz Vakıfları”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 40, Ankara 2013, s. 143).

15. Kaynakça aşağıdaki gibi gösterilmelidir:

ÇAKAR, Enver-UZUN, Celalettin, *Hurufat Defterlerinde Harput (1690-1812)*, Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Elazığ 2017.

ÇELİK, Kürşat, “R.1284/M.1868-1869 Tarihli Muhasebe-i Evkâf-ı Hümayun Defteri’ne Göre Mamuratülaziz Vakıfları”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 40, Ankara 2013, s. 143-162.

GÖYÜNÇ, Nejat, “Yurtluk-Ocaklık Deyimleri Hakkında”, *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan*, İstanbul 1991, s. 267-277.

ALKAN, Mustafa, “Vakıf Tarihi Araştırmaları Açısından Hurûfât Defterleri: Adana Örneği”, *XV. Türk Tarih Kongresi, 11-15 Eylül 2006, Kongreye Sunulan Bildiriler*, c. 4, I. kısım, Ankara 2010, s. 831-842.

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/1986/20790.pdf>. Erişim tarihi: 10 Mayıs 2017.

16. Yayımlanması istenen makaleler, harputumdergi@gmail.com adresine gönderilmelidir.

17. Hakemlerden olumlu rapor alamayan ve dergimiz yazım kurallarına göre hazırlanmayan makaleler yayımlanmaz, yazarına iade edilmez; bu konuda idari ve adli bir sorumluluk kabul edilmez.

PUBLICATION PRINCIPLES AND ARTICLE WRITING RULES

Journal of Harput Studies is published twice a year; in March and September. The manuscripts sent to our journals must be in the field of social sciences, original works, and have the necessary qualifications indicated below.

1. Headings in Turkish and foreign languages must be compatible with the scope of the article, short, clear and adequate.

2. Abstracts in Turkish and Foreign language abstracts must reflect the purpose, scope and consequences of the writing. Turkish and English abstracts must be added into the articles written both in Turkish and English. Keywords should be added to the abstracts in Turkish and foreign language. These words should be at least 4, at most 6.

3. The articles must be in accordance with the grammar rules in terms of language and expression; besides, a clear and absolute way of expression must be used in the articles not giving unnecessary information that is out of the purpose and scope.

4. The known scientific methods must be used in the preparation of the articles; the subject, purpose, scope and reason for the preparation of the study, and etc. must be given in a satisfying and certain order. Figures, tables, photographs and other documents used in the article must be prepared in accordance with the scientific rules.

5. There must be an absolute and sufficient explanation that can be easily understood under the figures, tables, pictures and other documents used in the article.

6. The resources used in the writing must be arranged in accordance with the writing rules; each mentioned document must be included in the bibliography, but not anything else.

7. The results must be in accordance with the purpose and scope of the study, and cannot include any information or findings that are not explicitly mentioned in the main text; must be given with its all outlines and in summary.

8. The paper size is set to A4 size and the margins will be 2.5 cm from all edges.

9. Articles are prepared in the Microsoft Word program on the PC with the New Times Roman character. The main headings of the Turkish and English articles are written on the centre of the first page being written with

bold 12 pt. capital letters. The English title to be written under the Turkish heading must be written in italics and the first letters are large and the others are small. If the article is in English, a Turkish title should be added to the bottom. Headings in the text should be preceded by 12 nk, followed by 6 nk.

10. After the heading, the author name (s) is written untitled side by side by centring the page with 12 pt. spacing. The title, institution, e-mail address and Orcid-ID are specified as footnotes.

11. After the author's name, a summary written in Turkish, English not exceeding 150 words is written leaving 12 pt. spaces, and the key words that define the main topic of the article are indicated in these abstracts.

12. Abstracts in Turkish and English should be written in 10 pt, 11 pt in text and 1.5 pt spaced, and footnotes in 9 pt New Times Roman.

13. Article should not be more than 40 pages including tables, figures, photographs and resources. Figures, tables and photographs should be prepared in a computer environment and should not exceed the page size (12x18 cm). Table, shape, photo titles should have 6 nk spacing between the table, photo or figure below, titles must be bold and as "Table-1:".

14. References should be shown in the text or under the page. When shown in text; The surname of the author (s) in the parentheses, the date of publication, the number of the cited page or pages (Çakar 2013: 25). If more than one work of the same author is published in the same year, this should be indicated in small letters (Steel, 2014a), (Steel, 2014b). However, the points that need explanation should be as footnotes below the page.

In the footnotes shown under page; if the book is, the first name and surname of the author/authors, title of the work, and the page/pages that are quoted should be written respectively (for example, Enver Çakar, *Elazığ Baskil Yöresi Aşiretleri*, Ankara 2012, s. 25). In the articles; after the author's first name and surname, the name of the article in quotation marks, the title of the journal and the page/pages quoted should be shown (for example, Kürşat Çelik, "R.1284/M.1868-1869 Tarihli Muhasebe-i Evkâf-ı Hümayun Defteri'ne Göre Mamuratulaziz Vakıfları", *Vakıflar Dergisi*, 40, Ankara 2013, pp. 143-162).

15. The reference should be shown as follows:

ÇAKAR, Enver-UZUN, Celalettin, *Hurufat Defterlerinde Harput (1690-1812)*, Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi, Elazığ 2017.

ÇELİK, Kürşat, “R.1284/M.1868-1869 Tarihli Muhasebe-i Evkâf-ı Hümayun Defteri’ne Göre Mamuratülaziz Vakıfları”, *Vakıflar Dergisi*, 40, Ankara 2013, pp. 143-162.

GÖYÜNÇ, Nejat, “Yurtluk-Ocaklık Deyimleri Hakkında”, *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan*, İstanbul 1991, pp. 267-277.

ALKAN, Mustafa, “Vakıf Tarihi Araştırmaları Açısından Hurûfât Defterleri: Adana Örneği”, *XV. Türk Tarih Kongresi, 11-15 Eylül 2006, Kongreye Sunulan Bildiriler*, Vol. 4, part I, Ankara 2010, pp. 831-842.

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/1986/20790.pdf>. Date of access: 10 May 2017.

16. The manuscripts will be sent to harputumdergi@gmail.com.

17. Articles that do not receive a positive report from the referees and that are not prepared according to our writing rules are not published or returned to the author; no administrative or judicial responsibility is assumed in this respect.